

Politični in vojaški boj v Ljubljani 1941

VLADIMIR KRIVIC

Na ustanovnem kongresu KP Slovenije 1937 je bilo v Manifestu slovenskemu narodu med drugim rečeno: »Slovenski narod v vsej svoji zgodovini še ni bil nikdar v tako veliki nevarnosti...« Sledil je poziv na združitev vseh demokratičnih in patriotskih sil brez izjeme — zaradi obrambe pred naraščajočo fašistično nevarnostjo.

Že naslednje leto — s priključitvijo Avstrije Hitlerjevemu rajhu — se je le-ta neposredno pojavila tudi na naši severni meji. Partija je po vsej Sloveniji organizirala narodnoosvobodilne odbore, kjer so bili posebno aktivni ljubljanski študentje in ljubljansko levo krilo Sokola.

Leta 1940 je bil v Ljubljani dosežen s skupino krščanskih socialistov sokolov in kulturnih delavcev akcijski sporazum, ki ga je predlagala partija, da bi dosegli enotnost demokratičnih sil.

Ko se je 25. marca 1941 tedanja jugoslovanska vlada Cvetković, Maček, Kulovec pridružila fašističnemu bloku, se je zganila tudi Ljubljana — kakor druga mesta v Jugoslaviji. V večdnevni demonstracijah so ljubljanski študenti in delavci ob podpori večine prebivalstva dajali duška svojemu razpoloženju in tako pripomogli k padcu vlade.

Ti dogodki so bili pravzaprav prva javna in množična afirmacija revolucionarnih sil na čelu z delavskim razredom in KP tudi v Ljubljani.

Dobro se spominjam partijske konference KP Slovenije, ki je bila ponoči med 29. in 30. junijem 1940 na Vinjem dolu pri Lazah, vzhodno od Ljubljane, torej samo dobrih devet mesecev pred okupacijo dežele. Na konferenci je tovariš Tito rekel, da se naglo bližamo naši revoluciji.

Minilo je samo nekaj tednov, odkar je bila Italija posegla v drugo svetovno vojno. Partija je neutrudljivo delala v vseh smereh — za demokratično ureditev osnovnih socialnih in nacionalnih vprašanj, kakor tudi za obrambo dežele pred fašistično nevarnostjo. Ko je bilo v razpravi na konferenci postavljeno vprašanje, ali se je treba v takratnem položaju zgolj usmeriti na nacionalno obrambo, se je konferenca postavila na stališče, da je treba povezovati urejanje nacionalnih in socialnih vprašanj. Pravilnost tega stališča se je jasno pokazala pozneje, zlasti v zvezi s socialno demagogijo, s katero so hitlerjevci na Štajerskem in Gorenjskem hoteli paralizirati odpor proti prodiranju pete kolone.

Ob nemški agresiji na Jugoslavijo je partija organizirala široko akcijo prostovoljcev. Proti Novemu mestu in Zagrebu je odšlo iz Ljubljane nad 2000 prostovoljcev. Značilno je, da mnogi tovariši, ki so jih prej klicali na »vojaške vaje« v koncentracijsko taborišče Ivanjico, takrat sploh niso dobili poziva in njihovih imen tudi ni bilo v mobilizacijskem seznamu. Zato so nekateri vojaški obvezniki te vrste, »oboroženi« samo s svojimi kolesi, krenili 10. aprila proti Novemu mestu, da bi tam dobili orožje in se vključili v

obrambo dežele proti Nemcem, ki so naglo prodirali. Kidrič se je odpeljal v Novo mesto nekaj dni prej. Našo »kolesarsko četo« je vodil Leskošek, v njej pa je bilo več članov CK in uglednega partijskega kadra.

Že drugi dan navsezgodaj zjutraj smo bili v Trebnjem priče razsula enot stare jugoslovanske vojske. Po kratkem sestanku smo ugotovili, da ni mogoče ničesar več storiti in da se je treba po raznih potih takoj vrniti v Ljubljano, da bi pospešeno zbirali orožje in organizirali odpor proti okupatorju.

Po kratki epizodi, ki sem jo doživel v Kočevju, kamor sem se napotil, da bi pomagal uničevati neki arhiv in kjer so bili že prevzeli oblast domači hitlerjevci, sem se brez posebnih težav vrnil v Ljubljano. Medtem so bili Italijani okupirali mesto, vtem ko so se Nemci utaborili v severnih krajih širšega mestnega področja, tako da je bila Ljubljana, zlasti pa področje ljubljanskega okrožnega komiteja, razkosana na italijanski in nemški del. Etnično slovensko področje, ki je bilo že pred fašistično okupacijo razdeljeno na štiri dele, je bilo zdaj še bolj razkosano, ker so okupatorji zadržali tudi svoje stare meje. Prav to, da je tekla meja skozi gosto naseljene dele mesta, nam je omogočalo skoraj nemoteno povezanost med vsemi deli okrožja, našemu CK KPS in pozneje glavnemu štabu pa je kljub nemško-italijanski meji olajševalo čvrste zveze na vse strani Slovenije.

Spričo njenega geopolitičnega položaja, zlasti pa spričo močne partijske organizacije v mestu in njegovi neposredni okolici je najbolj ustrezalo, da je bila Ljubljana leta 1941 vojaško in politično središče narodnoosvobodilnega boja in revolucije v začetku okupacije. Večina v mestu zaposlenih delavcev in delavk je stanovala v bližnjih vaseh in naseljih. Ljubljana je bila tudi kot železniški vozel odlično sredstvo za zveze in informacije za vse kraje Slovenije. Prav spričo izrednega pomena in specifičnosti ljubljanskega vozla sta bila ustanovljena poseben železniški »rajonski« komite KPS, železniški rajonski odbor OF itd.

Kmalu po vrnitvi iz prostovoljnih vrst zadnje dni aprila je bilo aretiranih nekaj najuglednejših komunistov. Pokazalo se je, da je bivši policijski direktor dr. Hacin izročil Italijanom seznam z imeni 32 vodilnih komunistov. Spisek je obsegal tale imena: Edvard Kardelj, Pepca Kardelj, roj. Maček, Franc Leskošek, Anton Tomšič, Vida Tomšič, roj. Bernot, Fedor Kovačič, Darinka Kovačič, roj. Švent, Oskar Kovačič, Leon Kovačič, Boris Kraigher, Sergej Kraigher, Anton Žerjal, Miroslav Košir, Anton Dolinšek, Marija Draksler, Angela Ocepek, Milan Apih, Konstantin Nahtigal, Miroslav Bagar, Velimir Namorš, Dušan Bravničar, Stanislav Bajuk, Viktor Stopar, Maks Stermecki, Evgenij Ravnika, Vladimir Krivic, Ivan Kreft, Vesna Stranič, Rudolf Höhn, Boris Kidrič, Leon Novak, dr. Aleksander Bebler. Italijanom se je posrečilo aretirati samo 11 tovarišev (tudi mene so neko popoldne presenetili, ko sem prišel domov na kratek obisk, tako da sem komaj zbežal skozi okno). Med aretiranimi je bilo tudi nekaj za gibanje zelo dragocenih tovarišev in tovarišic: Boris Kraigher, Vida Tomšič, Milan Apih, Angela Ocepek, Maks Stermecki in drugi. Zato smo izpeljali več priprav za njihovo osvoboditev. Po desetih dneh zapora, kjer so ravnali z njimi razmeroma zelo dobro, pa so jih nenadoma izpustili. Ob osvoboditvi so jim rekli, naj obveste vse, ki se skrivajo, da se nikomur ne bo zgodilo nič žalega. Toda njihova lokavost je bila preveč naivna, da bi se izkušeni komunisti na to ujeli. Seveda so kmalu ponovno iskali vseh 32 komunistov, pa niso nikogar našli.

BITKA ZA OROŽJE

Že nekaj let pred okupacijo je bila dolžnost partijskih komitejev delati v vojski. V okrožnih in rajonskih komitejih je bilo to delo zaupano sekretarju ali kakemu članu komiteja. V centralnem komiteju je bila ustanovljena posebna komisija. Aktualnost tega dela je posebno narasla od jeseni 1939, ko so sledili množični pozivi na vojaške vaje. Med pozvanimi je bilo tudi nekaj članov in simpatizerjev partije, o katerih oblast ni vedela, kako so politično orientirani.

Takoj po fašistični okupaciji so stale partijske organizacije tudi v Ljubljani pred celo vrsto težavnih nalog. Posebno nevarna je bila — takoj v začetku — italijanska uspravajoča taktika s »kulturno avtonomijo«. Med znatnim delom ljudstva sta vzbudili precejšnjo potrtost žalostna kapitulacija stare Jugoslavije in globina petokolonskega izdajstva, ki ga je bilo treba čimprej razbiti.

V izdajstvu sta se najbolj odlikovala general Rupnik in ban Natlačen. Prvi je že pred agresijo na našo deželo izdal sovražniku obrambno črto, ki je veljala ogromno denarja. Drugi je že pred okupatorjevim prihodom pozival ljudstvo, naj mirno sprejme nove gospodarje in odda orožje. Dr. Natlačen si je — po vzgledu dr. Korošca — sprva zelo prizadeval, da bi dosegel sporazum z Nemci in ustanovitev »Samostojne Slovenije« pod nemškim protektoratom. V ta namen se je skupno s Ivanom Pucljem in dr. Gosarjem razgovarjal 12. aprila v Celju z nemškim generalom. Ko to ni uspelo, se je javno uдинjal italijanskemu okupatorju. Tako je bila vzpostavljena enotnost v izdajalskem klerikalnem taboru, kjer so se nekateri, zlasti dr. Ehrlich in škof dr. Rožman, že prej zavzemali za »zedinjenje« Slovenije pod »katoliško« Italijo.

Vse partijske in skojevske organizacije v Ljubljani, ki so imele takrat približno 400 do 500 članov, so z vso vnemo začele zbirati in skrivati orožje. V vsaki ustanovi in podjetju je bil postavljen poseben orožar. Organiziran je bil tudi prenos orožja na varne kraje in v posebna skrivališča za orožje. Čim bolj je okupator pozival na oddajo orožja in grozil z represalijami, tem več orožja je prihajalo v naše roke in tem bolje ga je bilo treba skriti. Najbolj znana večja »skladišča« orožja v centru mesta so bila v ključavničarski delavnici na Rimski cesti, pri vrtnarju Ferantu v Gradišću, pri Štoku v Koleziji, v tovarni piva Union, pri Antončiču v Podmilščakovi ulici in v grobnici na Navju. Razen tega je bila v predmestjih cela vrsta skrivališč.

Vse to seve ni bilo lahko delo, kajti v Ljubljani kot centru okupatorske oblasti v Sloveniji je bilo takrat zbranih 15.000 do 20.000 vojakov ter zelo mnogo policajev in drugih oboroženih sil, tu pa je bil tudi center gestapa in belo-plave domače reakcije.

To prvo bitko za skrivanje orožja je dobila partija brez zgub. To je bil pravzaprav prvi plebiscit med okupacijo in prvi težavnejši izpit. Zdaj je bilo treba opraviti veliko delo čiščenja in popravljanja orožja, ker so precej kosov potegnili iz kanalov, potokov, Save in Ljubljani. Ena prvih delavnic za popravljanje orožja je bila v tovarni »Saturnus«.

Pozneje je celica kemikov s tovarišem Dušanom Bravničarjem na čelu organizirala laboratorij za izdelovanje eksploziva, kar je omogočilo večje sabotažne akcije.

Težko je oceniti, koliko orožja je bilo takrat zbranega. Mirno lahko rečemo, da je bilo nad 500 pušk, več deset mitraljezov ter mnogo revolverjev in

bomb z ustrezno municijo. Moramo pa poudariti, da zbrano orožje ni zado-
stovalo za predvidene potrebe, zato so bojne skupine, formirane že v maju,
kmalu začele zbirati novo orožje tako, da so razoroževale italijanske vojake
in oficirje.

V zvezi z italijansko taktiko volka v ovčji koži so izhajali v Ljubljani v
slovenskem jeziku vsi štirje predvojni dnevniki: klerikalna Slovenec in Slo-
venski dom, kakor tudi nacionalistična Jutro in Slovenski narod. Delovala je
tudi ljubljanska radijska oddajna postaja.

Zato je širše in redno obveščanje javnosti postalo prav tako nujno kakor
neposredne vojaške priprave. Zadostovali niso več letaki in pisanje gesel. Tako
je že okrog 10. maja izšel Slovenski poročevalec (na ciklostilu tiskano glasilo
Osvobodilne fronte), ki je kmalu začelo izhajati redno enkrat tedensko, in
sicer vsak torek.

ORGANIZACIJA TISKARN IN ZVEZ

V organizacijo »tehnike« vloženi naporji so bili izredni. Prostori, material,
kadri, zveze, skrivališča — »bunkerji«, javke, denar — vse to in mnoge druge
stvari je bilo treba organizirati v zelo kratkem času. Zmoglјivosti starih stran-
kinih tiskarn so postale premajhne. Tehniko je bilo treba čimbolj decentrali-
zirati. Tako so vzniknile prve rajonske ciklostilne tehnike v Ljubljani že leta
1941. Do konca leta smo imeli rajonske tehnike skoraj že v vseh rajonih. Tudi
partijski organ »Delo« je v septembrski številki leta 1941 opozoril na to, da
je potrebna v organizaciji tehnike decentralizacija, kakor tudi na slabosti ne-
katerih organizacij, ki so se enostransko orientirale samo na razvoj partizan-
stva, pri tem pa podcenjevale krepitev tehnike, to je važnega sektorja zvez
in tiska v sklopu organiziranja »zaledja« oborožene borbe — širokega omrežja
odborov Osvobodilne fronte.

Kadri, ki so se »šolali« v ljubljanskih tehnikah, so bili pozneje organiza-
torji tehnike v vseh krajih Slovenije. Vse prvo in drugo leto okupacije je bil
center tehnike za vso Slovenijo v Ljubljani.

Takoj potem je bilo treba organizirati tudi delavnico za izdelovanje po-
narejenih dokumentov za vsa področja administrativno na šest delov razko-
sane Slovenije, da bi olajšali gibanje našemu ilegalnemu kadru itd.

Že v maju smo se lotili tudi organizacije naše radijske službe. V začetku
sem tudi jaz sodeloval pri organiziranju tega sektorja, preden sem bil — ob
koncu maja ali v začetku junija — vključen v novi tričlanski okrožni ljub-
ljanski partijski vojni komite, v katerem je bila moja posebna dolžnost orga-
nizacija OF v okrožju. Takrat je vodil komite Boris Kraigher, tretji član pa
je bil Tone Dolinšek, čigar posebna dolžnost je bila vojni sektor. Vodil je po-
sebnost vojaško komisijo, jaz pa okrožni odbor OF. Pred menoj je Kidrič orga-
niziral OF v okrožnem okviru in tudi pozneje nam je pri tem delu večkrat
neposredno pomagal. Iz tega lahko vidimo, kako veliko pozornost je centralni
komite partije takrat posvečal razvoju OF v Ljubljani.

USTANOVITEV OSVOBODILNE FRONTE

Tretja, nič manj važna naloga kakor vojaške priprave, organizacija zvez
in obveščanje prebivalstva, je bil organiziran politični boj za enotnost in boj
proti izdajalcem. Ta boj je imel seveda svojo politično, propagandno, obve-
ševalno in vojaško stran.

Brez organiziranega političnega, obveščevalnega in materialnega »zaledja« ne more biti uspešen noben oborožen boj, zlasti ne v takšnih okoliščinah, v kakršnih sta bila Slovenija in Ljubljana: bližina okupatorjevih matičnih dežel, občutljiv strateški položaj Slovenije, ki je križišče cest, prehodno teritorialno področje za vzhod, sever in jug, področje, čez katero so držale zveze proti vsem glavnim frontam okupatorjev v drugi svetovni vojni. Poudariti moram, da je imel okupator tu zelo močne vojaške baze in oporišča, zlasti Italijani.

Vedeti moramo tudi to, da je področje Slovenije prepreženo s cestami ter železniškimi in poštnimi zvezami, kar je omogočalo okupatorju najhitrejša premike in dostop z motorizacijo skoraj na vsa gorska področja.

Zato je bilo organiziranje enotne vseljudske organizacije OF poglavitni pogoj za uspešno oboroženo borbo. Zdaj so se pokazali kot pravilni rezultati predvojnega dela partije, ki je več let neutrudljivo zbirala vse demokratične sile v enoten tabor.

OF je bila ustanovljena že 26. aprila. Takoj zatem je partija sklicala se-stanek vseh bivših sindikalnih smeri in tako vključila v OF vse osnovne pred-vojne sindikalne organizacije. S tem je bila enotnost delavskega razreda tudi formalno potrjena, a delavski razred v Ljubljani in mnogih drugih krajih Slovenije je postal osnovna sila in jedro OF. Ta okoliščina je dajala partiji moč in možnost, da je zbrala v vrstah OF vse slovensko ljudstvo, da je v en tok združila vse demokratične tokove na tem ozemlju.

Enotnost delavskega razreda se je pokazala kot pogoj za skovanje enotnosti ljudstva. Samo nove družbene sile pod vodstvom KP so bile sposobne uresničiti enotnost vsega naroda v boju za svobodo. Posledica tega je bila, da je v Ljubljani tudi inteligenca množično sodelovala v organizacijah in akcijah OF in da je OF množično pritegnila v svoje vrste srednje sloje in celo del patriotsko razpoložene buržoazije.

Nekaj mesecev po ustanovitvi OF je bila vsa Ljubljana prepletena z odbori OF, tako da smo imeli nad 300 uličnih odborov, razen mnogih »matičnih« odborov, v katerih so se združevali ljudje po poklicih. Število rajonskih odborov smo morali postopoma večati, tako da smo prišli od prvotnih 4 na 11. Če upoštevamo še zunanji del okrožja, smo imeli v začetku 6, pozneje pa največ 16 rajonskih odborov. Opravili smo tudi ogromno politično propagandno in organizacijsko delo, ki je dalo oboroženi borbi solidno moralno-politično in materialno-finančno osnovo.

To delo ni bilo tako lahko, ker je bilo treba prebroditi razne predsodke, ki so bili zakoreninjeni v nazorih in ki so bili posledica starih časov, ko je buržoazija desetletja medsebojno nezaupanje sistematično vsajala v slovenske delovne množice in jih razdvajala v katoliški in nacionalistični del. Spočetka je bilo nekaj težav tudi z množičnim vključevanjem žensk v osvobodilno gibanje. Takšne in podobne ovire je lahko razmeroma hitro odstranila samo partija s svojim ugledom in izkušnjami v ilegalnem delu.

Odločilno pa je bilo dokazati s svojim zgledom, da je v okoliščinah okupacije možen uspešen odpor in da je oborožena borba ne samo mogoča, marveč edina pot, da se preprečijo okupatorjevi načrti, katerih cilj je bil izbrisati s tega koščka zemlje in sploh s sveta slovenski narod v celoti, vštevši celo njegovo buržoazijo.

Pogoj za članstvo v OF je bilo podpiranje oborožene borbe proti okupatorju, in sicer brez obotavljanja. »Proti okupatorju je treba izvrševati neizprosne oborožene akcije« (1. točka programa OF).

Naloge političnega, obveščevalnega in fizičnega boja proti izdajalcem so organizacije partije, SKOJ, OF, zlasti pa bojne skupine ter pozneje VOS in Narodna zaščita, izpolnjevale kot eno svojih najvažnejših nalog.

V Ljubljani je bil že v maju ustanovljen tričlanski okrožni vojni komite (Kraigher, Kidrič, Dolinšek), vtem ko je bil prejšnji komite mnogo večji. Sestava komiteja je bila močna, ker so bili vsi trije člani CK. Da bi bili bolj operativni, so bili po številu zmanjšani tudi rajonski komiteji.

Kmalu zatem je bil formiran tudi okrožni odbor OF, kjer je bil sprva sekretar Kidrič.

PARTIJSKA KONFERENCA V MENCINGERJEVI ULICI IN PRVI STRELI NA IZDAJALCE IN OKUPATORSKE VOJAKE

Za pripravo oborožene vstaje v Ljubljani in v drugih krajih Slovenije je bila nedvomno največjega pomena partijska konferenca, sklicana 1. in 2. junija v Mencingerjevi ulici. Razen Edvarda Kardelja, članov CK in drugih delegatov so se je udeležili tudi sekretarji vseh 14 okrožnih komitejev v Sloveniji. Centralni komite je predvideval fašistični napad na Sovjetsko zvezo, kar se je tri tedne pozneje tudi zgodilo. Referenti na tej konferenci so bili Kardelj, Marinko, Tomšič in Bebler. Kardelj je v referatu med drugim govoril o mednarodnem položaju in aktualnih notranjih problemih in o tem, da se je okupatorju treba z vsemi silami postaviti po robu in organizirati pravo ljudsko vstajo, kajti samo v tem je rešitev slovenskega naroda. O organizacijski strani priprav na oboroženo vstajo je govoril tudi Bebler, ki je poudaril, da je treba okrepiti delo vojaških komisij, pospešiti zbiranje in spravljane orožja, vzpostaviti obveščevalno službo ter zbirati hrano, obleko in medicinski material. Konkretna navodila za pripravljanje oborožene vstaje na konferenci niso bila dana — vse to so iz konspirativnih razlogov sporočili sekretarjem okrožnih komitejev osebno po končani konferenci.

Iz tega vidimo, da so tekle resne priprave partije na oboroženo vstajo že dva meseca pred napadom na Sovjetsko zvezo.

Metode dela okrožnega in rajonskih komitejev v Ljubljani so bile po tej konferenci usmerjene na neposredne vojaške, politične in druge priprave na oboroženo vstajo. Vse članstvo so zajele velika revolucionarna požrtvovalnost, disciplina ter naglica v delu in odločanju. Sestanki so bili kratki, jedrnat in plodni. Vsak izmed nas je imel vsakodnevno na desetine sestankov, »raportov« in podobno. Vsak dan in ob določeni uri je moral vsak predstojniku sporočiti rezultate dela na svojem področju.

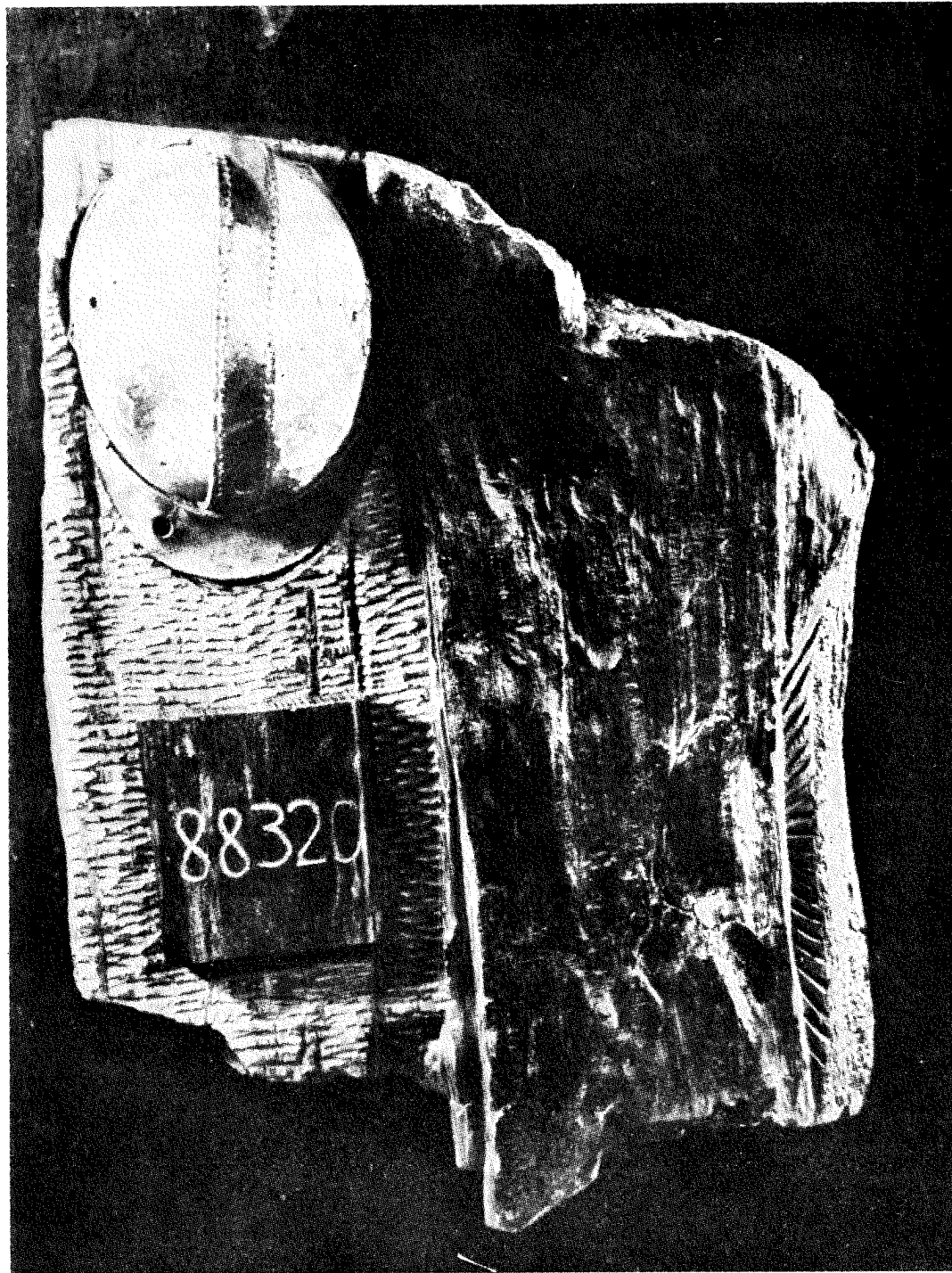
Pri navajanju zgodovinskih dejstev se bomo seve omejili samo na nekatere najvažnejše dogodke v okrožju v prvih mesecih vstaje.

Kmalu po partijski konferenci v Ljubljani so odjeknili prvi streli, namenjeni dvema izdajalcema — bivšima policijskima agentoma. To se je zgodilo 6. junija. Eden je bil ranjen.

Dvanajstčlanska skojevska sabotažna skupina iz Ljubljane je 12. junija porušila železniško progo pri Brezovici, dolgo 12 metrov.

Mladinska bojna skupina je 15. junija napadla fašiste na cesti med Hrastjem in Poljem.

Istega dne se prvič sestane v Ljubljani Vrhovni plenum Osvobodilne fronte, ki združuje tedaj že osem demokratičnih skupin. Priključili so se namreč še mariborski nacionalisti, mačkovci, socialni demokratje in oficirji.

Batič Stojan: Dokument o nesreči, 1966

Italijani navajajo v svojih dokumentih še pet oboroženih napadov na svoje vojake v juniju v Ljubljani.

Prve bojne skupine so bile torej formirane zelo zgodaj. Spočetka so pravzaprav vse partijske celice ter simpatizerke in skojevske skupine, zlasti tiste, ki so uspešno zbirale orožje, nekako avtomatično dobivale naravo »udarnih«, »bojnih«, »sabotažnih« skupin.

Tako je bilo že pred napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo v Ljubljani nad 100 bojnih skupin.

AKCIJE BOJNIH SKUPIN

Pionirski uspeh prvih ljubljanskih bojnih skupin je bil v tem, da so dokazale, da je uspešna oborožena borba proti okupatorju možna tudi v najtežavnejših razmerah.

Nastanek in uveljavljanje bojnih skupin v Ljubljani sta prvi množični zarodek nove slovenske ljudske partizanske vojske. Te skupine so spočetka razen skrbi za orožje opravljale tudi najtežavnejše propagandne akcije.

Že v maju in v začetku junija so bile te skupine usmerjene, ene prej, druge pozneje, na čedalje izrazitejše vojaške in sabotažne akcije. Tu ni šlo samo za množične sabotaže, kakor je posipanje bodeče žice za prediranje pnevmatik vojaških avtomobilov, pri čemer so sodelovali tudi drugi aktivisti OF. Te bojne skupine, ki so bile dejansko prve partizanske enote v Ljubljani, so zelo zgodaj izpolnjevale tudi težavnejše naloge. Ena njihovih glavnih nalog je bila onesposabljanje okupatorskega prometnega parka. Zlasti uspešne in pomembne so bile sabotaže na železnici, saj so okupatorja najbolj prizadele. Bile so najrazličnejše narave: od kvarjenja prometnih naprav, vagonov in lokomotiv do uničevanja železniških prog, železniških telefonskih naprav in mostov. Te akcije, večje ali manjše, so tekale vsak dan na vseh petih železniških progah: proti Trstu in Vrhniki, proti Jesenicam in Beljaku, proti Zagrebu in Mariboru, proti Kamniku in Kočevju, Novemu mestu in Karlovcu. Sabotaže so bile naperjene tudi proti glavni železniški postaji, proti postaji v Šiški in v Zalogu, proti dolenski postaji, pa tudi zunaj neposrednega mestnega področja. Sabotaže so bile v glavnem izpeljane tako, da jih ni bilo mogoče takoj odkriti. Tako je bilo manj hrupa in možnosti za represalije. Bojne skupine so opravljale in izpolnjevale tudi druge naloge: razoroževale so sovražnike, likvidirale izdajalce in vohune, uničevale sovražnikov tisk, reševale pripornike, opravljale sabotaže v podjetjih, zlasti če so bila vojaške narave, na primer kemična tovarna v Mostah, kvarile vojaške avtomobile, rezale telefonske drogove ter trgale in snemale zastave itd.

V Ljubljani so dosegle te akcije višek v juliju in avgustu, kar dokazujejo sicer dokaj nepopolni italijanski statistični podatki, ki so pomanjkljivi zlasti za prve mesece okupacije, ko so, kakor vse kaže, nižji policijski in vojaški organi prikrivali predstojnikom takšne pojave, kolikor je bilo le mogoče.

V tem času je bilo izpeljanih nad 50 pomembnih sabotaž, natančno število pa je težko ugotoviti. Iz okupatorskih dokumentov sledi, da je bilo največ akcij izpeljanih v Šiški, Mostah, Sentvidu, v Trnovem, Zalogu, na Ježici in v Polju.

PROPAGANDNA BITKA IN AKCIJE

Potem ko so bile takrat že vse hiše popisane z znaki OF, KP, SZ, ZSSR, kakor tudi s srpom in kladivom, mesto pa neštetokrat zasuto z letaki, gesli in nacionalnimi zastavicami, so hoteli Italijani po vsej sili preprečiti takšno zu-

nanjo podobo Ljubljane. Več tednov se je zelo ostro bila ta propagandna bitka, v kateri so Italijani uporabili vsa sredstva. Čim bolj so brisali napise in silili ljudi brisati jih, tem več je bilo teh napisov. Ko je bila ta akcija najbolj zaostrena, ko so večkrat pokale tudi puške, so odločno posegle v boj bojne skupine. Potem so se Italijani nekako »navadili« na te znake po hišah, ker so spoznali, da ne morejo ničesar storiti. Postali pa so zelo občutljivi za razoroževanje. Vojaki, ki so se vrnili v vojašnico brez orožja, so bili kaznovani strože, vojaki in oficirji pa niso več smeli hoditi po mestu sami, marveč samo v skupinah in do zob oboroženi. Toda primeri razorožitve so se nadaljevali, le da je bilo to pozneje navadno povezano s pokanjem pušk. Železniške proge, pošta in drugi objekti so bili stalno močneje zastraženi.

Kraljevska vojaška oblast je ostro obdolžila civilno fašistično oblast, da ravna preveč v rokavicah. Obdolžitve so šle celo do Mussolinija.

DEMONSTRACIJE PO NAPADU NA SOVJETSKO ZVEZO

Še isti dan je bilo ustanovljeno v Ljubljani glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet.

Naslednjega dne so bile v vzhodnih predelih predmestja Ljubljane v Polju, Sostrem, Šmartnem in Kašlju demonstracije, pri katerih je izgubil življenje Slavko Novak, več pa je bilo aretiranih.

Komiteji v Ljubljani so dobili nalogo, da okrepe politično in vojaško dejavnost. Več članov partije je šlo na politično delo in v partizanske čete v druge kraje Slovenije. Do konca leta je odšlo iz Ljubljane na druga področja v Sloveniji nad 500 borcev.

V začetku julija se je začelo preseljevanje prebivalstva Gorenjske v Srbijo. Od 4. do 8. julija je prišlo na železniški postaji v Ljubljani do več d e m o n s t r a c i j , ki sta jih organizirala partija in OF ob odvažanju prebivalstva Gorenjske v izgnanstvo. To so bile prve demonstracije proti okupatorju v Ljubljani. Demonstracije so bile viden izraz moči OF v Ljubljani. Pozneje so Nemci zgradili severno od mesta železniško progo čez »svoje« ozemlje in se tako ognili nadaljnjim demonstracijam.

Potem je gestapo organiziral nočno racijo v Ljubljani s pretvezo, da se skrivajo v mestu gorenjski in štajerski emigranti, ki rovarijo proti rajhu. Vzrok za to je bil bržčas nemški srd spričo demonstracij ob izseljevanju prebivalstva Gorenjske in njegovega prevoza skozi Ljubljano. Ker je gestapo neprikrito in neposredno izvrševal policijsko oblast v Ljubljani, je prišlo med okupatorji do sporov v vprašanju ugleda. Nemci so večkrat širili novice, da bodo zasedli Ljubljano. To je bila voda na mlin italijanske taktike, kar so oportunistični in reakcionarni elementi spretno izkoristili za preprečevanje oboroženih in drugih revolucionarnih akcij proti italijanskemu okupatorju tako, da so prikazovali italijanske okupatorje kot dozdevne zaščitnike Slovencev pred Nemci.

Dne 12. julija je bila sklenjena vojaška pogodba med Sovjetsko zvezo in Veliko Britanijo, ki je govorila tudi o medsebojni gospodarski in politični pomoči; sprejeta je bila obveza, da nobena stran ne bo sklepala separatnega miru s Hitlerjevo Nemčijo. V Ljubljani je bil odjek te pogodbe zelo ugoden, iluzije o hitrem koncu vojne, ki smo jim vsi bolj ali manj podlegali, so zelo porasle. Večina političnih predstavnikov stare Jugoslavije se je začela odmikati od javnega sodelovanja z okupatorjem in se pripravljati na igro z »angleškimi

kartami«. Toda Natlačen in Pucelj sta to storila šele čez dva meseca, ko sta stopila iz konzulte.

Dne 16. julija je v bližini Zaloga, tik italijansko-nemške meje, ubit nemški obmejni carinik. Akcijo so izpeljali tovariši iz Polja pri Ljubljani.

Sredi julija sta bili v neposredni bližini Ljubljane formirani prvi dve partizanski četi v ljubljanskem okrožju, molniška na jugovzhodnem in rašiška na severnem področju. Prva je operirala na italijanskem, druga pa na nemškem področju.

Zavedati se moramo, da je bil začetek oborožene borbe v Sloveniji sila težaven ne samo spričo objektivnih vzrokov, marveč tudi zato, ker Slovenci že celih 350 let, od kmečkih puntov, niso množično zgrabili za orožje v boju za svoje pravice. Treba je tudi upoštevati, da so zdaj prijeli za orožje ljudje, ki v partizanskem vojskovanju niso imeli nobenih izkušenj, tako da vojaško znanje in izkušnje španskih borcev kakor tudi nekaterih oficirjev in podoficirjev, ki so se pridružili našemu boju, v tem pogledu niso bile zadostne in odločilne.

Za razvoj vstaje v Sloveniji je bila posebno važna široka organizacija vojaške intendature in partizanske sanitete, ki sta bili takrat organizirani v Ljubljani. Rezultati teh dveh sektorjev so znatno pripomogli k ureditvi najbolj aktualnih in najtežavnejših problemov naše oborožene borbe prvo leto, pa tudi pozneje.

SKLEP O VSTAJI

Glavni štab je 16. julija sklenil, da se prihodnji teden začne splošna oborožena vstaja v vsej Sloveniji.

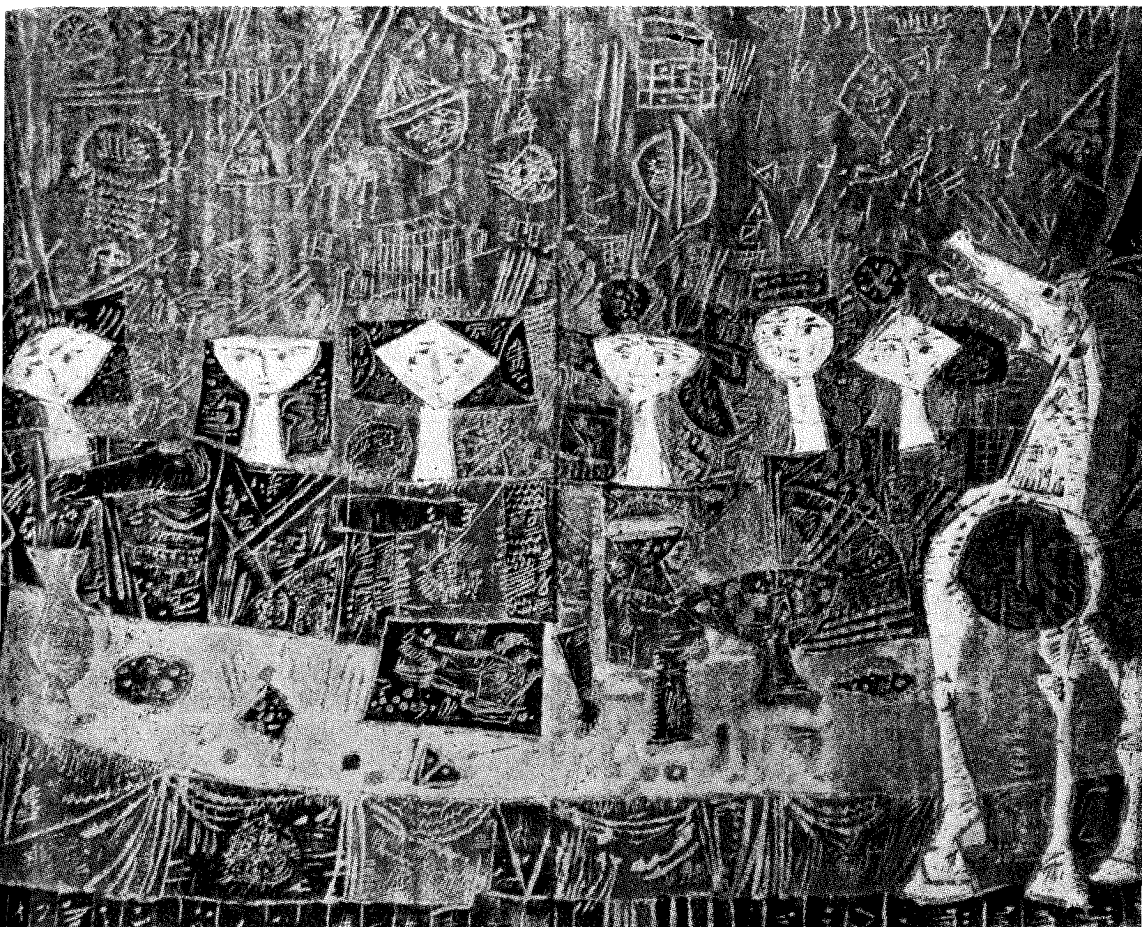
Dne 22. julija je prva partizanska krogla na nemškem področju zadela žandarja-izdajalca. To je bil strel nekega borca Rašiške čete v Tacnu pri Ljubljani, na področju ljubljanskega okrožnega komiteja. To je bil signalni strel za vstajo na kamniškem področju.

V juliju in avgustu je bilo v Ljubljani največ napadov na italijanske vojake. V teh dveh mesecih je bilo tudi največ napadov na telefonske, brzojavne in železniške proge.

V začetku avgusta je bil po naključju aretiran Franc Leskošek, komandant glavnega štaba z imenom Miha Lipovšek. Ob pomoči partijske organizacije se mu je 7. avgusta posrečilo pobegniti iz zaporov skupaj s petimi najbolj ogroženimi priporniki.

Dne 15. avgusta je bil na nemškem okupacijskem področju v neposredni bližini Ljubljane iz petih čet sestavljen kamniški bataljon, v katerem je bilo mnogo ljubljanskih delavcev in študentov.

Spričo naraščajočih potreb po posebni organizaciji obveščevalne službe in boja s peto kolono je bila tisti mesec v Ljubljani ustanovljena Varnostna obveščevalna služba — VOS OF. Iz vrst najbolj vdanih in najbolj preverjenih kadrov bojnih skupin, članov partije in skojevcev, so bile formirane enote in službe te organizacije, ki je več let vzbujala strah in spoštovanje okupatorja in njegovih hlapcev v Ljubljani. Njen pomen je bil zlasti v tem, da je odkrivala naklepe okupatorja in izdajalcev, ščitila ogrožena oporišča in kadre KP in OF, zlasti pa partizanske enote pred raznimi presenečenji. V letu 1941 še nismo mogli urediti skrivališča za ilegalce, ker je bilo najbolj potrebno zgraditi »bunker« za tehniko in VOS. Zato je ilegalce reševala dobra obveščevalna služba, ki je prodrla do samih centrov okupatorske in izdajalske vohunske službe. Vendar pa so se dogajala presenečenja.

Berber Mersad: Bizantinska svatba, 1966, triptih, barvni lesorez

Ilegalci smo se izogibali odkrivanju predvsem tako, da smo dostikrat menjali stanovanja. Večkrat se je zgodilo, da so nas prišli aretirat ponoči v stanovanje, kjer smo prejšnji dan spali. V Ljubljani se je torej najboljše izkazala partizanska taktika stalnega gibanja. Dogajalo se je tudi, da je naša protiobveščevalna služba pravočasno odkrila izdajalsko ovadbo in obvestila tistega ilegalca.

V začetku septembra se je bil položaj v mestu in vsej Ljubljanski pokrajini že tako zaostрил, da je komandant italijanskega armadnega korpusa Mario Robotti ultimativno zahteval uvedbo sistema talcev in smrtnih obsodb pred izrednim tribunalom.

Kmalu potem je visoki komisar uvedel naglo sodišče in izdal odlok, po katerem je bila smrtna kazen predvidena celo za vsako propagando proti okupatorju in za dajanje zavetišča pripadnikom OF.

Naslednji teden so bili sklicani sestanki vseh partijskih celic v Ljubljani, na katerih so sodelovali člani CK in OK. Skupaj z Mihom Marinkom sem sodeloval na takšnem sestanku celice za Bežigradom. Požrtvovalnost in disciplina partijcev sta bili zgledni.

DRŽAVA V DRŽAVI

Za nadaljnji razvoj oboroženega odpora in uveljavljanje OF kot ljudske oblasti so bili zelo pomembni sklepi III. vrhovnega plenuma OF, ki se je sestal 16. septembra v Ljubljani in se konstituiral kot Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO). Že takrat so bili v vrhovnem plenumu zbrani predstavniki 18 skupin. Zato so se prve štiri skupine, ki so se sestale na ustanovnem sestanku zadnje dni aprila, imenovalе ustanovne skupine. To so bili KP, krščanski socialisti, levo krilo Sokola in napredni kulturni delavci.

Zgodovinski pomen septembrskega plenuma je v tem, da so na njem sprejeli sklepe o kaznovanju izdajalcev ter o ljudskem davku in posojilu. Zlasti pomemben je bil sklep o vključitvi slovenskih partizanskih čet v narodnoosvobodilno vojsko kakor tudi ustanovitev SNOO kot najvišjega organa oblasti v Sloveniji. S tema aktoma so se že uveljavili prvi močnejši elementi nastajajoče slovenske državnosti. Terenski odbori OF so bili odtlej formalno organi ljudske oblasti.

Sredi septembra je kakih 4000 Italijanov uprizorilo večjo hajko na naše enote na kriskem področju, a so jo uspešno odbile.

Dne 20. septembra je okupator zažgal prvo vas v Sloveniji, in sicer Rašico. Vas je blizu Ljubljane, severno od Save. Povod za požig so bile operacije partizanskih enot kamniškega bataljona na tem področju. Odmev teh okupatorjevih represalij med kmečkim prebivalstvom kamniškega področja, zlasti pa med prebivalci Ljubljane, je bil čisto drugačen, kakor so požigalci pričakovali.

Zadnje dni septembra je bil južno od Ljubljane formiran krimski bataljon iz šestih čet, sestavljenih v glavnem iz ljubljanskih delavcev in študentov. Bataljon je dobil ime po gori Krim, južno od Ljubljane.

Dne 1. oktobra je bil izveden atentat na petokolonskega generala Rupnika, kar je vzbudilo odkrito odobravanje javnosti v Ljubljani.

Dne 4. oktobra je bil na Mussolinijev predlog odlikovan ljubljanski škof Rožman z redom italijanske krone.

V oktobru je bila razen SKOJ, ki je bil dotlej eden glavnih stebrov vstaje, ustanovljena mladinska organizacija OF, ki je na najširši osvobodilni bazi predstavljala in usmerjala vso mladino brez izjeme.

V Ljubljani je mladina izpolnjevala najtežavnejše naloge in izpričala — kakor tudi delavski razred — največje junaštvo in vdanost osvobodilni borbi. Iz delavskih in mladinskih vrst je bila tudi večina žrtev, ki jih je zahteval boj proti okupatorju v Ljubljani.

Dne 6. oktobra so začeli Italijani ofenzivo proti krimskemu bataljonu; trajala je malone do konca meseca. Ta ofenziva se je časovno ujemala s prvo nemško ofenzivo v Srbiji. V prvi večji akciji okupatorja proti našim partizanskim silam si je Italijanom posrečilo zadati nam hude izgube, ki so jih povzročile delno velika premoč in dobre prometne zveze, pozneje pa tudi zelo debel sneg, ki je oviral premeščanje naših sil. Krimski bataljon je v začetku uspešno napadel Lož in Bezuljak, pozneje pa je bil razbit in spričo nenadnega začetka ostre zime se je ob koncu meseca umaknil v Ljubljano.

Med ofenzivo je bil 12. oktobra sklican plenum okrožnih odborov OF z vsega slovenskega ozemlja pod italijansko okupacijo. Plenum je v celoti podprl orientacijo vodstva OF, da se oborožena borba še bolj razširi in zaostri. Ob tej ofenzivi piše poveljnik XI. armadnega zbora general Robotti poveljniku II. armade generalu Roatti: »Akcija mojih čet je uničila ali vsaj opravila s tolpo... Ne prikrivam pa si, da se bo z ljudmi, ki so pobegnili pred uničenjem, s kadri in borci, ki jih obilno oskrbuje osrednje vodstvo v Ljubljani, gotovo mogla obnoviti in na istem kraju ali drugod skušala ponoviti svoje delovanje... Jasno je namreč, da je edini ukrep za zaдушitev upornišтва, če zgrabimo organizacijo, ki jo vodi Ljubljana...«

V Ljubljanski pokrajini je Mussolini z odlokom z dne 3. oktobra razglasil vojno stanje.

Dne 13. oktobra je bil napaden in ranjen bivši upravnik policije dr. Hacin.

Sredi oktobra je bila v Ljubljani ustanovljena tudi množična organizacija Narodna zaščita (NZ), ki se je do konca leta formirala v dva terenska in en poseben železniški bataljon. Bataljoni so bili razdeljeni v čete, vode in desetine.

Vloga Narodne zaščite v Ljubljani je bila zlasti v tem, da na široko organizira vse primerne in za vojaške naloge sposobne ljudi, da jih prek večjih in manjših akcij usposobi in pripravi za vključitev v partizanske vrste. Ljubljanska Narodna zaščita je bila sestavljena iz bojnih skupin, zato je bila vedno ofenzivna, ne pa obrambna oziroma zaščitna organizacija. Zato je treba NZ v Ljubljani kakor tudi bojne skupine, ki so bile predhodnice NZ, imeti za del slovenske partizanske vojske.

Dne 21. oktobra je komandant II. armade general Ambrosio izdal ukaz, da je treba ujeti upornike takoj ustreliti, njihove hiše pa po možnosti takoj zažgati. Če imajo uporniki v katerem kraju oporišče, je treba prebivalce izseliti, tisti kraj pa požgati.

Dne 24. oktobra je bil objavljen nov Mussolinijev razglas, s katerim so bile razširjene prejšnje prepovedi in izjemne sankcije na javne manifestacije, na skrivanje blaga v škodo normalne potrošnje in na sabotažo na kmetijskih posestvih in v industrijskih obratih.

PLEBISCITNE AKCIJE

Isti dan je IOOF prek Slovenskega poročevalca pozval vse prebivalce Ljubljane, naj ob obletnici osvoboditve izpod avstro-ogrskega jarma 29. oktobra manifestirajo svojo pripadnost k OF tako, da bodo med 19. in 20. uro izpraznili ulice, javne lokale, gledališča in kinematografe. Ta plebiscitna akcija se je stoodstotno posrečila. Zanimivo je, da se je to praznovanje časovno ujemalo s koncem ofenzive na gorskih področjih Krima, na južni strani Ljubljane.

OF je postala v Ljubljani nekakšna država v državi. Imela je svoj vojaški, obveščevalni, varnostni, finančno-ekonomski, intendantski, sanitetni in propagandni aparat, množične organizacije v podjetjih, šolah in ustanovah, razvejano terensko organizacijo OF in celo dokaj vplivne organizacije OF malone v vseh okupatorskih ustanovah, tako v visokem komisariatu kakor tudi na sodišču, na policiji, v anagrafskem uradu, v davčni upravi, na občini itd. Se večji je bil vpliv OF na železnici, PTT in cestni železnici, ki so bile skoraj v celoti v rokah OF.

*Bondzin Gerhard:
Mučena dežela, 1965,
lesorez*

Prebivalci so vestno plačevali narodni davek in posojilo svobode, dajali pa so tudi prostovoljne prispevke. Ugled in veljava oblasti OF sta bila tolikšna, da tudi prebivalci, ki niso simpatizirali z OF, navadno niso bili toliko pogumni, da bi bili odrekli Osvobodilni fronti materialni prispevek.

Dne 7. novembra je začel oddajati Radio OF, ki je oddajal večkrat tedensko. Oddajal je skoraj vedno na drugem kraju. Vzlic najsodobnejšim napravam za iskanje okupatorji niso mogli odkriti naše postaje, v glavnem zaradi pomoči, ki jo je dajalo prebivalstvo svojemu glasniku svobode. Zato so Italijani razglasili zaplembo vseh radijskih aparatov, ker oddajne postaje niso mogli odkriti niti uspešno ovirati njenih oddaj. Čez pet mesecev dela postaje je bil boj po etru končan s porazom Italijanov. Vodstvo OF je 4. aprila 1942 sklenilo, da bo postaja nehala oddajati.

Izvršni odbor Osvobodilne fronte je poslal 30. novembra škofu dr. Rožmanu daljšo poslanico, v kateri mu je razložil namere Osvobodilne fronte. Pojasnil mu je svoja načelna stališča do vere in svobode prepričanja ter izrazil željo, da bi v enotnem osvobodilnem gibanju, ki edinole lahko reši slovenski narod, sodelovala tudi duhovščina ali pa da bi ostala vsaj nevtralna.

V spomenici so bili omenjeni tudi nekateri nacionalno negativni pojavi med duhovščino in v verskih organizacijah ter predlog, da naj škof s svojo avtoriteto prepreči bratomorne in narodnoizdajalske pojave med duhovščino.

Škof na pismo ni odgovoril niti ni želel razgovora s predstavniki Osvobodilne fronte, ki ga je ta predlagala. Nasprotno: kmalu zatem je v pridigah prvič javno napadel Osvobodilno fronto.

Plebiscitne akcije izpraznjevanja ulic so bile nato 1. decembra 1941 ter 3. januarja in 8. februarja 1942. Posvečene so bile enotnosti jugoslovanskih narodov, žrtvam fašizma in proslavi obletnice smrti največjega slovenskega pesnika Prešerna. Ob tej priložnosti se je tiha akcija delno spremenila v javno manifestacijo, v kateri je bilo nad sto mladincev pred Prešernovim spomenikom. Sledile so ostre represalije proti mladincem.

Srednješolci so proslavili 1. december med poukom stoje in z enominutnim molkom, zaradi česar so jih množično izključevali iz šol.

Dne 4. decembra so organi VOS likvidirali vojaškega komandanta bele garde in agenta gestapa Emera Fanouša.

V decembru sta bili izpeljani še dve pomembni akciji. Velika sabotaža v kemični tovarni in miniranje preserskega mostu. Obe akciji sta bili izpeljani uspešno. Zaradi napada na preserski most so Italijani v onemoglem besu — ker je bila zadeta njihova najobčutljivejša zveza s Trstom — organizirali proces proti 69 prebivalcem bližnjih vasi, ki sploh niso sodelovali v akciji, in jih 28 obsodili na smrt, 12 pa na dosmrtno ječo.

Z izdajstvom, izvirajočim iz Stajerske, se je okupatorju posrečilo zadati v tem mesecu narodnoosvobodilni borbi hud udarec z aretacijo komisarja glavnega štaba Mihe Marinka, organizacijskega sekretarja CK Slovenije Toneta Tomšiča, Vide Tomšič, Pepce Kardelj in Mice Marinko.

Ta udarec je nedvomno otežil pomoč, ki bi jo CK dal množični vstaji, saj je ta v začetku decembra zajela vse severno gorenjsko področje.

Pri Strahomeru v bližini Tomišlja so ustrelili 22. decembra partizanskega komandanta Šercerja ter pet uglednih aktivistov osvobodilnega gibanja, ki so jih zajeli ob odhodu v partizane.

ŠKOF NA ČELU NARODNEGA IZDAJSTVA

Konec meseca je škof dr. Rožman izdal poslanico proti Osvobodilni fronti, ki je dala vso moralno in politično podporo cerkve vsakršnemu izdajstvu in škodljivstvu nasproti osvobodilnemu gibanju in njegovim pristašem.

Praprotnik in dr. M. Zajec, predstavnika nacionalistično usmerjene buržoazije, predlagata Visokemu komisarju Grazioliju ustanovitev slovenske policije na čelu s klerikalcem dr. Hacinom, ki naj bi pomagala okupatorju zatreti »komunistično osvobodilno fronto«. Okupator pa se je čutil še vedno tako močnega, da ni hotel deliti oblasti, misleč, da bo sam opravil z uporom.

Dne 19. januarja je Mussolini razglasil Ljubljansko pokrajino za operacijsko vojno področje. Uvedeno je bilo torej izredno stanje. Vojaška oblast z generalom Robottijem na čelu je dobila neomejena pooblastila, štab 11. armadnega korpusa pa se je vrnil iz Planine pri Postojni v Ljubljano.

Na podlagi vsega tega lahko približno ocenimo, kolikšen je bil vzpon ljudske revolucije proti okupatorju leta 1941 v Ljubljani, v središču OF slovenskega naroda.

Sedaj so tudi narodni izdajalci vseh barv imeli za nujno, da združijo svoje sile proti naraščanju osvobodilnega gibanja in da začno spet odkrito

igrati na »fašistične karte«, kar je deloma pripisati tudi temu, da so anglo-ameriški zavezniki zavlačevali drugo fronto, in položaju na svetovnih frontah sploh.

Dne 16. februarja so se zato sestali predstavniki vseh bivših strank pri škofu in ustanovili nekakšen predstavniški odbor za sodelovanje z Italijani, za doseg legaliziranja svoje »protikomunistične« borbe. Škof je prevzel vodstvo tega odbora in se s tem poskusil postaviti na čelo enotne protiosvobodilne akcije.

Toda Italijani še vedno niso bili voljni deliti svoje oblasti s predstavniki izdajalske slovenske buržoazije. Mislili so, da bodo ob nemški pomoči in z novimi predvidenimi drastičnimi ukrepi sami ukrotili Ljubljano in upor v »Ljubljanski pokrajini«.

LJUBLJANA — NAJVEČJE KONCENTRACIJSKO TABORIŠČE V EVROPI

Da bi okupator zlomil odpor prestolnice slovenskega naroda ter izoliral Ljubljano od ostale Slovenije, je v začetku leta 1942 sklenil ograditi mesto z bunkerji in bodečo žico, razdeliti mesto na 14 rajonov in izpeljati sistematične racije, ki so se imenovalе »akcije za razoroževanje prebivalstva« ter odgnati moško prebivalstvo v internacijo in zapore.

Dne 22. februarja je bila izvršena smrtna obsodba OF nad industrijcem in bančnikom Praprotnikom, ki je organiziral tajno kontrarevolucionarno policijo in skupaj z Italijani pripravljaj žično ograjo okrog Ljubljane. Tako je bil dan prej, preden so Italijani ogradili mesto, ubit eden najvplivnejših voditeljev izdajalskega vodstva slovenske buržoazije.

Ljubljana se je spremenila v največje koncentracijsko taborišče v Evropi, ko je bila 23. februarja dograjena dvojna žična ograja, dolga kakih 32 km z 69 bunkerji, s čimer je bilo mesto ograjeno.

V takšnem položaju je znatno narasel pomen organizacij Narodne pomoči, ki se je že v stari Jugoslaviji uveljavila kot vsestranski moralni in materialni pomočnik žrtvam terorja in njihovim družinam. Že po prvih mesecih okupacije se je Narodna pomoč v Ljubljani razmahnila podobno kakor OF. Njeno omrežje je obsegalo vse ozemlje ljubljanskega okrožja, urade, ustanove in podjetja. Njeno omrežje in zveze so segale do okupatorskih zaporov in taborišč internirancev daleč izven Slovenije, po Italiji in Nemčiji. V njenih organizacijah je bilo združenih zlasti mnogo simpatizerjev OF, ki niso želeli ali ki niso mogli neposredno sodelovati v izrazito vojaških ali političnih akcijah OF.

Še dobra dva meseca po blokiranju in ograditvi mesta Ljubljane z bodečo žico je ostal center revolucije in oborožene vstaje v mestu. Centralni komite, glavni štab in IOOF so se preselili iz Ljubljane šele v maju, ko je nastalo prvo večje osvobodeno ozemlje v Sloveniji, ki se je razprostiralo od ljubljanskega barja do Kolpe.

Prve mesece po blokadi in poskusih, da bi Ljubljano z bodečo žico in bunkerji ločili od drugih krajev Slovenije, je preživljalo mesto več najhujših vojaških in policijskih preiskav, racij in terorja vseh vrst. Toda enotnosti Ljubljane nista mogla razbiti ne teror ne izdajalska pomoč vodstva katoliške cerkve ter klerikalnih in mihailovičevskih izdajalcev. Organizacije so res imele nekaj izgub, znaten del aktiva so odgnali v zapore in internacijo, toda boj ni popuščal. Neizčrpana moč prebujenega ljudstva je dajala nove revolucionarne sile za težavno borbo. Značilno je, da se v vseh naštetih sistematičnih akcijah

okupatorju ni posrečilo aretirati nobenega člana iz vodstva CK, glavnega štaba, IOOF, okrožnega komiteja ali okrožnega odbora OF niti odkriti skri-vališč orožja in tiskarne.

Edinole v severnem predmestju Ljubljane izven žice so slučajno zajeli dva člana Pokrajinskega vodstva, in sicer Borisa Kraigherja in Franca Rav-barja; oba so nato pod tujima imenoma odpeljali v Gonars.

Neizprosni boj proti okupatorju je bila Ljubljana kot središče vstaje in revolucije zelo uspešno. Izhajali so časniki, tiskani letaki, Radio OF je redno oddajal vesti, vrstile so se likvidacije izdajalcev, razoroževanje okupatorjevih vojakov in sabotaže. Z nekaterimi večjimi težavami se je nadaljevalo tudi odhajanje kadrov iz Ljubljane na politično delo in v partizanske enote. Vodstva organizacij v mestu so postopoma in čedalje bolj prevzemale ženske in nov, še nekompromitiran kader. Težišče vstaje, preneseno leta 1941 na Go-renjsko, je bilo na pomlad 1942 preneseno na področje Kočevja, Notranjske in Dolenjske. Vloga Ljubljane kot glavnega stebra vstaje v Sloveniji pa s tem ni prenehala. Ljubljana je bila še vedno neizčrpna kadrovska in materialna baza, pa tudi nepogrešljivo središče za zvezo in obveščevalno službo za celotno osvobodilno borbo v Sloveniji.

POGLAVITNE IZKUŠNJE PRVEGA LETA BOJA

Izkušnje Ljubljane v prvem letu boja z okupatorjem in izdajalci so bile pionirskega pomena za razvoj upora po vsej Sloveniji.

Moč in trdnost Osvobodilne fronte v Ljubljani je bila v njenem čvrstem in enotnem delavskem jedru. To je prvo dejstvo, ki ga je treba poudariti.

Brez širokega nacionalnega političnega gibanja ni mogoče voditi uspešne oborožene borbe. Le nenehno povezovanje vojaškega in političnega boja lahko da dober in trajen uspeh. To je druga ugotovitev.

Le na osnovah tako široko zasnovanega boja je mogoče uveljaviti nove revolucionarno-demokratske organe nacionalne ljudske oblasti, svojo suve-reno državnost. To je tretja dragocena izkušnja boja Ljubljane v 1941. letu.

Udarne, bojne oziroma sabotažne skupine, sestavljene skoraj dva meseca pred napadom Hitlerja na Sovjetsko zvezo, so s svojimi vojaškimi akcijami dokazovale ne le možnost, temveč tudi učinkovitost boja v razmerah okupa-cije. Zato pomenijo skupno z narodno zaščito in VOS zarodek, začetek bo-doče partizanske vojske, prve svoje oborožene sile v zgodovini slovenskega naroda.

Terenski in višji odbori OF vse do izvršnega odbora in vrhovnega ple-numa ter njihov ekonomsko-finančni, sanitetni, tehnični, obveščevalno var-nostni, intendantski, propagandni in vojaški aparat so se v dobrih štirih me-secih razvili do stopnje, ki dovoljuje, da jo označimo z nastankom »države v državi«.

Tako smo prvič v naši zgodovini, v najtežjih časih okupacije, ustvarili svoje revolucionarne organe ljudske in narodne oblasti, temeljne elemente svoje suverene državnosti.

Te zgodovinske izkušnje je dalo široko revolucionarno gibanje prvih me-secev borbe z okupatorjem in izdajalci v Ljubljani leta 1941. Te izkušnje so bile znova in znova potrjene v nadaljnjem boju v vsej Sloveniji vse do Ko-roške in Slovenske Benečije.

Jože Smit:

**KOLESELJ
IZ CEDILIKE**

*Zjutraj, ko sonce vzhaja,
Jožek Zidarič na vojsko odhaja:
to je zdaj povest od Jožeka,
pjeba štajerskega.*

*

(Odlomek)

*Hudič je vzel ozimino,
zato bo zdaj rasla ajda,
kajti ajda
je zadnji kruh,
Oče in Sin in Sveti duh.*

*Toda pred voli stoji žandar
in pri priči je Jožeku
jasna stvar:
Hudič bo vzel tudi ajdo,
hudič bo vzel
zadnji kruh,*

*kajti tako
mu je naročil Hitler
in Hitler je kurbin sin,
za vsako besedo gluh,
Oče in Sin in Sveti duh.*

*

*Vagon ob vagonu
in spredaj pošast,
ki čaka samo na zeleno luč,
vagon ob vagonu,
na vsakem zapah,
ki ga odpre samo konduker:*

*Ta je neki višji
vojaški stric,
ki ga je išijas
s fronte pregnal,
ali pa star,
izmozgan kurbir,
ki pri Francozinjah
rad bi se grel,*

*železni križ
in črni škornji
in zlat našiv
to so odličja gnide,
ki pila odslej
bo slovensko kri,*

*nas, ki se nismo uprli,
ko so nas gnali z njiv,
nas, ki so nas trgali
v bolniških postelj
in vlačili
spod železniških vagonov
na Brennerju,*

*nas, ki nismo mogli dopustiti,
da bi nam pobili
žené in otroke
in matere —*

*o, naj živé,
ko se bomo mi bojevali
za Satana,
ki ga sovražimo,
za Judeževo slavo,
zaradi katere nas bodo nekoč*

*kamnali,
za smrt
ob Rokavskem prelivu,
kajti že se premika pošast,
ki jo s pasjim bičem poganja
naš konduktér:*

Jančič Olga: Mimoidoči, 1960, bron

*zbogom Jožekova Lizika,
zbogom vse Lizike
po našem Štajerskem,
zbogom življenje,
nas peljejo v smrt!*

*Ene vozijo v Šlezijo,
druge vozijo v Dachau in Buchenwald
in spet druge vozijo
v Mauthausen,*

*v plinskih celicah
najdejo svojo slavo,
kajti vekomaj
bodo smrdela njihova okostja,
četudi zgore v krematorijih,*

*nas pa čaka prekletstvo,
kajti mi nismo janičarji,
ki bi jim zbrisali greh,
naš greh je nemoč,
naš greh je suženjstvo
od vekomaj,*

*že v materinem telesu
so nas prodali
in zdaj gremo,
pasji bič
nam kaže postaje:
München — Strasbourg — Cherbourg,*

*in tam nekje teče voda
in ribe zaudarjajo v njej,
čeprav jih obdaja sol ...*

Čez dvajset let bo vse drugače

I V O Z O R M A N

(Odlomek iz romana)

Bilo mi je sojeno, da bom živel, kakor so živeli starši in stari starši, kakor še danes živi teta Angela v očetovi kajži, kakor žive ljudje v naših hribih: ob trdem delu na strmih rebrih, ob vasovanjih pri sosedih, ob žegnanih in praznikih pa ob skopem kruhu, ob jabolčniku in domačem žganju. Nič jim ne zavidam tistega življenja in nikoli nisem imel želje, da bi se vrnil vanj. Spoznal pa sem, da so ljudje tam v hribih prav tako srečni in prav tako nesrečni kakor povsod po svetu. Da je Kos v sosednjem stanovanju prav tako sam, ko se vrne z dela, kakor je teta Angela v naši stari bajti, ko zvečer opravi v hlevu, da profesorica Slava iz podobnih nagibov govori o znancih kakor Taplotnikarica pri nas, in da smo ljudje v očeh norega rezbarja Rajka nemara prav taki, kakor nas vidi Marjanin Miha na Goličevi kmetiji.

Doma, v očetovi kajži, so tla v veži iz steptane ilovice, na ognjišču so razpostavljeni trebušasti, sajasti lonci, v kotu stoje burkle, omelo in lopar, za vrati pa vise verige, ki se zazibljejo in pozvanjajo, če se zadeneš obnje. Če si žejen, s korcem zajameš iz škafa, popiješ, ostanek pa pljusneš pred vrata, med kokoši, ki zavrešče in se razprše pod nenadnim curkom. Klopi okoli peči in okoli mize v hiši so široke in težke, mala okna se vrste ob obeh zunanjih stenah, podobna so linam in puščajo v prostor le malo svetlobe, da je zmerom zavit v prijeten somrak. Strop je nizek in vegast, tam, kjer visi petrolejka, je na njem črn, sajast kolobar.

To je bil moj svet. Zrasel sem v njem, a ga nikoli nisem ljubil. Zato sem se kakor tujec vzpenjal po strmem kolovozu, po ozki gazi, ki so jo shodili konji in ljudje in so jo zgladile male hribovske sani.

»Filipa bomo prekopali...« mi je pisala teta Angela.

Že poprej me je vabila domov.

»Streha nad svinjsko kuhinjo se je udrla,« mi je pisala. »Hlev je prazen. Marinkovec pravi, da bi mi odstopil junico...«

Prav malo mi je bilo mar, če je streha udrta. Ob svitu cestne svetilke, ki je visela pod oknom moje podstrešnice, in ob vrvežu, ki ga je bilo slišati z ozke ulice, je bila očetova kajža nenadoma daleč in komaj še resnična. Zato sem odgovarjal na tetina vabila:

»Ne morem.«

In na njene skrbi z domačijo:

»Napravi, kakor veš, da je prav!«

Ob Filipovem pogrebu pa nisem mogel odreči. Že zavoljo ljudi ne. Obul sem stare partizanske škornje in oblekel angleški vojaški plašč, potisnil roke globoko v žepe in stopil v mrzlo decembrsko jutro.

Ko sem zapuščal postajo, je bil še mrak, nad Jokovim mlinom, tam, kjer se gozd konča in se začno pašniki in njive v rebrih, pa me je obsijalo sonce. Velika, temno rdeča krogla se je dvignila nad obronke in s slepečo lučjo oblila pobočje. Visoki dimnik Strahove domačije je zarisal na sneg dolgo, ravno senco in zidovi so bili videti v jutranji svetlobi beli in čisti. Samo okna so temna in ugasla strmela vame.

Požgani kmetiji bi se bil najraje ognil, gaz pa me je vodila tik mimo nje in mimo nizke lesene barake, ki je bila prislonjena na zid. Iz železne cevi v steni se je kadilo, za šipo pa so se gnetli blede obrazi in se nabirali v grozd.

»Novakov! Novakov Simon!« sem slišal od vrat.

Na pragu je stal Strah, dolg in suh in koščen, in sklanjal glavo, da bi ne zadel ob podboje.

»Se ne boš nič oglasil?« je rekel.

Obstal sem, se v zadregi prestopil in zamrmral:

»Pa ste res vi, oče Strah...«

»Pridi na kozarček, no!«

V naših hribih je še zmerom doma gostoljubje. Mizo pred gostom pogrnejo z belim prtom, nanj položijo hleb kruha in na hleb nož, zraven pa postavijo steklenico z žganjem.

»Natoči!« ponujajo.

Kozarec gre iz rok v roke in obrazi se kremžijo ob močni pijači.

»Prigrizni!« ponujajo.

Tudi v Strahovi baraki je bil kruh na mizi. Hleb pa je bil tako nizek in neznačen in pet parov otroških oči, ki so strmele vame, tako lačnih, da si nisem upal odrezati. Sedel sem na dolgi, grobo stesani klopi, ob mizi, ki je bila zbita iz starih desak in pregrnjena s papirjem. Skozi tanke lesene stene je silila vlaga in toplota, ki se je širila od železne peči, se je v nasprotnem kotu že izgubila. Pod edinim oknom je stala edina postelja, obleka pa je vsenaokrog visela na žeblih.

»Tákole imamo,« je rekel Strah.

Potem pa je vzdihnil in dodal:

»Da smo le živi!«

»Saj,« sem rekel.

»Vaših ni bilo nazaj...«

»Ne. Oba sta ostala v Nemčiji. Za očeta ni čudno, da jih je pobralo. Tako so bili navezani na dom...«

»Potem so šli še mati za njim,« se je oglasila Strahova.

»Potem so šli še mati,« sem rekel.

»Vašo hišo je hudo zadelo. Lenka, stara dva in potlej Filip...«

Filip!

To je bilo tisto, zavoljo česar bi se bil rad ognil Strahovi domačiji. Bal sem se pogovora o bratu in bal sem se nemih očitkov, koščenih rok in bledeh obrazov in lačnih oči.

Nad pogoriščem Strahove kmetije je ležala senca mojega brata Filipa, ki so mu rekli tudi Samotni.

O Filipovi smrti so nekoč dosti govorili. Pripovedovali so, da je pri Strahovih prespal in da je zjutraj, ko so prišli po pobočju Nemci, sedel za mizo in jedel. Strah je potisnil Filipa v kamro in zaprl vrata in gledal, kako se je dolga vrsta vojakov pomikala mimo domačije.

Ko je eden od vojakov stopil v hišo, se je Filip ustrelil.

»Je res, da se Nemci takrat niso imeli namena ustavljati?« sem vprašal Straha.

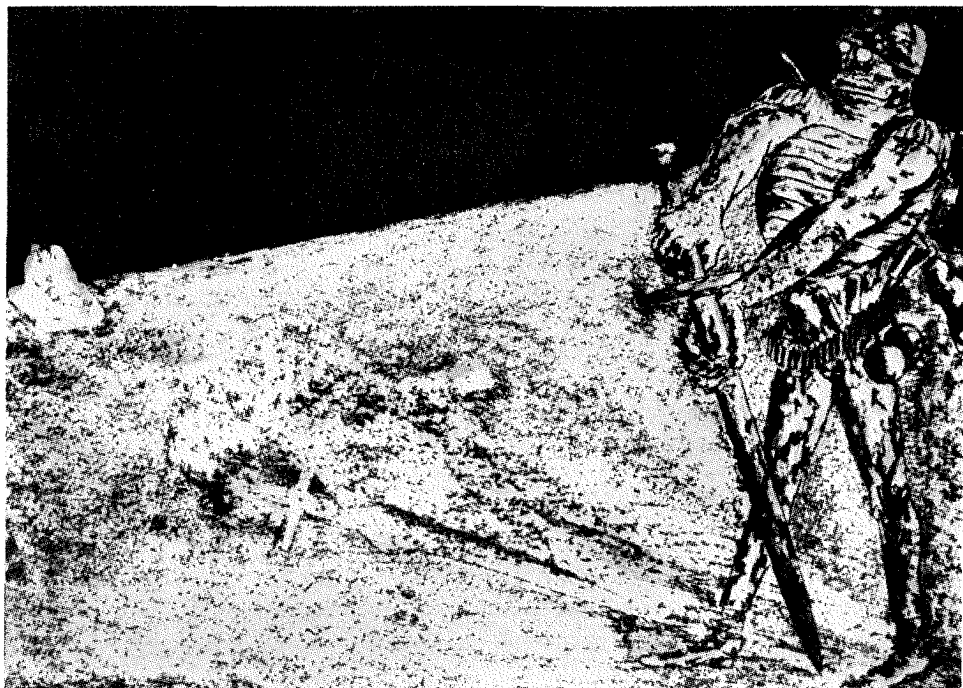
»Ko je padel Filip?«

»Ko se je ustrelil,« sem rekel kar naravnost.

»Kdo pa more vedeti, kaj so nameravali,« se je izmikal Strah.

»Po kaj pa je prišel vojak v hišo?«

»Vode bi rad,« se je oglasila Strahova. »Žejen je bil.«

Cremer Fritz: Posvečeno predsedniku morilcev, 1966, litografija

»Pa drugi? So šli naprej?«

»Nemara da so šli res naprej,« se je izmikal Strah.

Zena pa je rekla:

»Prvi so bili že pod hlevom, ko je počilo.«

»Potem so se obrnili?«

»Saj veš, kakšni so bili,« je rekel Strah. »Hudo je bilo za nas, še huje pa za Filipa, za Samotnega.«

»Za Filipa?«

»Ko so ga privlekli iz hiše, je bil še živ,« je rekla Strahova.

Tega nisem vedel.

»Kakšno so počeli z njim,« je rekla. »Še žival se mi smili, tem se pa človek ni.«

»Ko so nas odgnali, smo mislili, da gremo tudi mi v smrt,« je rekel Strah. »Ognja še videli nismo, ker smo bili prej v dolini.«

Jaz pa se nisem mogel otresti neprijetne misli in sem ponavljal:

»Da je bil še živ ... da je bil živ ...«

»Živ,« se mi je kakor v odmev pridružila Strahova.

»Še toliko poguma ni imel, da bi se končal ...«

»Kaj veš,« je zamrmral Strah. »Nikogar ni bilo zraven. Kaj veš.«

Zdelo se mi je, da se še zmeraj izmika, da skriva svoje misli, zato sem ga naravnost vprašal:

»Niste ga posebno marali, kajne?«

»Filipa?»

»Njega, da. Nikjer ga niso marali.«

Strah me je osuplo pogledal, potem pa se je odkašljaj in dejal:

»Ne vem, kaj bi rad s tem. Če misliš to, da je bil sam svoj ...«

»Pravijo, da je delal tudi na svojo roko.«

»Ljudje dosti govore,« je rekel Strah nezaupljivo.

»Nekoč je napravil velike reči,« sem dejal.

»Saj,« je mencal Strah.

»Ampak ljudje so to pozabili. Zato se bojim, da bo pokopališče prazno.«

To sem rekel kasneje tudi teti Angeli, ki me je s šepetom sprejela na pragu, me prijala za roko in me odvedla v hišo, kjer je bila na rdeče pregrnjenem odru rjava krsta.

»Tako malo se je poznalo, da je bil že dve leti v zemlji,« je šepetala teta Angela.

Mene vse to ni zanimalo. Gledal sem rdeče pregrnjen oder in kip Kristusa kralja zadaj v vdolbini okna, belo skodelico z blagoslovljeno soljo in z vejico pušpana pa vence z rdečimi in vence s črnimi trakovi.

Sam sem na cvetje pozabil.

Teta Angela pa je mislila na vse.

Med trakovi, ki so bili pripeti na smrekove vence, s papirnatimi cvetovi, je bil tudi eden s POZDRAVI OD BRATA SIMONA.

»Vedela sem, da ga ne boš nosil tako daleč,« je šepetala teta Angela.

»Katra pa jih plete na pol zastonj.«

V veži je stala pogrnjena miza. Kruh in nož in steklenica z žganjem pa še krožnik z zaseko in skleda z drobno narezanim domačim tobakom. To je bilo za pogrebce, za vsakega, ki bi prišel in se pomudil ob krsti in kasneje še v veži, da bi rekel teti Angeli besedo ali dve.

»Tako se mi zdi, da jih ne bo dosti,« sem dejal.

»Zakaj ne?«

»Filipa niso marali. Bali so se ga, radi ga pa niso imeli.«

»So imeli kdaj koga od Novakovih radi?«

»Saj zato,« sem rekel trmasto. »Pustila bi Filipa, kjer je bil.«

»A, tako?« je rekla teta Angela.

Kakor soha je stala pred menoj, v dolgem, črnem krilu, v starinski kučmajki, s črno ruto, z bledim obrazom in z belimi rokami, ki jih je imela sklenjene pred seboj. Usta je stiskala v tanko, ravno črto in me hladno gledala z bledimi, vodenimi očmi, potem pa je razklenila ustnice, da se je pokazala vrsta kratkih, redko posejanih zob, in skoraj sovražno rekla:

»Krščansko ga bomo pokopali. Slišiš?«

»Kaj bi s tem, če bova pa sama.«

»Slabo poznaš ljudi, kakor da nisi tu zrasel,« je rekla teta Angela.

Zmignil sem z rameni, se obrnil in jo pustil samo v veži. Stopil sem na prag, pred hišo, in se ozrl po zasneženem pobočju. Na gazeih, ki so se stekale z vseh strani, so se pokazale črne pike: tu ena, tam dve ali tri ali cela gruča. Zibale so se in omahovale na belini in se bližale in bile zmerom večje in razločnejše.

Pa res ne bova sama, sem pomislil.

Prvi pogrebci so prihajali k hiši.

Pri nas so domačije, kakor bi jih razsejal po globačah in po slemenih. Pol ure imaš do prvega sosedu, do drugega uro in dve in tudi več. Pa vendar se širijo novice med njimi, kakor bi jih nosil veter. Novice o rojstvu in o

smrti in novice o nesrečah in o svatbah, kadar je zanje čas. In sosed večkrat najde pot do soseda kakor pa v mestu, kjer se hiše tišče druga druge.

Pa res ne bova sama.

Na Filipov pogreb so prišli mnogi, ki jih nisem pričakoval, in mnogi, ki jih nisem poznal. Gnetli so se v veži, gnetli so se pred hišo, umolknili so, če so zašli v izbo, kjer je bila krsta, pa se spet zapletli v klepet, ko so bili zunaj. Moški so zavijali tobak v časopisni papir in kadili, ženske so se stiskale v kotih, otroci pa so se jim motali med nogami. Teta Angela je s steklenico hodila od gruča do gruča in ponujala:

»Nič še niste pili.«

Ali pa:

»Še enega dajte, no!«

Ali:

»Ne bo vam škodil, ne.«

Steklenica se je praznila, lica so rdela in pogovor je bil zmerom živahnejši. Radovedni pogledi so se pogosteje in z manj zadrege ustavljali na meni.

»Ti si pa Simon, kajne?« so spraševali.

In:

»Dolgo te ni bilo domov.«

In:

»Te ne vleče nazaj v hribe, kaj?«

Odgovarjal sem jim kratko in suho in se jim izmikal in komaj čakal, da je prišel Marinkovec s sanmi, da so naložili krsto in da se je pogrebni sprevod zvrstil v ozko gaz.

Filipa smo pokopali po krščansko, kakor je rekla teta Angela. Stari župnik, ki nam je prišel naproti, je bral molitve, dim se je sukljal iz kadilnice in težka, grudasta zemlja je udarila na krsto v jami. Samo zvonovi niso peli. Razbiti so ležali na dnu zvonika, ki je bil sajast in ožgan, onemogel iz zadnjih dni vojne.

»Molimo za pokojnega brata Filipa . . .« je pel župnikov glas.

Množica mu je mrmraje odgovarjala: gologlavi moški in ženske v črnih rutah in slabo oblečeni otroci, ki so prezebali na snegu.

Potem se je župnik umaknil, kakor da noče motiti, na kup izkopane zemlje pa je stopil mlad fant v partizanskih škornjih in v vojaški suknji. Ozrl se je po sklonjenih glavah in dejal:

»Spet se poslavljamo od Samotnega.«

Nikoli ga še nisem videl. Ali pa sem ga izgubil iz spomina. Govoril je o Filipu, kakor da sta bila znanca in prijatelja, govoril je o svojem Filipu, ne o našem, ne o tistem, ki sem ga poznal.

»Zakaj je Novakova kajža danes prazna?« je dejal. »Lenka leži tu, toda kje je pepel njihovega očeta? Kje je pepel njihove matere? Ko stojimo ob grobu Samotnega, se poslavljamo tudi od tistih, ki niso našli zadnjega počitka v domači zemlji. Spomin nanje . . .«

Tudi oče so v njegovih besedah izgubili svoj pravi obraz in mati niso bili drobna, preplašena ženica, kakršne sem poznal. Tisti, ki so se sklanjali globoko v peč in prerivali lonce ob ognju; ki so zaman skušali prikriti Filipovo laž in so si potlej v veži z vogalom rute brisali kri, ker so jih oče udarili, ki so ob košatem asparagusu v glinastem loncu uživali edino radost v življenju, ko so ga zalivali in redčili in škropili z vodo. Zrasli so. In bili so žilavi in uporni, taki, kakršne je potreboval fant v vojaškem plašču za svoj govor.

»Stopi!« mi je šepnila teta Angela.

Prvi sem moral vzeti lopatico in usuti prgišče zemlje na krsto. Prvi, ker sem bil Filipu najbližji. Za menoj je stopila k jami še teta Angela, za njo pa vsi znani in neznani ljudje. Vrstili so se mimo groba in si podajali lopatico, potem pa so se izgubljali po gazez v dolino ali v sosedni hrib.

Kajžo so sosedje medtem že pospravile. Odnesele so oder in rdeče pregrinjalo, pometle iglice, ki so odpadle od vencev, pomile tla in potisnile mizo in posteljo in klopi na stara mesta. Tudi na ilovnatih tleh v veži se je poznala sled brezove metle, v peči pa so tleli debeli panji.

»Sezuj se, pa za peč zlezi!« je rekla teta Angela.

»Bom.«

»Ti bom kaj pripravila. Saj boš jedel?«

»Bom.«

Neodločno se je vrtela po veži, naravnala je omelo v kotu, prestavila lonec na ognjišču, se sklonila v peč in dregnila v ogenj, potem pa je snela z žeblja črno ponev na visokih nogah in jo potisnila k žerjavici.

»Kak kos svinine bo še,« je rekla.

Naslanjal sem se na podboje in jo gledal, kako je odmaknila iz kota lestev za na podstrešje in deske pod njo in kako se je sklonila v odprtino.

Filipov bunker, sem pomislil.

Skrivališče je izkopal brat že drugo vojno pomlad. Ves čas smo spravljali vanj hrano in papirje in tudi ljudi, kadar je bilo treba. Pozabil sem že nanj in sem osuplo gledal teto Angelo, ki se je sklanjala čez rob in tipala z roko v temo.

»Kaj pa iščeš?« sem vprašal.

Zasopla je, se vzravnila in se nasmehnila.

»Južino,« je rekla.

V roki je držala kos mesa, zavitega v okrvavljen prt, in gledala zdaj v svoje roke zdaj vame. V očeh sem ji bral zadrego, nasmeh pa je bil premeten in lisjaški in je odkrival rožnate dlesni in kratke, redko posejane zobe.

»Meso?« sem rekel. »Tam spodaj? Saj ni več Nemcev.«

»Odkupi so pa ostali.«

»Ampak naši.«

»Naši ali ne. Vsi hočejo imeti.«

Čutil sem, kako mi kri zaliva obraz in kako raste v meni jeza, da bi bil teto Angelo najraje s pestjo udaril v obraz, da bi ubil tisti zoprni lisjaški nasmeh.

»Saj nisi sama na svetu,« sem rekel.

»Nisem. Pa moram le sama skrbeti za vse.«

Tudi v teti Angeli je plamtela jeza. Zadrega v pogledu je izginila, oči pa so ji nevarno zagorele. Stopila je k ognjišču, odvila prt in vrgla meso v ponev, da je mast zacvrčala in je vežo napolnil prijeten vonj.

»Po štirih letih,« sem rekel. »Po vsem tem, kar smo pretrpeli . . .«

»To pesem sem že večkrat slišala,« mi je segla v besedo teta Angela. »Od drugačnih ljudi, kakor si ti. Zato ti je ni treba ponavljati.«

Sklonila se je nad ponev in obrnila meso, da je spet zašumelo, potem pa me je izzivalno pogledala.

»Sama sem zredila to svinjo,« je rekla. »Skrivaj. Pa tudi zaklala sem jo skrivaj. Ker moram jesti, ko se bom spomladi s košem pehala po njivah.«

»Nikogar še ni bilo konec od lakote.«

»Ne. Ker znajo o pravem času skriti, kar potrebujejo zase in za družino. Lačni pa so nekateri. Tisti, ki nimajo kaj skriti.«

V spomin se mi je vsilila podoba Strahovih otrok, a sem jo odrinil, sovražno pogledal teto Angelo in rekel:

»Lažeš. Ljudje v teh hribih ničesar ne skrivajo pred našimi.«

»Kaj pa ti veš, kakšno je življenje!«

»Poznam jih.«

»Ne tako kakor jaz. Meni zaupajo, ker nisem Novakova.«

»Kajža pa je Novakova.«

»Saj ti je na voljo. Večkrat sem te že vabila, da se vrni.«

Na to nisem imel kaj reči, teta Angela, ki je čutila, da me je pritisnila ob tla, pa je nadaljevala:

»Povedala sem ti že, da bom ostala, dokler ti bo prav. Ravnala bom pa po svoje. Kar zatoži me, če ti ni po volji. Kar zatoži, pa bodo prišli in izpraznili shrambe. Do zadnjega krompirja. Ne prva ne bom ne zadnja.«

»Komu so jih pa že?«

»Pri Marinkovcu povprašaj! Vso vojsko ste viseli pri njem pa jedli iz njegove sklede. Danes ima komaj kaj vreči v lonec.«

»Lažeš!« sem rekel.

»Dve svinji je skril pa nekaj krompirja. Vsi skrivajo, kmetje in kajžarji.«

»Lažeš!« sem rekel.

Nikoli nisem ljubil očetove kajže, čeprav sem zrasel v njej. Tako kakor tistikrat mi pa še ni bila tuja. Tuja in mrzla in sovražna. Pa teta Angela in njene posmehljive oči. In vonj po pečeni svinini. In Filipov bunker, ki je temno režal iz kota.

»Lažeš!« sem ponovil.

Potem sem se na pragu obrnil in stopil v gaz. Slišal sem teto Angelo, ki je stekla za menoj in me klicala, a se nisem ozrl. Zdelo se mi je, da vse bajte po slemenih iztegujejo vratove, gledajo za menoj in se mi posmehujejo.

Skrivamo ... skrivamo ... skrivamo ...

Naši ali ne ... vsi jemljejo ...

Lažete, vsi lažete, je kričalo v meni.

Hitel sem mimo požgane Strahove domačije, hitel sem mimo Knezovega mlina in skozi gozd, da bi bil že skoraj na cesti, da bi naši hribi in naša kajža za zmerom ostali za menoj.

Borci NOV

Težko je zbrati podatke o borcih NOV v Sloveniji, saj se moramo še vedno opirati na popis članstva organizacije ZZB NOV Slovenije, ki so ga naredili še leta 1964, pozneje takih podatkov ni zbiral več noben republiški organ. Vendar podatki so zanimivi, saj bomo iz njih razbrali vse o strukturi borcev in udeležencev NOV v naši republiki. Po takratnem popisu je bilo v Sloveniji 133.756 borcev, od katerih skoraj polovica starih več kot 50 let, točneje 62.458.

Ob popisu je bilo 44 % borcev še zaposlenih, 21 % je bilo upokojencev, 15,3 % kmetov in 18,5 % obrtnikov, svobodnih poklicev, gospodinj in ostalih. Zaradi množičnega upokojevanja borcev NOV lani in predlanskim, se je povečalo število upokojenih in zmanjšalo število še zaposlenih borcev NOV. Natančnih podatkov o številu upokojenih borcev za zdaj še ni, vendar je samo komisija Izvršnega sveta po 195. členu temeljnega zakona o pokojninskem zavarovanju 1965. in 1966. leta izredno upokojila 1039 borcev NOV. Tako bi lahko sodili, da so v strukturi borcev že začeli prevladovati upokojenci, kar se bo letos in v naslednjih letih še stopnjevalo.

Vsi člani ZZB NOV seveda nimajo priznane dvojne dobe med NOV. Le 58.500 borcev ima priznано posebno dobo med NOV, od njih 7800 v enojnem trajanju. Status borca pred 9. septembrom 1943 pa ima 40.950 članov Zveze borcev ali 63 %.

Po predvidevanjih pa je status borca pridobilo leta 1966 še okoli tisoč petsto oseb, tako da je sedaj v naši republiki 42.450 udeležencev NOV pred 9. septembrom 1943. Točnih podatkov o vseh priznanih dvojnih dobah v Sloveniji nima noben organ, zato je težko predvideti, za koliko bo še naraslo število priznanih dvojnih dob. Napišemo lahko le to, da je bilo v začetku 1967. leta pri občinskih komisijah in pri senatih republiške komisije za ugotavljanje pokojninske dobe 33.677 nerešenih zadev za priznanje dvojne dobe med NOV. Tako lahko pričakujemo, da bomo, ker bo odstotek zavrnjenih zahtevkov nekoliko večji od 30 % imeli v Sloveniji potem, ko bodo pristojni komunalni zavodi za socialno zavarovanje opravili svoje delo, približno 52.500 članov ZZB NOV s statusom borca pred 9. septembrom 1943.

V Sloveniji je bilo podeljenih 1811 »partizanskih spominskih znakov 1941«. Po podatkih zveznega sekretariata za zdravstvo in socialno politiko je bilo v začetku 1964. leta v Sloveniji le še 1538 nosilcev spomenice, zdaj pa jih je po predvidevanjih še približno 1400. Ostali so se bodisi preselili v druge republike ali pa umrli. Prav tako lahko nanizamo podatke ostalih udeležencev do 9. septembra 1943 le na osnovi informacije Komisije Izvršnega sveta za vprašanja borcev NOV. Po teh podatkih je 11.050 udeležencev od leta 1941, 18.850 od leta 1942, 11.050 od leta 1943, do 9. septembra 1943, 5200 po 9. septembru 1943, od leta 1944 4550, podatkov o udeležencih iz leta 1945 ni, vendar njihovo sorazmerno majhno število ne vpliva na sliko udeležbe v NOV. Številno priznanih dvojnih dob bo torej, če gledamo te podatke, še naraščalo, o tem pa pričajo tudi podatki ZZB NOV iz leta 1964, ki daje vsaj približno okvirno sliko udeležbe Slovencev v narodnoosvobodilnem boju. Po teh podatkih je bilo v NOV in POJ 50.095 udeležencev, organizirano je delalo v NOB 50.303, sodelo-

valo z NOV vendar nimajo pravice do dvojnega štetja 33.872, izseljenih je bilo 5648, interniranih pa 14.085 ljudi. Vendar ti podatki obsegajo posamezne udeležence tudi večkrat, saj so bili nekateri udeleženci internirani in izseljeni, nato pa so se pridružili oboroženim enotam. Zato vsota ne pomeni števila oseb, ampak oblike so delovanja v boju proti okupatorju.

Pa preglejmo še ostale podatke o tem, kako so borci NOV deležni družbene skrbi. Po podatkih republiškega zavoda za socialno zavarovanje imamo v Sloveniji 16.815 upokojenih samo tistih udeležencev NOV, ki so jim pri zadnji prevedbi določili pokojnino na podlagi osnove dodatka za borce. V Sloveniji je bilo v začetku oktobra leta 1966 le 963 uživalcev zveznega dodatka za borce. Število teh uživalcev nazaduje, saj je na primer 1965. leta dobivalo tak dodatek 1599 bivših borcev. Republiški dodatek uživa sedaj v Sloveniji 2610 bivših borcev, leta 1965 pa ga je uživalo 3720. Republiške priznavalnine in izjemne pomoči je v začetku leta dobivalo 626 oseb. Te podeljujejo predvsem predvojnimi revolucionarjem, španskim borcem, narodnim herojem, nosilcem spominskega znaka 1941 in udeležencem NOV iz leta 1941 oziroma njihovim družinskim članom. Skupno je bilo teh prejemnikov 460. Vidnejši kulturni in javni delavci, oziroma njihovi družinski člani, ki imajo posebne zasluge na področju svojega dela, vendar njihovi sedanji prejemki ne ustrezajo pomenu njihovih življenjskih dosežkov, teh je 76, vidnim organizatorjem narodno naprednega gibanja Preporod, ki so bili udeleženci veleizdajniškega procesa v Ljubljani, teh je 26, ostali prejemniki priznavalnin pa so udeleženci NOV po letu 1941, zaslužni primorski in koroški Slovenci in še nekateri drugi.

Po vsem tem pregledu pa preglejmo še, kako so potrošili sredstva za potrebe borcev NOV v letu 1966 in kako jih bodo letos. Tako so lani porabili za razlike v pokojninah 13.000.000 novih dinarjev, za razlike v osebnih dohodkih zaposlenih borcev NOV 4.930.000, za zdravstveno zavarovanje kmetov-borcev NOV 4.440.000, za priznavalnine 2.138.000 novih dinarjev. Skupaj je bilo torej lani porabljenih za potrebe Zveze borcev 24.508.000 novih dinarjev. Za letos pa so namenili za potrebe borcev NOV za plačilo razlik v pokojninah 28.000.000 novih dinarjev, za razlike v osebnih dohodkih zaposlenih borcev NOV 4.930.000, za zdravstveno zavarovanje kmetov-borcev NOV 3.950.000, za priznavalnine 2.250.000 ali skupaj 39.130.000 novih dinarjev. Razen tega pa so še posebej zagotovljena sredstva za plačilo obveznosti republike do sklada invalidsko-pokojninskega zavarovanja, iz sredstev proračuna in iz sredstev dodatnega davka od prodaje blaga na drobno pa bo letos porabljeno za ureditev materialnega položaja borcev NOV 75.130.000 novih dinarjev.

Mednarodno leto turizma

Mednarodna unija uradnih organov za turizem je na svojem 19. zasedanju v Mexico Cityju proglasila 1967. leto kot mednarodno leto turizma. Na 20. zasedanju Generalne skupščine organizacije Združenih narodov je večji del članic, med njimi tudi Jugoslavija, predlagal, da razglasijo Združeni narodi 1967. leto kot leto mednarodne turistične solidarnosti. Ta zamisel je bila sprejeta 7. marca in 26. junija lani, ko je ekonomsko socialni svet organizacije Združenih narodov sprejel dve pomembni resoluciji o mednarodnem turizmu. V obeh resolucijah je izražen velik pomen, ki ga pripisujejo turizmu kot gospodarstvu in kot obliki spoznavanja med

narodj s pozivom za Generalno skupščino in druge specializirane agencije Združenih narodov, da zagotove letos tehnično in finančno pomoč deželam v razvoju zaradi hitrega večanja njihovega turističnega potenciala. Generalna skupščina OZN je na svojem 28. zasedanju 4. novembra 1966 sprejela na to posebno resolucijo, v kateri proglašča 1967. leto za mednarodno leto turizma, poziva države članice Združenih narodov in člane specializiranih organizacij, naj posvete vse pozornosti napredovanju turizma, predvsem v državah v razvoju.

To je kratka zgodovina uradnega poteka prizadevanj, da postane leto 1967 leto mednarodnega turizma. Toda vprašajmo se, zakaj naj postane turizem prav letos potni list miru. Turizem ne pozna meja in mu zato tudi niso določeni okviri za razvoj samo tam, kjer so dežele z bogatimi naravnimi lepotami. Skoraj vsaka dežela na svetu ima svoje specifične geografske in klimatske lastnosti in določeno vrednost nacionalne kulture. Zato je lahko vsaka dežela zanimiva za domače in tuje turiste. Glede na ekonomsko vlogo turističnega prometa pri izravnavanju plačilne bilance in njegovega vpliva na terciarne gospodarske panoge posvečajo razvoju te dejavnosti vedno večjo pozornost v vseh deželah sveta. Po drugi strani pa postajajo pravice delovnih ljudi na določeno dobo letnega oddiha vedno širše, s čimer se širijo tudi možnosti za potovanja. Ta v veliki meri niso namenjena samo razvedrilu in zabavi, ampak tudi spoznavanju drugih narodov in zblževanju ljudi med seboj. Tako postaja mednarodni turistični promet v zadnjih letih vse bolj masoven in se nepričakovano hitro tudi razvija. Leta 1950 je prestopilo meje svojih držav samo 25 milijonov oseb, pred dvema letoma pa se je to število dvignilo že na 120 milijonov. Ekonomski efekt mednarodnega turizma je znašal 1965. leta 11 milijard dolarjev, skupno z domačim turizmom in potniškim prometom pa je znašala turistična potrošnja 1965. leta 55 milijard dolarjev. To pa že predstavlja ekonomsko silo, ki absorbira 5 % skupne svetovne potrošnje. V teku zadnjih desetih let se je svetovna turistična potrošnja povečevala za 12 % letno, ali dvakrat hitreje kot se je povečeval narodni dohodek. Pri tem pa moramo seveda upoštevati še dejstvo, da je 82 % mednarodnega turističnega prometa zaenkrat samo v okviru dvanajstih najbolj razvitih držav Evrope in Severne Amerike. Afrika pa je na primer udeležena le z enim odstotkom.

Tudi pri nas je zavzelo turistično gospodarstvo v zadnjih letih znaten obseg. Pa si pogledajmo še pri nas podatke o razvoju turističnega prometa. 1950. leta je obiskalo Jugoslavijo 41.221 tujih turistov, ki so ustvarili 178.540 nočitev. 1965. leta pa smo imeli že 2.657.739 tujih gostov z nad 11 milijoni nočitev, 1965. leta smo ustvarili 105 milijonov dolarjev deviznega dohodka, lani pa že 150 milijonov dolarjev. Lani je bilo pri nas 3.437.000 tujcev, ki so ustvarili 14 milijonov 720.000 nočitev. Samo v Sloveniji pa smo lani dosegli 3.839.834 nočitev, od tega 1 milijon 771.158 prenočitev tujih gostov. Prek Narodne banke smo dosegli lani 35.944.853 dolarjev deviznega priliva, kar je za 67 % več kot leto prej. V tem znesku je zajeta menjava v rednem in maloobmejnem prometu, nakup v trgovini, lovne takse in takse za vize, plačane na obmejnih prehodih. Če pa k temu prištejemo še izletniški turizem, potem lahko ugotovimo, da so pri nas tujci potrošili lani za okoli 40 milijonov dolarjev ali za tri četrtine več kot leto prej.

Prek obmejnih prehodov je v Slovenijo stopilo lani nad 23 milijonov tujcev. Vendar to le na cestnih prehodih, sem niso vštetj preходи na železniških postajah in letališčih. Tako se je povečalo število turistov v rednem prometu za 137 %, v maloobmejnem pa za 92 %. Če primerjamo zdaj število prispelih tujcev prek obmejnih prehodov v Slovenijo in število gostov, ki so prispeli v naše kraje, potem lahko ugotovimo, da se le vsak enaindvajseti tujec ustavi pri nas in da je tranzitni promet za našo republiko izredno močan in pomemben. Udeležba Slovenije v skup-

nem jugoslovanskem tujem turizmu je znašala po številu prenočitev leta 1950 22,1 %, leta 1965 12,7 %, leta 1966 pa samo 12 %. To relativno zaostajanje je posledica hitrega povečevanja zmogljivosti vzdolž jadranske obale, s čimer dobivamo vedno močnejšo vlogo tranzitne turistične dežele. Pri tem pa ne smemo mimo dejstva, da je devizni dohodek iz Slovenije predstavljal 1965. leta 22 %, lani pa 26,7 %, v skupnem jugoslovanskem deviznem dohodku iz turizma. Udeležba Slovenije pa je objektivno še precej večja, saj v tem podatku niso zajeti dinarji, ki jih tujci prinesejo prek meje in jih potrošijo največkrat v obmejnih krajih.

V deviznih dohodkih slovenskega gospodarstva je bil 1965. leta turizem udeležen z 9,3 % in zavzemal četrto mesto med izvoznimi gospodarskimi panogami, lani pa je bil že na drugem mestu z 13,5 % udeležbo v skupnih deviznih dohodkih. V skupnih neblagovnih deviznih dohodkih je bil turizem 1965. leta še na drugem mestu, lani pa že na prvem. Zanimiv je tudi podatek, da je bila 1966. leta vrednost izvoza posameznih vej industrije višja od dohodkov v turizmu, samo v kovinski predelovalni industriji, izvoz drugih panog pa je turizem že presegel. Vsi ti podatki pa kažejo na hitro rast deviznih dohodkov v turizmu in na dejstvo, da dobiva turizem iz leta v leto bolj pomembno vlogo v našem gospodarstvu. Še posebej moramo poudariti, da omogoča turizem kot kompleksna dejavnost tudi hitrejši zviševanje narodnega dohodka. Če upoštevamo turistični promet v preteklem letu in grobo ocenimo udeležbo vseh dejavnosti, ki so v tem prometu posredno ali neposredno sodelovale, lahko ugotovimo, da odpade okoli 10 % narodnega dohodka na te dejavnosti.

Ti podatki nam kažejo, da je turizem pomemben za slovensko in jugoslovansko gospodarstvo. Gotovo je le eno: doslej nismo izkoristili vseh možnosti, da bi lahko dosegli že ob sedanjih materialni osnovi optimalne rezultate in da bi z novimi vlaganji še nadalje povečevali ekonomski efekt tako, da bi turizem dobil v naši plačilni bilanci res tisto mesto, ki mu gre.

Kako smo se torej pri nas pripravili na mednarodno leto turizma. Vse naše institucije so pripravile izredno bogate načrte dela, med najpomembnejše pa lahko prištevamo dejstvo, da je bila Jugoslavija prva dežela v svetu, ki je takoj po proglasitvi mednarodnega leta turizma sprejela zakon o odpravi viz za tuje turiste v letu 1967. S tem nismo zahtevali nobene recipročne odprave viz za naše državljane, ampak je le naša želja, da bi tako ostalo tudi po tem letu s kar največjim številom držav. Ta naš ukrep je samo nova potrditev naše volje za mednarodno sodelovanje z drugimi državami, saj smo doslej z bilateralnimi sporazumi ukinili vize z 21 državami, v teku pa je tudi še vrsta razgovorov za obojestransko ukinitve viz.

Že prej smo omenili, da je vrsta naših institucij že razpravljala o pomenu mednarodnega leta turizma in sprejela tudi akcijski program dela. Tako so tudi v republiški skupščini, ko so sprejemali družbeni plan razvoja do 1970. leta, obsežno obravnavali vprašanja s področja turizma. V gradivu ugotavljajo, da še vedno nismo izkoristili vseh možnosti, ki jih imamo za razvoj te gospodarske panoge, zlasti v manj razvitih krajih. Turizem vpliva na razvoj in povečanje prometa vseh vrst gospodarskih panog in odpira nova delovna mesta ter možnosti za nove stalne in občasne zaposlitve. Pri ocenjevanju dejanske vrednosti deviznega priliva iz turizma, moramo upoštevati nadalje dejstvo, da odpade 91 % turističnega deviznega priliva na konvertibilne valute, da v turističnem prometu prodani proizvodi dosegajo nekajkratno ceno blaga v blagovnem izvozu, da lahko prodajamo za devize blago in storitve, ki jih sicer v blagovnem izvozu ne bi mogli prodajati in da v turizmu ne vplivajo diskriminacijski ukrepi raznih mednarodnih gospodarskih skupnosti, ki pogosto zelo otežujejo blagovni izvoz na posamezna področja. Prav zato

lahko trdimo, da je turizem tista dejavnost, ki zagotavlja najbolj rentabilni devizni priliv in ima vedno pomembnejšo vlogo pri pokrivanju deficita trgovinske bilance. Leta 1960 je turizem kril komaj 7 %, leta 1965 že 53 % negativnega salda blagovne izmenjave s tujino, po predvidevanjih pa naj bi leta 1970 krili z deviznim prilivom iz turizma že 75 % deficita trgovinske bilance. Na tem področju je danes v Sloveniji zaposlenih 25 % aktivnega prebivalstva, v razvitejših državah pa je ta odstotek še višji. Poglejmo si še nekaj podatkov: Pri nas potroši tujec okrog 10 dolarjev dnevno, v Franciji 24 dolarjev, v Italiji 18 dolarjev. Vse to nas samo opozarja, kje so naše nadaljnje naloge, da bomo zadovoljili potrebe turistov in povečali devizni promet. Precej težav imamo tudi z vprašanji investicij, pri čemer bi morale zlasti sodelovati gospodarske organizacije in poslovne banke, te bi morale z razpoložljivimi finančnimi sredstvi kreditirati tiste investicije, ki bodo sposobne v čim krajšem času vrniti vložena sredstva.

Seveda, ko po eni strani pišemo in analiziramo devizni priliv in turistično gibanje v svetu, ne moremo mimo skrbí za razvoj domačega turizma. In prav na tem področju je veliko dela za turistično zvezo in turistična društva. Na tem področju bi se morale srečati v sodelovanju vse organizacije, planinska in taborniška organizacija, počitniške zveze, razne športne organizacije, saj se moramo zavedati, da je turizem sicer gospodarska panoga, obenem pa je mednarodni turizem tudi družbeni činitelj, ki pospešuje sodelovanje med narodi in utrjuje mir. To pa so tiste vrednote, za katere se bori vse napredno človeštvo, še prav posebno pa naša država, saj je sodelovala v vseh tistih pobudah, katerih smoter je razvijanje mednarodnega sodelovanja in miroljubne koeksistence med narodi in državami.

I. Z.

Tuji kapital

V našem gospodarstvu je razdrobljenost, dekoncentracija ali če se tako izrazimo atomiziranje gospodarstva in s tem finančnih sredstev, prav v tem obdobju sila občutna ovira prizadevanjem za pospešitev razvoja — za modernizacijo, za dinamično rast proizvodnje in za čim tesnejšo povezavo s svetovnim gospodarstvom v okviru mednarodne delitve dela. Težko je pričakovati, da bi ob sedanjem velikanskem številu majhnih gospodarskih subjektov, proizvodnih enot, majhnih proizvodnih kapacitet, različnih programov ter ob razdrobljenosti konceptov pričakovati uspešno uresničitev zastavljenih ciljev, če se tu nekaj ne spremeni. Logično je torej, da se prav v začetku letošnjega izredno zahtevnega leta z vso močjo vsiljuje vprašanje, kako in s kakšnimi sredstvi pospešiti dinamičnost proizvodnje, njeno koncentracijo in modernizacijo na samoupravní osnovi. Na to vprašanje lahko seveda takoj navežemo še eno — kako pospešiti in sprostiti gibanje družbene akumulacije; torej, kako zagotoviti ustrezno prelivanje sredstev tja, kjer bodo dala optimalne rezultate? Odgovor je, da moramo najti ustrezen mehanizem za učinkovito kroženje kapitala, domačega in tujega.

V zadnjih letih smo pri nas napravili velike napore za okrepitev zunanje trgovine in kroženje blaga vse močnejše razširjamo čez naše meje, ob racionalnejšem zaposlovanju (glede števila zaposlenih, ne pa glede njihove kvalifikacijske strukture) smo liberalizirali gibanje delovne sile, medtem ko smo z etatističnimi posigi najdlje ovirali gibanje družbene akumulacije. Spomnimo se samo še na zdaj

veljavno obvezno oročevanje sredstev. Obresti so torej edino šibko gonilo v cirkulaciji kapitala. Zato zdaj iščemo možnosti, kako naj jo pospešimo? Prav gotovo z vzpostavitvijo mehanizma, ki bo zagotavljal za vložena sredstva pri skupnih naložbah in pri skupnem upravljanju vloženih sredstev ustrezno udeležbo na skupno ustvarjenem dohodku.

Ta novost v našem ekonomskem sistemu verjetno ne terja nekih fundamentalnih sprememb v našem družbenem in ekonomskem sistemu, pač pa ustrezne dopolnitve v sedanjih mehanizmih. To velja tako za domači, kot za tuji kapital, saj bistvenih razlik v načelih glede udeležbe na dohodku med njima ne bo mogoče uveljavljati. Tudi družba s svojimi organi ne more podrobneje posegati v take prihodnje aranžmaje, ampak naj določa le glavna načela.

Tako je na primer treba udeležbo na dohodku zagotoviti v strogem sorazmerju z vloženimi sredstvi in onemogočiti nastanek rente. Torej bo potreben ustrezen organ soupravljanja, ki bo zagotavljal gospodarjenje s skupnimi sredstvi — svet vlagateljev. Ta se lahko sčasoma spremeni v skupen samoupravni organ. Ne gre namreč za nekako delitev samoupravnih pravic ali njihovo kršenje, temveč za skupno dogovarjanje o gospodarjenju z vloženim denarjem. Prav tako s tem ne bo prekršeno načelo delitve po delu. Ni namreč razlogov, da bi v tem načelu priznavali samo živo delo. Tako povezovanje sredstev gospodarskih organizacij torej ne more privedi do izkoriščanja tujega dela. Drugačna pa je stvar glede bank, ki za zdaj ne bodo mogle imeti možnosti udeležbe na dohodku pri svojih naložbah v gospodarstvu.

Z oblikovanjem mehanizma za pospešitev pretakanja naše družbene akumulacije postavljamo tudi temelje za povezavo s tujim kapitalom. Tuji kapital v našem gospodarstvu sicer ni nekaj novega. Vsi vemo, da moramo vrniti za okrog 1,5 milijarde dolarjev raznih kreditov, nadalje ima naša proizvodnja kooperacijo s tujimi partnerji itd. Zato bi bilo nesmiselno novosti pri naložbah tujega kapitala in udeležbo vlagateljev na dohodku sorazmerno z višino sredstev obravnavati senzacionalno. Tu ne gre za potrebo po veliki dodatni akumulaciji, ampak za dejstvo, da iščemo nove, ustreznije oblike za pritegnitev tujega kapitala, ne pa samo kredite. Vodilna motiva, ki vzpodbujata uveljavitev te novosti pa sta težnja po čim tesnejši povezavi s svetovnim progresom in s tem povezana možnost za uveljavitev na svetovnem trgu. Zato ne bo mogoča povezava z drugimi partnerji kot s tistimi, ki bodo imeli interes, v sodelovanju z našimi proizvodnimi subjekti doseči ustrezen poslovni uspeh. Sedanji tuji krediti niso lastnike kapitala prav nič vzpodbujali, da bi se zanimali, kakšni rezultati bodo doseženi s tem denarjem. Svoje dolgove je naša država ob podaljšanju vračilnih rokov v nekaterih primerih vedno v redu poravnavala. Z jamstvom Narodne banke je dobil tuji kreditor varno zagotovilo, da bo denar pravočasno vrnjen z dogovorjenimi obrestmi vred.

V novih oblikah tujih naložb bo vzpostavil tuji partner svoje odnose z našim podjetjem brez vmešavanja Narodne banke. Ta ne bo več jamčila vračila sredstev. To bo odvisno le od ekonomske utemeljenosti, privlačnosti in rentabilnosti naložbe. Edino, kar lahko država še jamči, je vračilo posojila, če je poslovni neuspeh posledica drugih, negospodarskih vplivov: nacionalizacije, razlastitve, notranjih političnih sprememb itd. Ta zagotovila so v navadi povsod na svetu. Kakšnega drugega jamstva pa državni organi ne morejo dati. Prav zato bo lastnik kapitala zainteresiran, da sam po svojih močeh, pripomore k poslovnemu uspehu: da pomaga pri nabavi in prodaji, da posreduje svoje tehnične novosti in izpopolnitve, spremembe v tehnologiji, da pomaga pri izpopolnjevanju kadrov itd. Vse to je dejanska podpora gospodarskemu napredku. Tudi pri skupnih naložbah s tujimi partnerji bodo prišle v poštev podobne oblike samoupravljanja in poslovanja s

skupnimi sredstvi, kot pri vlaganjih samo naših sredstev. Seveda bodo pri tem nekatere omejitve, s katerimi državni organi povsod po svetu ščitijo pred vplivom tujega kapitala svoje politične, vojaške, socialne, ekonomske in druge interese.

Glede na našo družbeno in ekonomsko ureditev pa bomo morali zagotoviti predvsem dvoje: onemogočiti bo treba direktno investiranje tujega kapitala brez soudeležbe domačih sredstev, ker to pomeni uveljavljanje kategorije tuje lastnine v naši državi in drugič — ni mogoče dovoliti poslovnih potez v povezovanju s tujimi partnerji, ki bi razdirale naš samoupravni mehanizem. Ob upoštevanju tega pa je gotovo potrebno, da se odločimo za razne v svetu že uveljavljene oblike skupnih naložb, ki bodo sprejemljive povsod: v kapitalističnih in socialističnih državah ter v državah v razvoju. Z neko nasilno izvirno izdelano obliko pa bi pri tujih interesentih ustvarili prej nezaupanje kot pa zanimanje za vlaganje sredstev na tista področja našega gospodarstva, ki obetajo skupno korist in pospešujejo naš razvoj.

C. E.

Kako investirati

V prizadevanjih za modernizacijo našega gospodarstva v zadnjem času nekateri organi vse pogostejše opozarjajo, da moramo izboljšati ne le izbiro naložb in pospešiti kroženje kapitala k najbolj rentabilnim točkam v naši nacionalni ekonomiji, temveč tudi sam »investicijski proces«, če lahko tako rečemo. Gre namreč za vprašanje, kako so pripravljeni investicijski programi, kako jih uresničujemo in kako dolgo.

V naši dosedANJI praksi lahko ob temeljiti proučitvi najdemo marsikateri koristen pouk za v prihodnje.

Poglejmo najprej, kaj kaže pregled izdelanih investicijskih programov slovenske industrije za razširitev proizvodnje in za pomembnejše rekonstrukcije. Skoraj lahko splošimo ugotovitev, da ima naša industrija malo pripravljenih programov za svoje naložbe, da so med njimi le redki pomembni za celovitejšo usmeritev naše industrije, so torej bolj parcialnega pomena in pogosto je v njih zaslediti zamisli brez predlogov, kdo naj jih uresniči. Nadalje ta investicijska dokumentacija preskromno upošteva razvojne zmogljivosti in potrebe posameznih panog iz širših gospodarskih področij. Skratka, čutiti je individualizem posameznih gospodarskih organizacij, posledica tega pa je neusklajenost mnogih podobnih zamisli, ki se glede možnosti realizacije medsebojno izključujejo.

Nekateri investicijski elaborati so stari že nekaj let. Pri teh bo treba pohiteti z realizacijo ali pa jih opustiti, saj so v nekaterih primerih tehnološko in ekonomsko že zastareli. Prava redkost so dogovori o skupnem finansiranju objektov med delovnimi organizacijami. Banke pa upoštevajo pri kreditiranju objektov predvsem ozka stališča. Tu imajo prednost interesenti z večjo lastno udeležbo; to pa ni dovolj, če hočemo upoštevati koristi celotnega gospodarstva. Razen tega v programih navadno niso obdelane različne možnosti, ki bi olajšale realno presojo zamisli. Zelo redke so tudi gospodarske organizacije, ki ustanavljajo svoje obrate v tujini samostojno ali skupno s tujim kapitalom, kot na primer Tomos, Iskra, Meblo, Toper itd. Ta dejavnost bi gotovo bolj zaživel, če bi imeli izdelana trdnejša stališča za takšne poslovne posege.

Skratka, gre za dejstvo, da delovne organizacije ne skrbijo dovolj za pripravljanje industrijske dokumentacije, ki bi jo morale imeti pri roki, čeprav trenutno ni na voljo sredstev. S tem bi tudi bankam in soinvestitorjem omogočili širšo izbiro, hkrati pa bi bili investicijski programi realna osnova za integracijske procese. Trenuten zastoj v investicijski dejavnosti zaradi omejitve vseh vrst potrošnje prav gotovo ne sme zavreti temeljitega proučevanja razvojnih možnosti ob upoštevanju usmeritve celotnega gospodarstva, ne pa le na osnovi trenutnih individualnih potreb.

Drug očitni problem v naših dosedanjih investicijskih prizadevanjih je prepočasno aktiviranje investicij. Zakasnitve znašajo v slovenski industriji po nekaterih ocenah od šest mesecev pa prav do štirih let. Pravzaprav so zelo redki primeri, kjer ni zamud pri uresničevanju investicijskih programov. Seveda to kot podaljšana roka vpliva tudi na zaostajanje za predvidenim porastom industrijske proizvodnje. Po računih zveznega zavoda za statistiko so v naši republiki do začetka minulega leta veliko šibkeje vplivale na povečanje proizvodnje, kot v vsej državi. Po planu smo predvideli za lansko leto povečanje proizvodnje na račun novih obratov za tri in pol odstotka, dejanski dosežek pa je veliko nižji.

Kje najti vzroke za te in še nekatere druge pomanjkljivosti v naših investicijskih procesih? Prav gotovo je ena glavnih ovir na tem področju prepočasno kroženje naše družbene akumulacije, kar je posledica dolgotrajnega zadrževanja etatističnih posegov na tem področju. Nekaj bolj razčlenjen pregled pa nam seveda navaja konkretnejše vzroke tako na področju finančnih sredstev, pri izdelavi investicijskih programov in pripravi na gradnjo, pri sami gradnji, dobavi opreme, kvaliteti opravljenih del in nakupljene opreme, pri prizadevanjih investitorjev in kreditorjev za čimprejšnjo proizvodnjo itd. Zaradi pomanjkljivosti v investicijskih programih, zaradi prepočasnega uresničevanja programov in zaradi podobnih vzrokov seveda marsikatera nova proizvodnja izgubi svoje prednosti. Ko steče tehnološki proces, ni več dovolj sodoben, ker v svetu poznajo že nove postopke ali pa ta čas zgradijo pri nas ali v tujini že nove konkurenčne kapacitete, kar znižuje proizvodom ceno in seveda rentabilnost proizvodnje.

Nesolidnost dobaviteljev opreme in gradbenih izvajalcev glede pogodbenih obveznosti prav tako povzroča zakasnitve. Sedanji penali glede neizpolnjevanja pogodbenih obveznosti so neučinkoviti in bi jih bilo treba uravnavati po višini izgubljenega dohodka zaradi zakasnitve obratovanja. Naslednji vzrok zastojev v investicijskem procesu je neenakomerno pritekanje finančnih sredstev bank. Ker te pogosto niso imele sredstev za redno financiranje, tudi niso pritiskale na izvedbo investicij ter so dokaj tolerantno ravnale glede obveznosti investitorja pri vračanju kreditov. Take zamude pa najprej povzročijo, da zapadejo garancijski roki tujih dobaviteljev opreme in v zvezi s tem ostanejo v novih tehnoloških procesih lahko različne pomanjkljivosti. Ko že govorimo o vlogi bank v investicijskem procesu, prav gotovo ne moremo spregledati dejstva, da je poslovnost v odnosih banka—podjetje za zdaj še deklarativno geslo. V resnici so investitorji zelo odvisni od banke; ta jim narekuje, pri katerem dobavitelju naj kupijo opremo, zlasti takrat, kadar gre za uvoz, zato pa morajo projekte pogosto spreminjati in prilagajati tej opremi in predolgim dobavnim rokom. In slednjič tudi sami investitorji včasih ne kažejo dovolj zavzetosti za hitro izvedbo svojih investicijskih programov.

Te pomanjkljivosti, na katere v zadnjem času nekateri organi vse bolj opozarjajo, bomo morali v prihodnje prav gotovo opustiti, če hočemo začeti z uspešno modernizacijo naše industrije in doseči dinamično rast proizvodnje. Zato bo treba precej prizadevanj samega gospodarstva, drugih dejavnikov in seveda tudi še nekaj sprememb v našem ekonomske inštrumentariju.

K. T.

Neupravičena mišljenja

Vseskozi po drugi svetovni vojni smo se pogosto srečevali z mišljenjem — pa seveda tudi z dejansko resnico — da je kadrovska struktura v gospodarstvu in družbenih službah ter na drugih področjih družbenega delovanja neustrezna. Razmeroma malo je bilo objektivnih ocen in ocenjevalcev, ki so si znali predočiti prave vzroke kadrovskih težav. Te težave so nastale po letu 1945 pač zato, ker je vojna porušila naravni razvoj in kontinuiteto izobraževanja. Iz organskega izobraževalnega ciklusa je izpadlo štiri ali pet letnikov, tedaj najmanj ena popolna visokošolska generacija. Enak izpad je bil analogno tudi v srednješolskem študiju — vsaj kar zadeva znaten del nacionalnega mladega prebivalstva.

Subjektivne ocene pa so bile, kot smo dejali, nemalokrat pavšalne in krivične. Omejile so se kratkoma na trditev, da gospodarske težave povzroča dejstvo, da so vodilne položaje zasedli ljudje, ki so prišli iz NOV, torej ljudje, ki tu in tam zares niso imeli ustrezne strokovne izobrazbe. Takšno poenostavljeno gledanje — čeprav je bilo v njem tudi nekaj resnice — kajpada ni vselej izviralo iz poštene »zaskrbljenosti za gospodarstvo«, ampak je žal zelo pogosto izviralo iz razredne mržnje in politične nestrpnosti.

Povsem jasno je, kdo so bili avtorji takih mišljenj in ocen. Bili so to v glavnem tako imenovani strokovnjaki, ljudje z izobrazbo, zagrenjene »avtoritete«, ki je revolucija odrinila njihovo kapitalistično miselnost. Bili so tudi nekateri mlajši ljudje, ki jim je bila skrb za osebno kariero bližja kot družbene koristi. Obojim je bilo lastno, da so se v času osvobodilnega boja potuhnili, igrali oprezne nevtralce, ali pa celo bolj ali manj rahlo koketirali z okupatorjem. V zgodnjem povojnem obdobju so začeli dvigati glave. Najprej so s prekrižanimi rokami čakali, kdaj bo nova družba odkrila, da brez njih ne more naprej, nato pa po mostu, ki bi mu lahko rekli »zaskrbljenost za gospodarstvo«, korakali v proizvodnjo ter v druge tokove družbenega življenja.

No, kljub temu, da so »strokovnjaki« izrinili veliko bivših partizanov z vodilnih položajev, je ostal nekako v zraku in modi očitek, da so borci krivi za prepočasen napredek in razvoj. Ta očitek se je sčasoma raztegnil tudi na tiste partizane, ki niso bili direktorji ali komercialisti, ampak samo delavci in zadrufnikii. Iznajden je bil splošen obrazec, da so borci nezmožni, vendar privilegirani, to se pravi, da zasedajo delovna mesta, ki jim zaradi prenizke strokovne usposobljenosti ne pripadajo. Postajalo je vse bolj očitno, da bi utegnil biti nekdanji partizan kvečjemu še ustrezen kurir, vratar, sprevodnik ali nekvalificirani delavec. Hkrati se je rodilo »spoznanje«: »Ubogi mladi rod! Ne more napredovati, ker se nesposobni partizani nočejo in nočejo umakniti izšolanim sposobnejšem.«

Nedvomno je borcem sovražno mnenje storilo določen pritisk tudi na zakonodajalca. Ta se je podviral, da bi uredil pokojninsko zakonodajo in ustvaril pogoje, da bi nekateri borci lahko šli v pokoj. Zares so se med nami začeli pojavljati ljudje štiridesetih, petinštiridesetih let, ki so bili upokojeni. Ista »javnost«, ki je prej borce na vse mogoče načine odrivala, je zdaj spet zavpila: »Glejte jih, privilegirance! Penzijon uživajo, mi bomo pa morali delati do sive starosti!«

Bila je vojna. Bila je revolucija. Množice mladih ljudi so morale bodisi po sili razmer, bodisi spričo revolucionarne zavesti oditi v hribe. Bili so stari takrat petnajst, dvajset, petindvajset let. Ni bilo »neodložljivih« razlogov, ki bi jih obdržali doma. Premagali so strah pred smrtjo, občutek, da se zliiva njihovo življenje v neznano novo strugo, žalost, da zapuščajo starše in družine.

Nekateri so ostali doma. Naponi so jim bili prizanešeni. Živel so dalje, kakor da ni vojne in revolucije. Hodili so v šolo kot v mirnem času. Ni se jim storila sila ali pa njihova zavest ni bila toliko razvita, da bi se borili. Očitno so v primerjavi z borci užili nezaslišane privilegije.

Po štirih letih je bilo konec osvobodilnega boja. V svobodo so šli oboji: utrujeni borci in spočiti opazovalci boja. Prvi, ne glede na to, da jih je mnogo padlo, resnično niso bili pripravljeni za naloge, ki so jih čakale v miru. Njihovo znanje je bilo zanemarjeno, toda mnogi so imeli voljo, da bodo zamujeno nadomestili. Oni drugi, ki so se bili boju izognili, so kajpak v redu doštudirali, pridobili so si poklice in si uredili življenje po veljavnih starih običajih. Pravičen razsodnik pa ne more mimo sklepa, da so bili spet na strani teh drugih vsi dosegljivi privilegiji.

Po vsem tem bi bilo edino pošteno reči: partizani so se v najtežjih dneh naše zgodovine borili, žrtvovali mladost, poklice, družinsko srečo, nemalokrat zdravje in življenje. Noben privilegij ni, če jim družba prizna pokojnino v zgodnejši življenjski dobi kot onim, ki so živeli v normalnih razmerah. Rešitev, da lahko gredo nekateri borci v zgodnejši pokoj, je tedaj narekovala sila razmer, ki jih je bila objektivno povzročila vojna. Te rešitve ni mogla narekovati privilegiranost, zakaj vsakdo, ki ima količjak pošten odnos do sveta in življenja, se dobro zaveda, da ni privilegij biti pri 40 ali 45 letih brez osrečujočega dela. Zgodnja upokožitev pomeni realen izhod iz težke situacije. Pomeni tudi plačilo častnega dolga tistim borcem, ki jim je partizanski boj vzel zdravje in zmožnosti, da bi lahko dosegali enakopravne uspehe na sedanjih zahtevnih delovnih frontah. In celo več kot to: tako upokožitev je treba gledati kot instrument nagrajevanja po delu. Borci so pač v krajšem delovnem času — v boju na življenje in smrt — močno presegali norme! Njihova produktivnost je bila takrat zelo visoka!

Gospodarska reforma je že v razmeroma kratki dobi trajanja uspela postaviti marsikatero stvar na tisto mesto, kamor sodi. Uspela je razbiti marsikatero napačno mnenje.

Nikakor in že davno niso krivi partizani, da nudi danes statistika o ustrezno in neustrezno zasedenih delovnih mestih tako klavarno podobo. 37 % neustreznih strokovnih kadrov imamo samo v starostnem razredu med 25 in 35 letom. Tu ni nobenega partizana, ki bi kvaril strukturo. Res je, da so mnogokje pri zasedanju vodilnih delovnih mest ocenjevali človeka po njegovi politični pripadnosti, vendar tu niso mišljeni borci NOB, saj je med neustreznimi vodilnimi kadri zdaj kar 53 % oseb, ki so mlajše kot 35 let. Podatki celo dokazujejo, da se strokovna struktura tem bolj slabša, kolikor več borcev odhaja v pokoj.

Besedičenje o privilegijih borcev se je pokazalo v pravi luči. Tega surovega, nehumanega besedovanja ni pogojila »zaskrbljenost za gospodarstvo«, v bistvu ga ni pogojila niti malomeščanska zavist, niti vsakdanja nergavost. Pogojila ga je v začetku razredna mržnja, kasneje pa sila vztrajnosti, s katero sleherna družba, odkar stoji svet, skuša prevladati krivdo za lastne neuspehe na pleča prednikov.

Ekonomika in ekonomsko gledanje na razvoj nista nadomestni besedi za nehumanost. Tedaj naši ljudje, ki niso nosili vojnega bremena, ne bi smeli z omalovaževanjem, posmehom ali zavistjo srečevati borcev, ki morda mlajši po letih odhajajo v pokoj. Vsak izmed njih lahko odide s polnim občutkom pravice. Noben borec ne zapušča rad delovne sredine, če pa jo že zapušča, ker ne more biti kos vse večjim zahtevam produktivnosti, lahko gre mirne duše: pokoj je zaslužil.

J. Kržišnik

Grundig Lea: Za Vietnam II, 1965, jedkanica

Partizanski kurirji so bili imenitni fantje

LADISLAV KIAUTA

Najprej sem s Kozjanskega potoval z dvema kurirjema sam. Mlada in krepka fanta sta jo naglo ubirala čez drn in strn in s hriba na hrib. Nerada sta čakala, ko sem ju ves zasopljen težko dohiteval. Če bi me izgubila v tej štajerski deželi, bi bilo zelo napak. Kateri aktivist bi ti, tavajočemu neznancu, verjel, da si v resnici partizan, ko pa je hodilo okrog veliko v partizane preoblečenih nemških vohunov-raztrgancev. In če ti torej ne bi verjel, bi te lahko brez ceremonij zaradi svoje varnosti predal najbližji okupatorjevi orožniški postaji.

Tako mi za vsak primer ni preostalo nič drugega, kakor da sem v njunih očeh skušal kar se je le dalo visoko povzdigniti svojo veljavo. »Jaz sem iz divizije,« sem začel, kar je bilo tudi res. Potlej sem dodal, da nesem na Dolenjsko važno sporočilo glavnemu štabu, in če me ne bosta spravila varno skozi, bosta šli glavi. Gledala sta me malce dvomljivo, potlej pa je bilo videti, da sta mi verjela. Odslej smo namreč hodili bolj zlagoma.

Ko se je stemnilo, me je Miklavž, starejši, celo navezal za vrstico, da me ja ne bi izgubil sredi gozdne divjine. No, in slednjič smo se le ustavili v nekakšnem kurirskem taborišču na planem. Moralo je to biti nekje blizu Jurkloštra. »Ponoči ne bomo kurili,« je rekel Miklavž. »Mi smo na hribu, spodaj so same ceste in švabi.« No dobro, pa smo se zleknili na šotorke v izkopani jami in pospali.

Ponoči nas je zbudilo oddaljeno silovito grmenje. »Naši minerci so švabom podkurili vlak!« je dejal Miklavž ter še

malce prisluhnil. »Pri Rimskih Toplicah bo to,« je ugotovil in spet zaspal. Ob zori je Miklavž zanetil ogenj, njegov tovariš pa je od nekje privlekel kotliček, poln studenčnice. Potlej je spodaj v globeli nenadoma nekaj močno zašustelo. »Nemci!« je zasikal Miklavž in že smo se samogibno znašli za drevesnimi debli.

»Jaz grem na levo krilo, vidva se pa držita desno!« je spet rekel Miklavž in se pogнал v levo za skalo. Potlej me je s svojega položaja nekam pomilovalno gledal, kako sem izza debela molel italijansko pištolo. Kakšno kritje, kakšen bojni razpored pa je bil to: dve puški in ena pištola, spodaj pa je lomastila cela truma pešcev v nemških uniformah! Potem pa smo na vso srečo ugotovili, da nas je obiskala le minerska četica, prav tista, ki je ponoči raztresčila nemški vlak. Bilo je veselo, kuhali in jedli smo žgance, nato so minerci nad ognjem mehčali angleški eksploziv 808, ga gnetli v štručke ter se slednjič v čisto nasprotno smer odpravili v novo akcijo. »Dobro se imejte, tovariši, in čakajte. Zveze od Savinje sem ne bo najmanj dva dni!«

Tako smo vsi trije čakali na zvezo in moram reči, da smo se z vrlima kurirjema medtem dobro sprijateljili.

»Nekam slab se mi zdiš,« je dejal v večernem mraku Miklavž. »Prilegla bi se ti dobra kurja juhica.«

»Bi,« sem rekel, »samo v tejle hosti ni videti kokoši.«

»Nič ne skrbi. Vsega bo,« je dejal Miklavž. »Kar z nama pojdi!«

In smo šli. Navkreber pa spet navzdol, čez dosti cest in nato po ravnini, čez polje do pravcatega roja luči! Tam smo se ustavili pri križišču poti, pri kapelici, tako rekoč tik pred neko vasjo. Prva hiša pred nami je bila očitno šola. Vsa okna v pritličju so bila razsvetljena.

»Vidiš,« je šepetal Miklavž, »tamle je švabska postojanka.«

»Misliš reči tule, saj je čisto blizu.«

»Ja. Ampak midva bova šla todle na desno. Tjale!«

Napenjal sem oči in komaj zaznal v temo zavito poslopje na gričku, tudi zelo zelo blizu.

»Njihovo posestvo je to. Nemško. Našega lastnika so pregnali. Imajo kokošnjak. Tja greva.«

»Dobro. Kaj pa jaz?«

»Ti boš pa tukaj pri kapelici v zasedi. Če bodo prišli, ustrelj s pištolo. Saj veš...«

»Dobro,« sem rekel, pa se mi v resnici ni zdelo prav nič dobro.

»Kje so pa stražarji?« sem vprašal potihoma. »Nikjer ni videti nobenega.«

»Na posestvu jih ni,« je kar od daleč vohljaj Miklavž. »Zunaj pred šolo jih najbrž tudi ni. Kar poslušaj, kako pojejo notri. Pojejo in žlampajo, hudiči, kakor nalašč.«

No, to je bilo res. V tej svoji karsami so pošteno rogovilili.

»Koliko jih pa je notri?« sem pobal Miklavža.

»Kakih sto policistov. Več ne,« je odšepnil. »Zakaj pa sprašuješ?«

»Nič. Kar tako.«

Nisem jima hotel kaliti veselja s kokošmi in sem zgolj zase premišljal o vojaški učinkovitosti svojega bojnega položaja. Italijanska pištolica v zasedi pred nosovi stotih policistov! Tile preklicani kurirji imajo vsekakor čudne pojme o tehniki partizanskih akcij! Skoraj bi mi šlo malce na smeh, pa za kaj takšnega ni bilo več prilike. Fanta sta že izginila proti gospodarskemu poslopju in kmalu nato v kokošnjaku povzročila neznanski hrup. Brez dvoma je segalo huronsko kokodakanje in plahu-

tanje preplašenih kur mimo šole globoko v vas! Stal sem, ne preveč trdno, zraven kapelice, držal predse ubogo pištolico ter buljil v postojanko. Vsa stvar se mi je zazdela nenadoma zelo jasna: policaji bodo slišali ves ta strašanski šunder in prišli ven, kolikor že tako ni zunaj kaka njihova patrolja, pridrli bodo semkaj in me v zasedi pri kapelici mimogrede počili! Člana štirinajste divizije, ki se ga v pravi, veliki sovražni ofenzivi krogla ni dotaknila! Padel junaške smrti pri rekviziciji kokoši, bo zapisal vojni kronist! Tako bo družina pozneje v svobodi lahko ponosna na svojega hrabrega sina!

Vreščanja v kokošnjaku ni hotelo biti konec. Potlej me je vsega obilil znoj, kajti iz postojanke sta se prigugala dva policista in se pomočila pred pragom. Hvala štajerskemu vinu: nalita sta bila do vrha. Ostalo je le še upanje, da jima je vino zalilo in začepilo tudi ušesa! In res sta med pijanim hahljanjem in bučnim besedičenjem odklobuštrala nazaj med bratce. Ampak ves ta potek, ki ga danes opišeš na hitro, je bilo treba doživljati od sekunde do sekunde. In potem še lepo število neprijetnih sekund do takrat, ko sta se od posestva vendarle odtrgali dve senci. Pozdravljena, tovariša zlata! Kako silno sem hrepenel po vaju! — bi bil moral reči. Tako pa smo le nemo združili svoje oborožene sile in jo ubrali skozi noč.

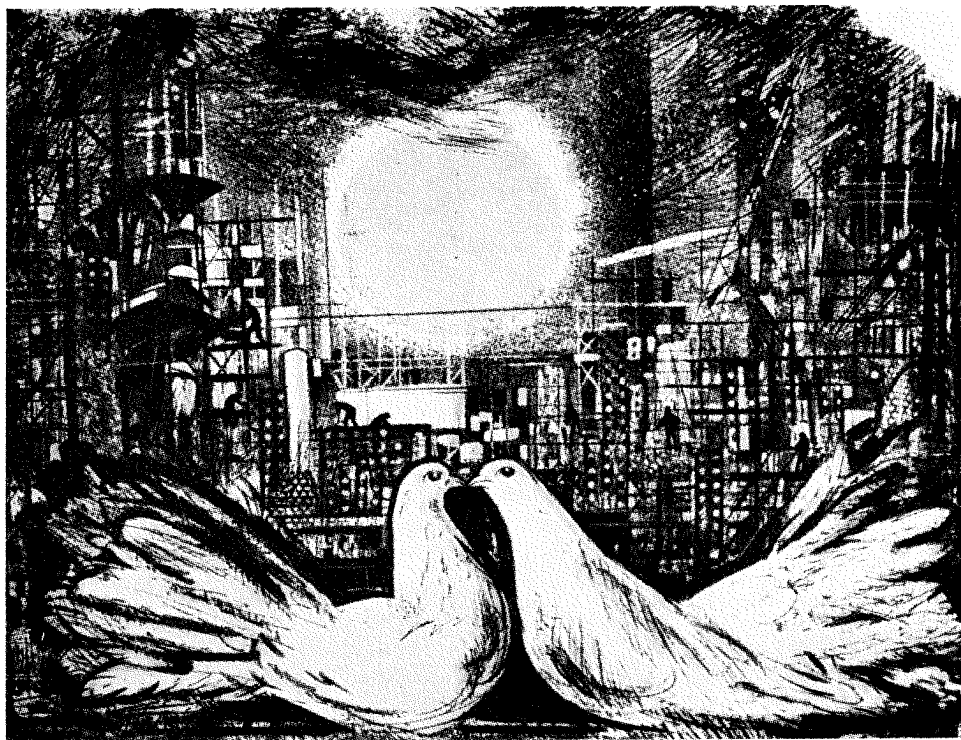
»Boš videl, to bo pečenka!« je spotoma zadihano spregovoril Miklavž. »No, rad bi jih videl švabe, kako bodo skakali!«

Malce kasno sem dognal, da imata na hrbtu optane polne vreče. Bržkone si nista privoščila samo kokoši.

»Imeli smo srečo, prav zares,« sem rekel kar tako.

»Kakšno srečo? Znati je treba!« se je odrezal Miklavž.

Onkraj Savinje nas je v zvezdnati noči potovalo že kar devet partizanov, skupaj s kurirjema torej enajst. Šla sta na čelu s hitrimi koraki, kajti to je bil

Okas Evald: Na odru miru, 1965, litografija

teren, ki so ga Nemci pogostokrat kontrolirali. Pri kratkem počitku sta kazala v dolino: »Vidite tiste lučke tam doli, to je Žalec.« Sama sta bila tudi Savinjšana in ni bilo nobene skrbi, da bi kam zašli. Hodili smo prav po hrbtu grebenov in po glavah vrhov še zadosti zložno, ves čas med gostim smrekovjem. Zgoraj mi, spodaj Nemci. Takšna je bila takrat ta stvar.

Malce smo se spustili navzdol do odprtega sveta, na katerega robu je tičalo nekaj domačij. Čakali smo v travi, kurirja pa sta odšla k domačinom poizvedovat. Čez čas se je vrnil starejši, menda je bil Bine, in nam pokazal na sedlo med dvema vrhovoma, na katerem je med vejevjem mežikala lučka. »Pojdite tja gor do tistele hiše in potrkajte. Tam bomo južinali. Midva bova brž za vami!«

Utrujenost nas je kar minila ob misli, da bomo jedli in počivali, zato smo se — devetorica brez kurirjev — jadrno povzpeli do sedla, kjer nas je sredi sadovnjaka pozdravila imenitna kmečka hiša. Brž noter!

Trkali smo in kljukali, toda zaman. Vrata zapahnjena, nikogar nikjer. Tudi psa ne. Saj smo od zdolaj vendar videali luč v oknu. Naj gre kdo pogledat na prednjo stran, če je še luč. Nekdo je res šel in se brž vrnil: bila je luč, pa je pravkar ugasnila! Trkali smo znova s podvojeno močjo in končno za durmi zaslišali slaboten moški glas.

»Kdo je?«

»Slovenska vojska. Partizani. Odprite!«

Spet tišina. »Ja hudiča,« smo rekli, »saj nismo razbojniki. Odprite vendar!«

Potlej je tisti znotraj odrinil zapah in odprl duri, toda samo toliko, da je lahko pomolil ven svoje blede obličje.

»Kaj pa se tako bojite? Kurirja sta nam rekla, naj se oglasimo pri vas. In smo se.«

»Kakšna kurirja?« je jecljaje vprašal gospodar. »Ne poznam nobenih kurirjev.« In spet: »Kakšna vojska, kakšni partizani? K nam nikoli ne pridejo partizani. Kdo pa so sploh to, partizani?«

No, po vsem tem nam je šlo že na smeh. Gospodar nas je skušal zadržati, pa smo kakor en mož rinili v vežo. »Kdo vam pa hoče kaj zlega? Malo za pod zob nam boste dali in malo pijače, saj ne bo zastoj,« smo rekli in s tem priklicali nove sitnosti. V kuhinji se je utrgal presunljiv ženski jok in krik.

»Kaj imate mrliča pri hiši?« smo vprašali. »To bi nam lahko povedali že prej.« Gospodar je nemočno stal v veži in molčal. Sami smo stopili v družinsko izbo in posedli. Mrliča ni bilo nikjer. Gospodar je izginil ter nato kmalu prinesel krožnik mesnine in kruha ter steklenico mošta. Toda samo do praga. Tam je vse skupaj položil na tla, češ: bil sem prisiljen. Drugače ne bi dal.

»Preneumno!« smo rekli in pošteno nas je pogrelo. Stopil sem v vežo h gospodarju in ga poskušal precej glasno

prepričati, kako bedasto je njegovo početje in kako jalov njegov strah. Ali naj mu zdaj, cepcu, razlagam zgodovino Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilne vojske od enainštiridesetega dalje — danes, ko smo že pol leta pisali štiriinštirideseto! Pomagali so mi tovariši in bledoličnega moža smo dobesedno zasuli s političnimi prepričevanji, ki bi jih moral razumeti še kamen. Na ves naš propagandni nagovor sta ženski v kuhinji zavreščali in zatarnali še huje. Nato so se na stežaj odprla vhodna vrata in na pragu je stal Bine s tovarišem. In dogodil se je čudež. Obmolknilo smo in samo gledali. Najprej gospodarja, kako mu je lice nenadoma pordeło in oživelo od pravcate radosti. Iz kuhinje sta pritekli mati in hči in si s predpasnikom brisali poslednje solze, ki jih je v trenutku zamenjal blažen smehljaj.

»Ja zlomka,« je spregovoril gospodar začuda trdno in vedro, »torej ste le res naši! Kurirjev ni bilo, pa sem si najprej mislil: raztrganci so in me skušajo!

No in zatem ko je bilo to res, so nam vsi trije domači kar čez prag znosili na mizo jedače in pijače na pretek. Bili smo kakor svatje v hiši, ki je gostila partizane že od samega enainštiridesetega!

Duletova četa

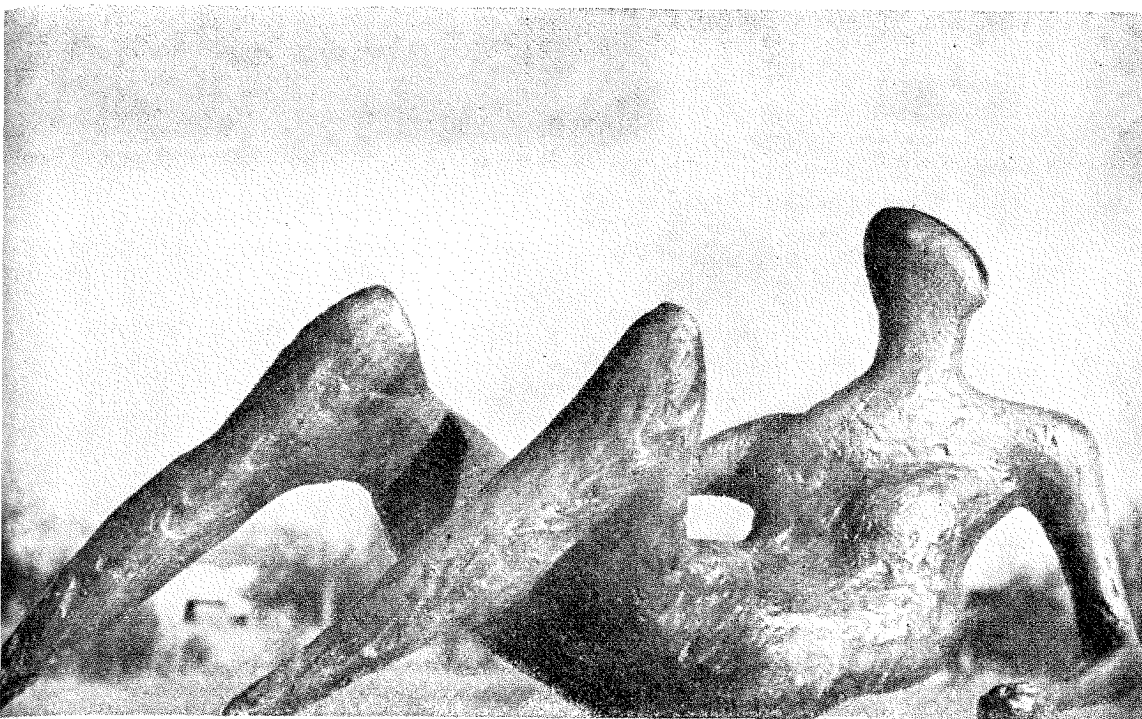
DRAGO SUHI

Bilo je na Frati 13. marca leta 1942. Noč svetla, strupeno mrzla. Okrog gozdarske kočje sredi smrekovega in bukovega gozda se je še belil sneg. Okoli kočje je bilo tiho in mirno. Razločiti je bilo le rahle korake stražarja Edija, ki je včasih stopil izpod košate smreke in pogledal, če je morda kaj novega.

Okrog polnoči so postali njegovi koraki hrupnejši. Približal se je koči in

trikrat narahlo s puškinim kopitom potrkal po leseni oknici male sobice, v kateri nas je trdno spalo osem partizanov. Stražarjevo trkanje nas je hitro spravilo na noge. Zgrabili smo za orožje in se ob oknih in vratih prostorne kočje pripravili na spopad. Edi se nam je tedaj zasmejal:

»Saj ni take sile. Naši so prišli s Tople rebri.«

Moore Henry: Počivajoča figura, 1957, bron

Odložili smo orožje in nekateri so se jezili, ker nas je po nepotrebnem prebudil. Vendar smo bili vsi veseli tovarišev, ki so bili tudi naši dobri znanci. Petintrideset jih je prišlo. Že dober mesec so vadili na Topli rebri na Kočevskem. Obstopili smo jih, se pozdravljali in si pripovedovali novice. Med prišleci sem opazil tudi Jožeta Gerbca-Geja. Komaj sem ga prepoznal, kajti nosil je dolgo brado in brke.

»Hej, Gej! Kakšen pa si!«

»Kakšen! Dva meseca se nisem bril. Toliko časa sem v partizanih.«

»Pridi sem — stara sablja,« sem ga povabil v majhno sobico, kjer je bilo ležišče.

Legla sva in se pogovarjala.

»Kako da ste prišli sem? Greste v kakšno akcijo tu blizu?« sem bil radoveden.

»Nismo vam prišli v škodo. Pred nekaj dnevi je bil na Topli rebri ustanovljen dolenjski bataljon. Za komandanta so imenovali Ivana Moreta-Žana, za politkomisarja pa Dušana Pirjevca-Ahaca. Mi smo tretja četa tega bataljona, vi pa se nam boste priključili. Naš komandir je Dušan Švara-Dule, četni komisar pa bo Silvo-Slak. Mi se zdaj imenujemo kar Duletova četa.«

»In kam misliš, da bomo krenili?« sem spraševal naprej.

»Tu ostanemo. — To se pravi nekje v bližini Frate. Vsaj rekli so nam tako.«

»Zato smo včeraj iskali primeren prostor za taborišče.«

»Potem že veš, kje se bomo utaborili.«

»Ne morem reči natanko, kajti Silvo, ki je bil tudi z nami, nam tega ni povedal. Verjetno pa bo pod slemenom

Ostrega vrha blizu samotne kmetije, ki stoji ob gozdu.«

Med pogovorom je Gej kmalu utihnil. Bil je močno utrujen. Zato je zaspal, tako kot tudi tovariši, ki so prišli s Kočevskega.

Jutro je bilo megleno, mračno in neprijazno. V koloni smo drug za drugim zapuščali Frato in šli proti Ostremu vrhu, ki je dobre pol ure hoda od Frate. Megla nam je prišla kar prav. Nas vsaj niso opazili drvarji in tako se nam ni bilo treba bati izdajstva.

V novem taborišču smo postavili tri stražarska mesta in pričeli odmetavati sneg za šotore. Ležišča smo si na visoko nastlali s smrekovimi vejami in listjem, na vse to pa smo nanosili še sena in to pregrnili z odejami. Tako nas ni zeblo, čeprav je po okolici ležala debela snežna odeja.

Dne 16. marca se nam je priključila večja skupina novodošlih tovarišev iz Mirne peči, dan kasneje pa še nekaj tovarišev iz Žabje vasi in Broda pri Novem mestu. Med došlimi so bili trije bratje Potočarji, dva brata Povšeta, Adi Osterc, Zajc in drugi. Tako se nas je nabralo že okrog šestdeset in Dule nas je razdelil po desetinah in vodih. Za vodnika prvega voda je bil imenovan Drago Florjančič, za vodnika drugega voda Štajerc in za tretjega tovariš Gašper. Kasneje je bil sestavljen še »leteči vod«, za njegovega komandirja pa so postavili mene. Ob ustanovitvi čete sva bila z Gejem določena v tretji vod; on za mitraljezca, jaz za desetarja.

Duletova četa je ostala na Ostrem vrhu do konca marca. Medtem se je na cesti med Trebnjem in Novim mestom ter drugod večkrat spoprijela s fašističnimi patruljami. Drugače pa smo izrabili čas za vojaške vaje, za politične ure, učili smo se partizanskih pesmi itd. Po okoliških vaseh smo spletli obveščevalno mrežo, kar nam ni delalo težav, kajti v četi je bilo dosti domačinov. Hkrati s tem pa smo hodili od vasi do vasi in širili pojme o našem boju.

Z večjimi akcijami pa smo pričeli ob koncu marca. Dne 29. marca je združeni bataljon napadel fašistično postojanko in karabinjersko postajo v Žužemberku. To je bil prvi partizanski napad na ta kraj, ki se ga je okupator vso vojno močno oklepal. Zato so bili nanj uprizorjeni številni napadi. Naša, to je Duletova četa, je dobila nalogo, da postavi zasedo vzdolž ceste Žužemberk—Dobrič in prepreči dohod fašistični vojski, ki bi morda prišla na pomoč napadenim iz Trebnjega. Drugi dve četi sta imeli nalogo, da napadeta postojanko in zavarujeta smer proti Straži in Novemu mestu.

Boj je trajal dobri dve uri, a četi kljub vsej napadalnosti zabarikadiranim fašistom v žužemberškem gradu nista mogli do živega. Čeprav ta akcija ni čisto uspela, so fašisti vendarle pošteno občutili moč partizanske vojske. Za debelimi zidovi gradu so ostali kar tri dni, ne da bi se bili medtem pokazali ljudem.

Dne 18. aprila je pri vasi Telče ob nemško-italijanski meji četa potolkla močno nemško patruljo, ko je ta nadzirala delavce, ki so v obmejnem pasu izsekavali gozd. Delavci so se razbežali in delo je bilo ustavljeno za skoraj mesec dni.

Dva dni kasneje je prvi vod Duletove čete pred Škocjanom napadel in razorožil sedem nemških vojakov, ki so prišli iz Zameškega, hkrati pa je drugi vod napadel italijanske patrulje na cesti med Novim mestom in Kronovim. Tretji vod je medtem odšel z dinamitom proti Savi, da bi tam miniral Zidani most. Ta namera pa nam ni uspela. Že med potjo so nas izsledili Nemci in morali smo se vrniti.

Posamezne četne patrulje, predvsem leteči vod, so opravile tudi več uspešnih akcij. Napadale so fašistične patrulje, pa tudi kolon niso pustile kar tako. Posebno uspešen je bil leteči vod 10. aprila ob železniški progi pri Ponikvah. Napadel je vod tridesetih fašistov, ki so nadzorovali železniško progo in delavce

v kamnolomu pred predorom. Padlo je več fašistov. Njegova druga uspešna akcija je bila, ko je na cesti pod Čatežem napadel poln kamion karabinjerjev. Po kratkem spopadu je kamion zgorel, več karabinjerjev je bilo mrtvih, drugi pa so se panično razbežali proti Veliki Loki.

Prav tako se je četa uspešno spopadala tudi z domačimi izdajalci in jih razkrinkavala med ljudstvom.

Iz vseh bojov in prask smo skoraj vedno izšli kot zmagovalci. Zasegli smo tudi mnogo sovražnikovega orožja

Pomen Duletove čete na obširnem območju med cestama Novo mesto—Trebneje in Novo mesto—Zameško ter takratno nemško-italijansko mejo je bil v tistem času zelo velik, tako v vojaškem kot v političnem pogledu. Naše številne akcije so sovražniku prizadejale občutne izgube in so v tem delu Dolenj-

ske sprožile splošen upor. To so dokazovale tudi skupine novih borcev, ki so zdaj pogostejše prihajale k partizanom. Naša moč je rasla, okupator pa je zapuščal manjše in se utrjeval v večjih postojankah. Tako je na omenjenem področju nastalo že meseca aprila 1942 prvo osvobojeno ozemlje na Dolenjskem.

Dne 10. maja 1942 pa je bil iz Duletove čete v dolini Radulje pri Žalovčah ustanovljen tretji bataljon krškega odreda. Bataljon je z dvema četama ostal na sektorju Duletove čete, ena četa pa je odšla v okolico Žužemberka.

Iz vrst Duletove čete je izšla vrsta dobrih borcev, partizanskih poveljnikov in terenskih aktivistov, med katerimi so znani predvsem narodni heroji, v borbi padli Silvo-Slak, pokojni Ivan Kovačič-Efenko in Stane Potočar-Lazar.

S Tomšičevo skozi Suho krajino

JOŽE POLDAN-SILNI

Sredi marca 1943 smo se s Tomšičevo brigado, ki ji je takrat poveljeval junak Daki, zadrževali v Dobrniču. Mrzli zimski dnevi so se morali poslavljati in na pragu je bila težko pričakovana in mnogo obetajoča pomlad. Vsak dan je bil lepši in prijetnejši, vsak nam je približeval več bojov in z vsakim smo bili korak bliže svobodi.

Takrat sem bil namestnik komandirja v prvi četi drugega bataljona, ki mu je poveljeval tovariš Čakla.

V Ambrusu onstran Krke so si Italijani in beli uredili močno postojanko, ki je bila zelo nadležna. Prav tako so sovražna oporišča zrasla in se razmnožila tudi po vsem drugem območju Suhe krajine, hkrati s tem so Italijani in beli razpredli tudi močno in razvejano vohunsko mrežo. Tako so se poleg Ambrusa utrdili še v Korinju, v Ho-

čevju pri Krki, v Zagradcu, Žužemberku in še drugod. Tako je bila Suha krajina za naše gibanje zelo zaviralna in nevarna. To me je peklilo toliko bolj, ker sem bil tudi jaz tamkajšnji domačin. Moja rojstna vas so Višnje, vas, ki stoji sredi te krajine, nekako med Ambrusom in Žvirčami.

Naše poveljstvo je sprevidelo, da bo proti sovražnemu utrjevanju tega predela treba nekaj ukreniti. Nekaj odločilnega. In tako so naše prve štiri brigade dobile povelje, naj po vsej Suhi krajini preidejo v širšo ofenzivo. Te enote sicer še niso bile številčno močne, zato pa toliko bolj pripravljene na boj.

V zvezi s tem smo mi, Tomšičeva brigada, dobili nalogo, naj napademo postojanko v Ambrusu, ki ni bila šibka.

Tisti dan se je opoldansko sonce že nagnilo nad Krko in potem je v dolino

pritisnil marčni hlad. Zadrževali smo se še v Dobrniču, to pa je pomenilo, da bo treba priti na drugo stran Krke. Nabirali smo si moči in se dobesedno pripravljali na spopad, ki smo ga že čutili tik pred seboj, zajel nas je nekak nemir, značilen za čas pred spopadom. Proti večeru je bil zbor, nato smo krenili proti Zagradcu z namenom, da pridemo čez vodo. Ta kraj smo v nočnih urah obšli s severne strani in se pomaknili v dolino. Uspešno smo prišli do mostu čez Krko, ki je stal pri vasi Lese. Nasprotniki so se prav takrat z mostu umaknili in tako je vsa Tomšičeva to temno, mirno, a globoko reko prekoračila brez strela. Šele ko smo bili na drugi strani, so se iz žužemberške postojanke oglasili italijanski topovi. Granate so res zatulile prek naših glav, toda razletavale so se skoraj kilometer pred nami. Kmalu potem se je na vzhodni strani začelo svitati in pokazalo se je rdečkasto jutranje sonce. Pod nami je bilo megleno jezero, vmes pa se je pisano lesketal Ambrus — cilj našega pohoda.

Naši oddelki so bili tedaj razvrščeni kar po cesti. Brigadni komandant je tedaj sklical vsa poveljstva. Šele zdaj je razložil, kakšna je naša natančnejša naloga in kako bomo napadali. Potem je še pojasnil: »Tomšičeva se bo lotila Ambrusa, Šerčerjeva napade Korinj in Hočevje, medtem ko bosta Cankarjeva in Gubčeva v rezervi. Zasedo pa bosta ta čas zavarovali zlasti smer iz Hočevja.«

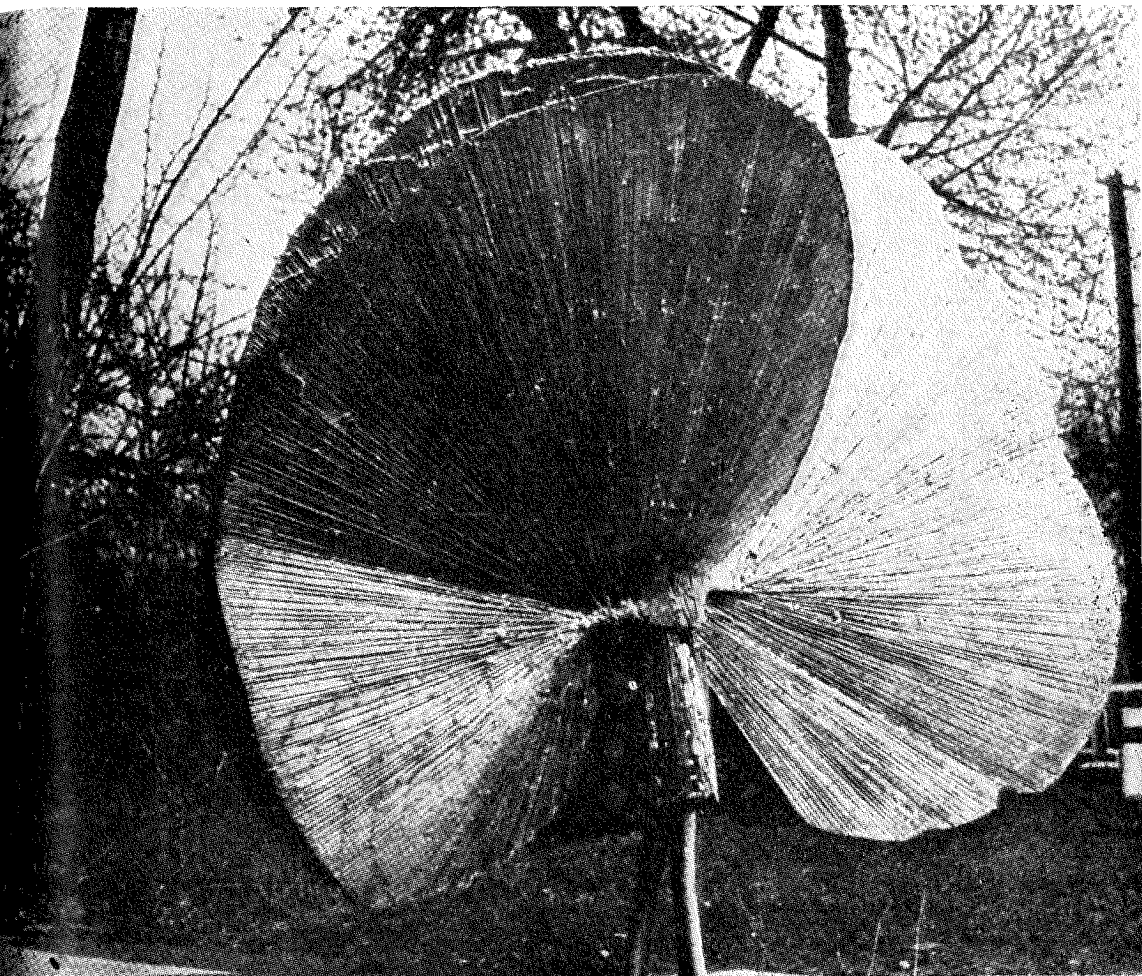
Ambrus mi je bil znan kakor lastni žep. Poznal sem prav vse prebivalce, vsako hišo, družino, kmeta, obrtnika... za vsakega vedel, kako misli, kaj čuti, kako mu bije srce in kako diha. V Ambrus sem namreč dolga leta hodil v šolo, kajti moja rodna vasica Višnje ni bila daleč. Zdaj so bili v tej šoli Italijani in beli ter so jo spremili v trdoživo postojanko. Zabarikadirali so se tudi v gasilskem domu. Tako se je za zidovi tiščalo nad sto mož sovražne vojske. Ker sem bil domačin, ki mu je bilo vse dobro znano, so mi dodelili kar dve četi, da bi

jih popeljal v napad. Prvo četo II. bataljona sem razporedil na južni strani, medtem ko me je 3. četa čakala na severnem predelu vasi. Kraj smo obkrožili, ne da bi bil sovražnik proti nam sprožil en sam strel. Potem sem se od 1. čete pretaknil k tretji. Bili smo pripravljani za naskok. Dnevni svet je medtem napolnil že vso dolino. Borci tretje čete so postajali nestrpni. Že pred prihodom k njim so se kar sami hoteli lotiti šole, kjer so bili zbrani beli in Italijani. Nekdo izmed neučakanih borcev tretje čete se je priplazil do šole in se prilepil ob njeno zidovje pri vratih. Pritisnil je na kljuko in vrata so se odprla.

»Dobro jutro! Osnovno šolo iščemo,« je polglasno spregovoril drzni partizan. »Tu je,« mu je odgovoril belogardist, ki je stal onstran šolskih vrat. »Kar naprej!«

Vtem je prasknilo nekaj puškinih strelcev, ki so se takoj nato zgubili v regljanju strojnic, v treskanju bomb in butanju minometalcev. Boj se je vnel naglo, kot bi užgal šibico. In potem je pokalo, da je daleč naokoli trepetalo vse ozračje. To se je zavleklo ves dan in vso noč, pa še drugi dan in vso noč. Prenehalo je šele tretje jutro. Italijani in beli so namreč pritisnili tudi od drugod: iz Žužemberka, Zagradca in Dobrega polja ter še iz drugih postojank. Bilo jih je neprimerno več kot nas. Boj je bil žilav in nadvse živahen. Ambrus je tako prehajal iz rok v roke.

Prvi dan smo ujeli tudi pet belogardistov in tri Italijane. Spopadli smo se za vsako hišo, branili in zavzemali vsako ped zemlje. Dobesedno tako. Odnegli pa nismo. In tako smo tiste bojevitke dni zasegli tudi velik in dragocen plen. Dobili smo obilo živil, orožja, eksploziva. Redkost, ki jo je bilo mogoče dobiti le s trdimi žrtvami. Italijani in beli pa so se držali zidovja kakor stenice. V vasi sta se tolkli le dve naši četi, drugi brigadni oddelki pa so bili vse bolj zaposleni s tistimi, ki so iz raznih strani rinili proti Ambrusu, da bi nas tako razbili in pomagali napadenim.

Tihec Slavko: Skulptura dveh središč, 1966, varjeni aluminij

Drugi dan je v vasi začelo tudi goreti. Plamen se je širil in lezel od hiše do hiše kakor kuga. Lizal je obzidja, stene in strehe, da so se potem druga za drugo pogrezale med ožgano zidovje. Pogorelo je skoraj polovico vasi. Med gosto streljanje so se mešali človeški kriki, vmes pa so grozljivo tulile še živali. V vasi je bilo vse kot ponorelo, sem in tja pa so že ležali tudi ubiti, ki so padali na obeh straneh. Naši in sovražnikovi ranjenci, ki jih ni bilo malo, so

boleče stokali ter klicali in prosili na pomoč.

Da bi bilo vse skupaj še bolj podobno bojišču, je pribrnelo še nekaj italijanskih letal. Ta pa niso napadla Ambrusa, temveč so se lotila Višenj, moje rodne vasi. Začeli so jo bombardirati. Ker so odmetavali tudi zažigalne bombe, se je vnela še moja vas. Tako je tudi tam zgorelo okoli 30 hiš. Prav nad vasico se je tedaj zadrževal štab brigade, ki je bil tudi zelo zaposlen.

Zdržali smo skoraj tri dni, tretje jutro pa smo izmučeni, razredčeni in neprespansi morali zapustiti položaje. Z ranjenci, kar je silno oteževalo premik, smo potem krenili skozi Višnje. Potrti smo ogledovali pogorišča. Levo in desno so štrlele kvišku ožgane razvaline. Plamen ni zajel le nekaj hiš, vse druge so zgorele. Sovražnikovi letalci so ubili tudi več vaščanov. Dom je po naključju ostal nepoškodovan.

Šli smo naprej in prišli na Plešivec nad Žužemberkom. To je bilo natanko 19. marca. Izmučeni smo kar popadali po bližnjem travniku in takoj zadremali. Spanec je bil poleg žeje nekaj nepremagljivo hudega. Pokonci je ostalo le zavarovanje in kuharji.

Že ob sedmih pa smo začutili in opazili, da se nam kar s treh strani bližajo kolone belih in Italijanov. Komaj smo zatisnili oči, pa smo že spet morali na položaje. Streljali pa nismo takoj. Sovražno vojsko smo pustili čisto blizu, kajti zdaj je bilo treba varčevati z vsakim nabojem, ki nam jih je po tako dolgem spopadu začelo resno primanjkovati. Približevalo se nam je okrog osemsto mož! Opazovali smo jih čisto od blizu in videli, kako so začeli postavljati minometalce in težke brede. Slišali smo jih tudi že govoriti. Po njih-

hovem obnašanju smo sodili, da vedo, kje smo. Položaj ni bil nič kaj rožnat. A zdaj smo tudi opazili, da so bili pijani. Nekaj naših ognjev je še vedno gorelo in tam se je vil kakor rahla meglica siv dim. Tedaj smo užgali z močno silo in začeli kositi po zasledovalcih. Žetev je bila obilna in strašna. Toda takoj zatem so nas začeli zasipati z minami in granatami, da skozi gost dim, ki ga je povzročal sežgani smodnik, nasprotnikov sploh ni bilo več videti. Vse do popoldneva so se vrstili napadi za napadom. Ne vem, kako bi se bilo izteklo, če takrat našemu II. bataljonu ne bi prišel na pomoč III. bataljon, ki mu je poveljeval preudarni Efenko. Italijane so naši obšli in jim udarili v hrbet. Tako je bilo boja hitro konec. V njem so se zlasti izkazali mitraljezec Klančar, pa Čiro, Risek in komisar I. čete Jovo Božič, ki je bil tedaj tudi hudo ranjen. Na prizorišču pa je obležalo sto Italijanov in belih.

Naglo smo pobrali obleko, orožje in drugo vojaško opremo, se z njo natovarili, nato pa odrinili proti Polomu, kjer smo se sestali s Cankarjevo, Šercerjevo in Gubčevo brigado. Nato smo skupaj krenili v napad na Ribnico, potem pa odrinili proti znanemu Jelenovemu žlebu.

Smrt patrolje I. pohorskega bataljona

ANICA MEH IN TONE GAŠPER

Završe, некоč Št. Vid nad Valdekom, je raztresena hribovska vas blizu Mislinje z nadmorsko višino 811 metrov. Z nje se nudi lep razgled na Pohorje, Uršljo goro, Savinjske planine in Paški Kozjak.

Središče vasi je šola, mežnarija, župnišče in cerkev, obdana s pokopališčem in obzidjem. Od tod v vse smeri vodijo kolovozi in poti po grapah in vrhovih v

završko okolico. Ob razpotju, severno od župnišča stoji spomenik z napisom:

V Št. Vidu nad Mislinjo so zaradi izdaje padli 17. januarja 1943 naslednji partizani I. pohorskega bataljona:

Dolinšek Karel-Čiko,

Hribar Oskar (manjka Dominik — vodnik),

Hudomajl Franc-Milorad,

Rotovnik Karel-Gojko,

Tekavec Pepca,
Verboten Fortunat,
Žmavc Anton-Janko in Aleks.

Njim in domačim padlim borcem
slava — ZB.

17. januar 1943 je domačinom še živo v spominu. Ludvik Britovšek-Marko, Ivan Gaber, Anton Meh-Valdek in Valentin Zaponšek pripovedujejo takole:

Iz pohorskega bataljona je patrulja enajstih partizanov prišla tudi na Graško goro. Imela je namen, da od župnika Ledineka, ki je imel baterijski radio, prejme poročila, zato je prišla tudi v Završe. Na poti skozi Šmiklavž se je oglasila pri kmetu Lakovniku. Tu se ji je v spremstvu partizana Maksa Mrzela pridružil tudi Mislinjčan Franc Blazinšek. On je takrat dejal, da želi v partizane, ker se noče odzvati nemškemu pozivu v vojsko. Borci so mu verjeli, ker so ga skoraj vsi poznali.

V soboto zvečer, 16. januarja 1943, so krenili na pot. V temni oblačni noči so po visokem snegu gazili čez Graško goro v Završe. Borci, ki so bili še od prejšnjih naporov močno utrujeni, so se komaj privlekli sem gor. Potrkali so pri župniku Ledineku in ta jim je odprl. Malo so se okrepčali, prejeli radijska poročila in se odpravili spat na skedenj.

Blazinšek pa je v resnici že ves čas premišljeval, kako bi se jim izmuznil. Ko je videl, kako so utrujeni, se jim je ponudil, da bo stražil namesto njih. Borci so zaradi utrujenosti kar popadali po senu. Pogreznili so se v brezskrbno spanje, ker so vedeli, da bodo njihove sledove zabrisali vaščani, ki bodo v nedeljo jutraj šli k maši. Blazinšek je, takoj potem ko so zaspali, odhitel v Mislinjo na žandarmerijo in patruljo izdal. Takoj so bile o tem obveščene vse sosednje nemške postojanke in sovražnik se je veselil, da bo lahko uničil še poslednje borce I. pohorskega bataljona. Zbralo se je okoli 200 gestapovcev, policistov, žandarjev in vermanov.

Ludvik Britovšek pa pripoveduje:

»Nekaj minut pred osmo smo stali pod staro hruško ob obzidju cerkve. Bil

nas je okrog 15 moških. Kadili smo in se pogovarjali. Čakali smo na pričetek maše. Nenadoma se je pred nami pojavil neznan človek v belem plašču. Nekdo je dejal: Danes bosta pa maševala dva župnika. Šele ko je prišlec izpod plašča potegnil brzostrelko in se zadril: Sofort in die Kirche! smo spoznali, da je Nemec. Urno smo se pobrali v cerkev. Za seboj smo zaslišali škrtanje ključev. Nemci so zaklenili oboja cerkvena vrata. Nekaj se nas je povzpelo v zvonik, da bi skozi lino opazovali, kaj se godi.»

Anton Meh je pripomnil, da on ni mogel v cerkev, ker so Nemci vse, ki so prišli kasneje, nagnali domov.

Britovšek pa je nadaljeval:

»Skozi lino smo opazili, da so Nemci obkolili skedenj, župnišče in cerkev. Kar mrgolelo je postav. V skednju se ni nič zganilo in mi za prisotnost partizanov nismo niti vedeli. Takrat zagledamo, kako za pokopališčem ob hruški Nemec, ki nas je spodil v cerkev, naravnava brzostrelko na skedenj. Zaslišimo rafal in takoj za njim močno streljanje z vseh strani. Ves nemški ogenj je bil usmerjen v skedenj. Šele zdaj smo si mislili, da v skednju morajo biti partizani. Vendar je bilo nemško streljanje tako močno in gosto, da nismo razločili, ali se napadeni branijo ali ne. Da so nudili odpor, smo sklepali po tem, da so morali Nemci z ročno bombo zažgati skedenj. Nekj Nemec je namreč po desetminutnem streljanju zakričal: Handgranaten!, in z južne strani zagnal bombo v skedenj. Močno se je pokadilo in takoj se je pokazal ogenj. Opazili smo, da je iz tistega dela skednja, kamor je Nemec vrgel bombo, skočil partizan. Tekel je že kakih štirideset metrov proti kmetu Kunu. Iz za cestnega roba, kjer je bila nemška zaseda, pa ga je tedaj podrl rafal. Zadel ga je le v noge. Skušal se je rešiti še s kotaljenjem, a so ga potolkla nemška kopita. Njegova glava je bila tako razbita, da ga kasneje ni bilo mogoče spoznati.

Kmalu za prvim se je hotela prebiti tudi partizanka Pepca Tekavec. Skočila

je iz istega dela skednja kot prvi. Tekla je le 20 metrov in vmes z brzostrelko žgala proti Nemcem. Napadalci od ženske niso pričakovali take drznosti. Občudovali so jo, vendar pa jo tudi ubili. Pozneje je neki Nemec v Mislinji pripovedoval, da se je borila kot levinja.

Se štirje so poskusili srečo, a je le enemu uspelo. Dva sta obležala ob skednju pri lipi, tretji se je pa rešil, kam in kdo, ne vemo. Ko se je pri lini skednja pojavil četrti, ga je opazila zaseda pri kmetu Kunu. Smrtno zadet je od tam omahnil nazaj v plamene. Iz gorečega skednja ni skočil nihče več. Slišati je bilo le prasketanje ognja in presunljivo mukanje živine. V hlevu je bilo okrog 15 glav. Ker smo bili vaščani zaklenjeni v cerkvi, ni bilo nikogar, ki bi bil rešil živino. Enega izmed Nemcev je le ganilo mukanje trpečih živali. Skočil je v hlev in rešil štiri vole. Vsa druga živina je zgorela. Daleč naokrog je zasmrdelo po ožganem mesu. Ves v strahu sem se takrat spomnil, da imam pri sebi nekaj partizanskih brošur. Spustil sem se z zvonika na cerkveno podstrešje in jih stlačil daleč za tram. Ravno o pravem času. Maše je bilo namreč konec in tudi v zvonik so prišli Nemci. Napodili so nas v cerkev. Iz nje so najprej izpustili otroke. Vsakega so pregledale štiri skupine Nemcev, ki so stali pri stranskih vratih. Možje smo prišli na vrsto zadnji. Nas so pregledali najskrbneje. Vsem so potem ukazali, naj gremo pred župnišče gledat pobite bandite. Pred hišo so ležali štirje mrtvi partizani, ki so jih Nemci za noge zvlekli na kup. Ob pogledu na prerešetana trupla je bilo vsem tesno pri srcu.

Preden so nas nagnali domov, so nam zabičali, da se dva dni ne smemo ganiti nikamor iz hiše.«

Nadaljeval pa je Ivan Gaber, organist in mežnar v Završah:

»Ko so ljudje odšli, so prišli Nemci po župnika, po farovškega hlapca Meha Ceneke in mene ter nas odgnali v župnišče. Zagledali smo mladega partizana, ki je bil ranjen v noge. Ujeli so ga ži-

vega. Tu so nas zasliševali do opoldne. Predvsem jih je zanimalo, če smo vedeli za partizane in če smo jih poznali.«

»Medtem ko so župnika, Gabra in Ceneke zasliševali,« je pridajal Valentin Zaponšek, »so Nemci iskali voznika za mrtve partizane. Vsi kmetje smo se izgovarjali, da nimamo sani. Končno pa so Milu Herlahu enostavno ukazali, da jih mora peljati on, kakor ve in zna!«

Potem je Gaber nadaljeval:

»Nemci so pri župniku staknili žganje in si ga krepko privoščili. Postali so dobre volje. Precej žganja so odnesli tudi s seboj. Kako se je počutil župnik, ki je bil v zvezi s partizani?

Preden so nas odgnali v dolino, smo morali padle naložiti na sani. K njim smo morali priložiti tudi polno odejo jabolk. Kmet Herlah je moral potem peljati partizane po cesti na Dolič in v Mislinjo, nas tri pa so Nemci vtaknili v sredo kolone. Šli smo mimo Smolčnika v Mislinjo. Med potjo so se Nemci še vedno nalivali z žganjem. Njihova pijanost je bila vse hujša. V Mislinji smo mrtve preložili na tovarnjak. Skupno z njimi smo se v spremstvu Nemcev odpeljali v Slovenjgradec.

Tu so partizane razstavili pred sedanjim muzejem NOB na odre in jih razkazovali ljudem ter jim mrko ukazovali, naj nanje pljuvajo. Nas pa so odpeljali v nekdanjo gimnazijo. Tu smo zagledali v policijsko uniformo oblečenega izdajalca Blazniška. Prepoznal sem ga, ker je že nekoč kot mizar delal na stari završki šoli. Naših pogledov ni prenesel. Umaknil se je v sosednjo sobo. Tu so nas ponovno zasliševali, drugo jutro pa so nas z vlakom ob pol desetih odpeljali v Maribor. Tam so nas strpali v zapor, kjer smo čemeli mesec dni. Župnika so nato odgnali v Dachau, Ceneke in mene pa so izpustili.«

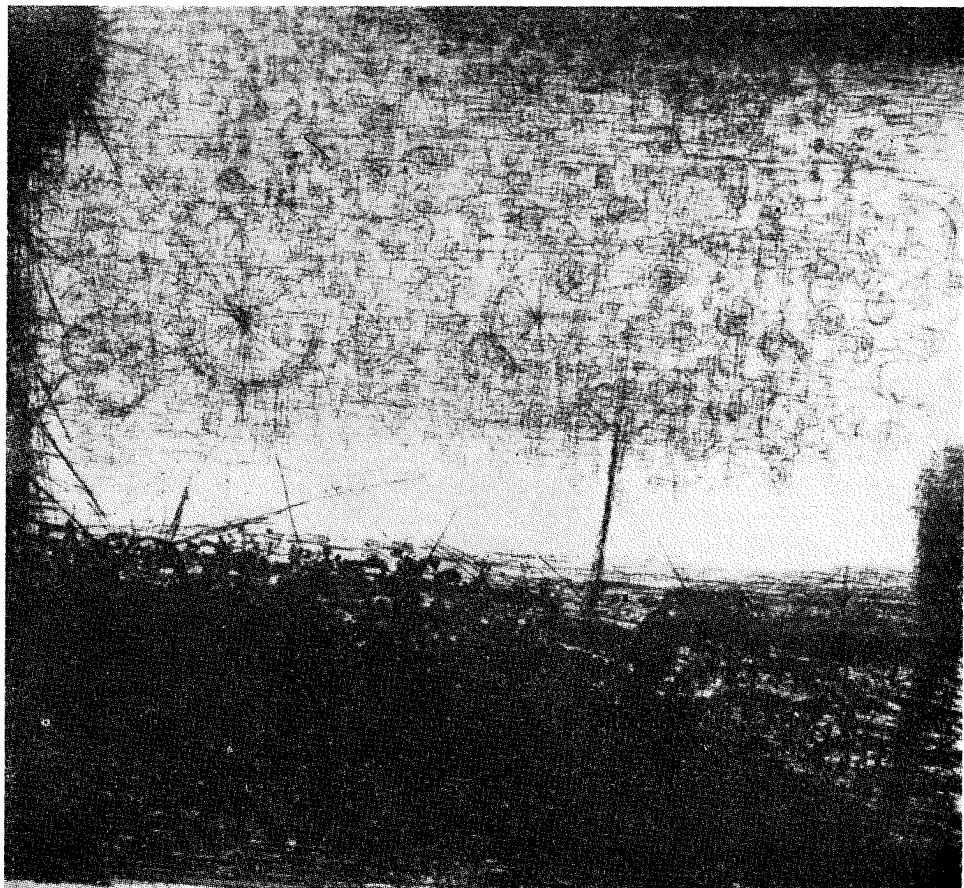
Britovšek pa je še povedal, da sta morala Anton Jakopič in on po ukazu »zelleiterja« iz Mislinje razkopati pogořišče in pobrati ostanke zgorelih partizanov. Našla sta štiri lobanje, zbrala kosti, puške in drugo orožje in vse za-

kopala na pokopališču ob zidu. Tam sta zakopala tudi truplo partizana, ki je bilo brez glave in udov. Dva dni kasneje je Britovšek dobil ponoven ukaz, da mora takoj v župnišče. Tam je bilo 10 do 15 policistov, ki so mu ukazali, da mora odkopati grobišče. Hoteli so se prepričati, če je vse na mestu. Odkopavanje je bilo težavno, ker je bila zemlja zmrzla. Nemočem se je mudilo, zato so priganjali. Ko

je odkopal grob in jim pokazal lobanje, kosti, truplo in orožje, so veleli grob zasuti. Vse so si zapisali in odšli.

Tako so domačini končali pripovedovanje. O partizanu, ki se je rešil, niso vedeli povedati ničesar več. Tako še danes ne vemo, ali je živ ali je padel kasneje.

Obrazi domačinov so bili ob spominih trpki in žalostni.

Hannula Simo: Jasni se, 1964, jedkanica

Janko Premrl-Vojko

IVANKA TADIĆ

Vojko je bil tisti, ki je v idrijske hribe prinesel prve pojme o svobodi.

Narodni heroj Janko Premrl-Vojko je prvotno delal na Vipavskem, potem pa se je zaradi organizacije na terenu preselil v visoke hribe nad Idrijo.

Prvič se je Vojko pripeljal po glavni cesti Koševnik v začetku avgusta 1942 v osebnem avtomobilu in v uniformi italijanskega kolonela. Ustavil se je pri Francu Habetu, ki je ob cesti napravljajl drva. V italijanščini ga je povprašal za geografski opis kraja. Zanimalo ga je, kakšnega mišljenja so ljudje v teh krajih. Preden se je usedel nazaj v avtomobil, si je razpel plašč in pokazal na notranji strani prišito slovensko zastavico. »Tovariš, kmalu se bomo spet videli,« je dejal, sedel nazaj v avtomobil in se odpeljal. Ob tej priliki je kontroliral več italijanskih postojank, obenem pa se je seznanil s terenom, kar mu je kasneje prav prišlo.

Proti koncu avgusta 1942 je prišel Vojko drugič na Koševnik, to pot pa s patrolo. Spremljali so ga: Boris, Bogdan, Stanko, Janko Slavenko, Jakec, Samberlaj, Rado in »Stric«. Te borce je pripeljal s seboj z Vipavskega, v poznejših borbah jih je padlo šest.

S to patroljo se je ustavil Vojko v Koševniku samo dva dni, da si je temeljito ogledal teren. V začetku septembra 1942 pa so ponovno prišli in se utaborili na Brinovem griču, to je približno dvajset minut hoje iz Koševnika. Vojko se je na novem terenu hitro in uspešno znašel. Njegova četa se je hitro razvijala in bila kasneje zbirna baza za vso idrijsko področje. To prvo četo so sestavljali fantje iz bližnje okolice: Jože Lampe-Mirko iz Zadloga — padel, Franci Mikuž-Dorče iz Koševnika — padel, Ivan Tratnik — iz Idrijske Bele — živi, Franc Rupnik-Rafko iz Koševnika — živi, Ivan Bonče-Ivanček iz Zadloga — živi, Andrej Gostiša-Tine iz Zadloga —

živi, Jakob Mikuž-Još iz Zadloga — padel, Vinko Zagoda-Boštjan iz Zadloga — padel, Pavla Rupnik-Jasna iz Zadloga — padla; bila je prva partizanka iz tega kraja, Avguštin Rupnik-Cvetko iz Zadloga — padel, Franc Lampe-Veljko iz Zadloga — padel, Jakob Kavčič-Noje iz Zadloga — padel, Viktor Šemrl-Zmago iz Zadloga — padel, Rafael Lampe-Ciril iz Koševnika — živi, Franc Benčina-Metod iz Idrijske Bele — živi, Julij Mikuž iz Zadloga — padel, Ivan Tominc iz Koševnika — padel, Julij Tominc iz Koševnika — padel.

Ti predrzni fantje so skupaj z Vojkom proti koncu 1942. leta po vseh teh vaseh razpletli široko mrežo narodnoosvobodilnega gibanja. V taborišču na Brinovem griču pa se je formiral centralni štab za Primorsko. Najbolj množičen odhod v partizane se je začel konec januarja in februarja 1943, predvsem pa mladine od 14 let naprej. Tako je že v drugi polovici februarja 1942 odšel iz Vojkovega taborišča proti Dolenjski prvi transport, ki je štel okoli 400 ljudi. Kasneje pa je v petih transportih odšlo še približno 2000 ljudi. Vse to je Vojko organiziral, preden je bil ranjen — transporti pa so odšli po njegovi smrti. Samo pol leta je Vojko delal na tem terenu — toda njegovo delo je pokazalo krasne uspehe.

Bilo bi narobe, če ne bi omenili, da je Vojko pri ljudeh naletel na zelo veliko razumevanje. Kako radi pripovedujejo o prvem srečanju z njim, njegova predavanja so jim še vedno v živem spominu. Barbara Hladnik iz Trebče se dobro spominja, kako je tik pred ustanovitvijo taborišča prišel k njej aktivist in ji naročil, naj odpelje Ivana Tominca v Predgriže. Od tam naprej pa sta ga spremljala na Javornik Jernej Habe in Ciril Čuk. Hladnikova se je šele takrat zavedela, da je to po nalogu Vojka njena prva kurirska pot. Toda kljub temu,

da je bila v bližini hiše italijanska postojanka, je Hladnikova vestno opravljala vse naročene naloge. Pogosto je hodila na sestanke nedaleč od svojega doma, kamor so prihajali Vojko, »Stric« in drugi sodelavci. Vojko je imel navado, da je vedno rad taboril v bližini italijanskih postojank.

Tudi Marija Lampe iz Zadloga se rada spominja srečanja z Vojkom. Velikokrat je prišel k njej po hrano. Sicer pa se je vsa Vojkova skupina hranila le iz vasi Koševnik, Idrijski log, Podgriže, Lome, Zadlog, Črni vrh, Čekovnik in Idrijska Bela. Ljudje iz vseh teh vasi so bili vsak hip pripravljeni kakorkoli pomagati, predvsem s hrano. Partizanske patrulje so se na Koševniku rade ustavljale pri Novakovih in pri Mikužu.

Pod vodstvom Vojka je bilo izvedeno več akcij po vaseh Novi svet in Spodnja Idrija, v Lomeh, v Idrijski klavnici, Črni vrh, v Zadlogu, na Preski, na Tisovcu pa so bile akcije pogoste. — Vse je Vojko vodil tako previdno, da sta bila pod njegovim vodstvom ranjena le dva borca.

Zadnja Vojkova akcija je potekala 15. februarja 1943. Kolona Italijanov se je umikala iz Idrijske Bele. Vojko se je v dopoldanskih urah vrnil s patruljo in naročil, naj bo kosilo ob enajstih in po kosilu zbor. V zboru je vprašal, kdo od mlajših se prostovoljno javi za akcijo. Od prostovoljcev je izbral 24 borcev in odšel z njimi ob enih iz taborišča. Na poti za Idrijsko Belo, to je 4 km iz Idrije in 2 km od italijanskih utrd, pa jih je presenetila kolona 80 Italijanov. Bogdan, Vojkov spremljevalec, je prvi odprl ogenj na Italijane. Vojko je ukazal jurišati, posebno pa je to poudaril za levo krilo. Kmalu po začetku borbe je Vojko zaplenil mitraljez. Med tem časom je dobil odgovor z levega krila, da juriša ne morejo izvesti. Ponovno je ukazal jurišati, toda tudi to pot je dobil odgovor, da je na tem področju to nemogoče. Nič več ni ugibal, ampak se je odločil, da se bo sam pridružil levemu

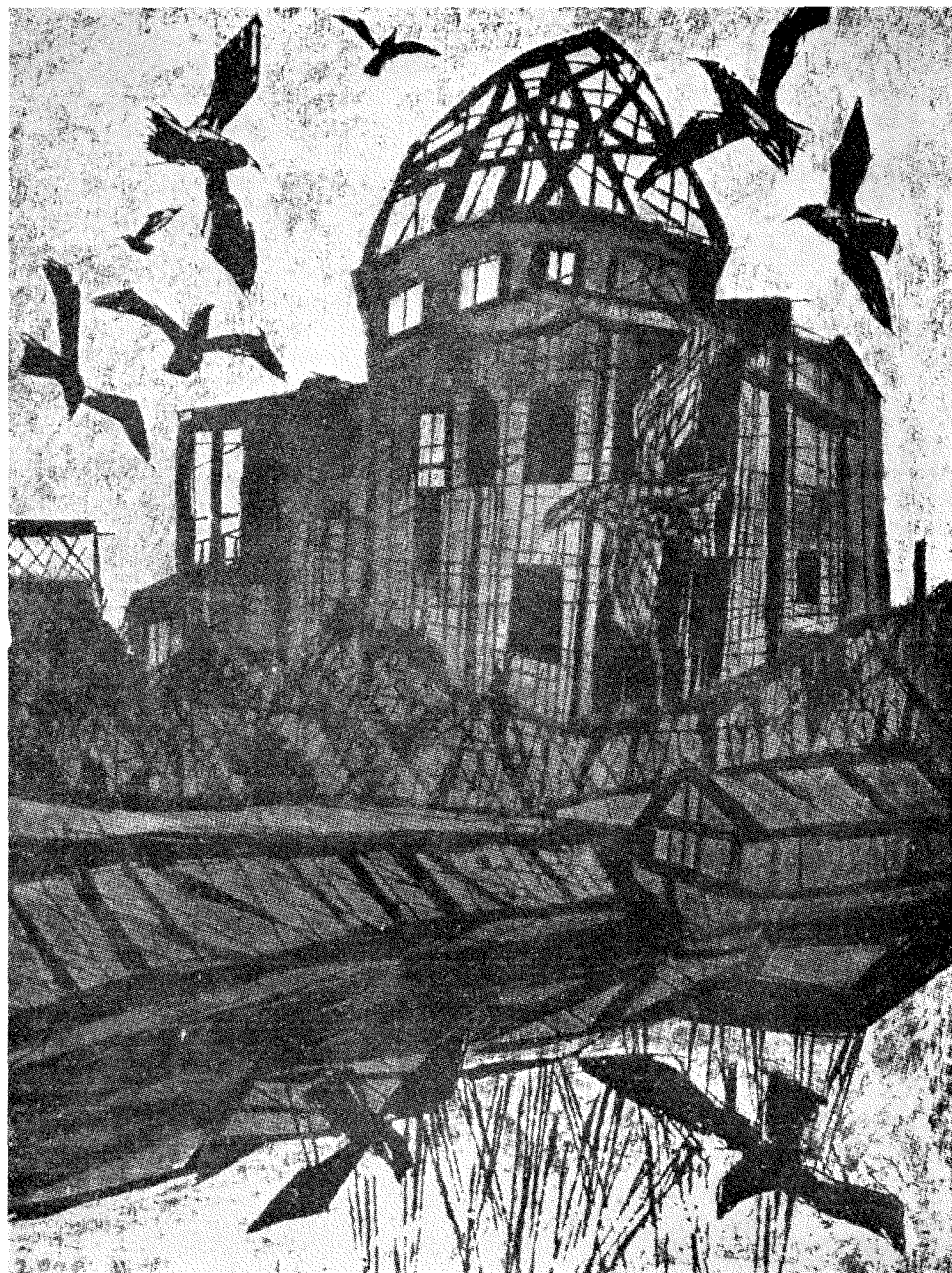
krilu in bodo napadli. Toda še preden je prišel na mesto, je bil hudo ranjen v trebuh. Vojkov pomočnik Boris je po vsem tem takoj ukazal umik, Vojka pa so morali razorožiti, ker se je hotel sam usmrtiti. Neznosne bolečine in občutek, da bo v breme umikajočim soborcem, so ga dovedle do tega, da bi si sam uničil še tisto malo življenja. Čeprav je bil hudo ranjen, vendar ni dopustil, da bi ga bili nosili, ker je videl, da bi bil v taki strmini prenos ranjenca nemogoč. Dva borca sta ga držala pod roko in tako je šel še približno 500 m v strmino, šele potem so ga položili na nosila ter ga odnesli v taborišče.

V neznosnih bolečinah je preživel še osem dni. Ves čas se je čutil, da je vodja skupine, in vedno je delal načrte za nadaljnje akcije.

Med tem časom, ko je bil ranjen, sta ga obiskala Leskošek-Luka in France Petrovšek. Prinesla sta mu naziv komandanta V. Gregorčičeve brigade. Vojko jima je dobesedno takole odgovoril: »Hudiča, prepozno je, ker imam preklunjan trebuh.«

Ves čas njegove bolezní ga ni mogel obiskati zdravnik. Dr. Ivan Hribernik iz Idrije je sicer pošiljal zdravila in zdravstvena navodila, kako naj z njim ravnaajo, obiskati pa ga ni mogel, ker je bil pod stalno kontrolo Italijanov.

Zadnjo noč je postal zelo slab in večkrat je prosil, naj mu dajo kaj piti, tega pa niso smeli storiti, ker so se natančno držali zdravnikovih navodil. To ga je, čeprav v zadnjih trenutkih življenja, zelo užalostilo, češ: »Še vedno sem živ, še vedno vam poveljujem.« Da bi mu olajšali bolečine, so mu v tej zadnji noči dajali morfija. Čeprav je bil ves čas pri zavesti in upal na ozdravljenje, niti ni imel kakih posebnih želja. Pogostokrat je dejal: »Sem trinajsti primorski partizan, trinajsta številka pa je nesrečna.« Pri smrtni postelji pa sta mu bila borca Srečko Poljanec in Franc Bončina.

Ono Tadashige: Hirošima, 1964, lesorez

Za sto let, za čas, ki gre mimo

VILKO KOLAR-DOMEN

Ob stoletnici Jurčičevega rojstva je OF slovenskega naroda 4. marca 1944 odkrila na njegovi rojstni hiši na Muljavi spominsko ploščo.

Stoletnico rojstva pisatelja Desetega brata smo praznovali v odločilnem boju za usodo slovenskega naroda.

Muljava, Jurčičeva rojstna vas, je bila v tem delu Dolenjske središče narodno-osvobodilnega gibanja. Tu so fašisti nalleteli na trd oreh, na trd obrambni zid živih ljudi. Niti požig njihove šole niti požigi nešteti domov niti pokoli in oskrunjenje Jurčičeve rojstne hiše vaščanov nismo mogli zlomiti.

Partizanska šola je bila v prostorih bivše gostilne Pri Obrščaku. Vodil jo je partizanski učitelj Sveto Budkovič. Znan so bili pionirji te vasi.

Takrat se je okrožni odbor OF Grosuplje—Stična zadrževal na Muljavi pri Obrščaku in v sosednjih hišah. To je bilo tudi nekako geografsko središče okrožja. Ljudje so bili ponosni, da so lahko dali gostoljubje takemu forumu OF. Ker so bili domačini zanesljivi, se nismo bali izdajstva, zato smo lahko dosti delali in dosegali tudi lepe uspehe. In ta odbor je tudi sklenil, da bo stoletnico Jurčičevega rojstva proslavil zelo svečano. 4. marec 1944, jubilejni dan, je bila nedelja, kar naj bi povečalo svečano razpoloženje. Na rojstni hiši bo OF odkrila spominsko ploščo, ki naj bi prihodnjim rodovom pokazala, da tudi sredi bojev nismo pozabljali na kulturne dogodke.

Kamnosek Novak iz Stične je lepo izdelal belo marmornato ploščo z zlatim napisom, ki ga je sestavil pisatelj Venceslav Winkler, takrat sekretar rajona Zagradec.

Za sto let, za čas, ki gre mimo,
Tebi, ki kmet si iz nas in naš sin,
med bojem in delom gradimo
v pomlad tik pred svobodo v spomin.

OF slovenskega naroda

To ploščo so vzdali na levi strani vhoda, na desni strani pa je bila že plošča slovenskih pisateljev.

V soboto pred svečanostjo je začelo na Muljavi gosto snežiti, in to ves dan in vso noč. Zjutraj je bila pokrajina pokrita s precej debelo snežno odejo. Prostor pred hišo, kjer so prejšnji dan postavili dva mlaja in majhen oder, so ljudje in partizani hitro počistili. Veje lipe nad kamnito mizo pred hišo, ki je tam še izza Jurčičevih časov, so se upogibale pod težo snega. Malo smo bili vznemirjeni, ker smo mislili, da ne bo ljudi. Toda zmotili smo se. Ljudje so prihajali od vseh strani, peš in na saneh. Nabralo se jih je veliko. Bili so tudi partizani v uniformah, stari moške in žene z Muljave ter vseh okoliških vasi, prišla so mlada dekleta in pionirji partizanske šole.

Zanimivo je bilo gledati to pisano družbo. Sredi boja, sredi negotovih hudih časov so bili ljudje svečani. To ni bil samo praznik Muljave, to je bil pomemben kulturni in napredni praznik. Minilo je sto let, odkar se je v tej preprosti hiši rodil velik mož, ki je Muljavo in ves ta dolenjski svet, šege in navade tu živečih ljudi ter njih življenje ovekoječil v svojih delih. Zlasti nekateri starci, ki so se še spominjali Jožeta z brado, so se držali ponosno. Kolikokrat so prav Muljavčani igrali Desetega brata v izvirni dolenjski govorici. To je bilo zanje življenje in vsakokrat velik dogodek. Hudi so bili tudi na Italijane in belogardiste, ki so nekoč vdrli v Jurčičev muzej, v njihovo svetinjo, in raztrgali spominsko knjigo, ki je vsebovala na stotine imen raznih obiskovalcev. S takim dejanjem in požigom njihove šole so se na Muljavi zamerili za vselej.

Bil sem zadolžen, da organiziram in vodim proslavo. Med številnim občinstvom so bili navzoči tudi sekretar

okrožja Franc Kimovec-Žiga, sekretarji vseh rajonskih odborov OF, zastopnik SNOS in partizanske vojske, pa tudi prosvetni delavci okrožja. Venčeslav Winkler je orisal lik pisatelja Jurčiča, zlasti je podčrtal njegovega naprednega duha in veličino njegovih del za slovensko kulturo, potem pa je navezal besedo na naš osvobodilni boj. Govor je napravil globok vtis na navzoče, saj so šele sedaj dojeli pravi pomen svečanosti.

Potem sem odstranil slovensko trobojnico s peterokrako zvezdo, ki je zakrivala ploščo. Tako je bila odkrita. Pionirji so potem pod vodstvom Cvetka Budkoviča peli in recitirali, kar je povzdignilo slavnostno razpoloženje.

To je bila proslava kot v resnični svobodi. V srcih vseh navzočih je pustila veliko zadovoljstvo.

Toda tam v Ljubljani, za žico, pod okriljem najhujšega sovražnika Slovencev ter domačih Rupnikovih domobrancev je bila še ena proslava. To ni bila proslava svobodnih ljudi, ki so vedeli, da je stoletnica rojstva Josipa Jurčiča uresničitev njegovih sanj po združenji Sloveniji, to je bila proslava ljudi, ki so se povezali s sovražnikom. In na tej proslavi, ki smo jo takoj po naši poslušali prek radia, je grmel izdajalec Narte Velikonja; ta je med drugim dejal nekako takole: »Danes, ko je slovenski narod prisiljen proslavljati stoletnico rojstva pisatelja Josipa Jurčiča tu v Ljubljani, pa stoji Jurčičev rojstni dom tam na Muljavi požgan in v razvalinah. Upepelili so ga banditi-komunisti in tako ponovno pokazali svojo kulturno sramoto. Toda to še ni vse. Jurčičeve potomce so pregnali z doma, da se sedaj klatijo neznano kje po svetu.«

Te besede so odmevale po etru v svet, mi pa smo se smejali in dejali: »Če bi Ljubljančani le videli, kako veličastno proslavo smo priredili, komunisti-banditi na Muljavi, pa bi lahko razsodili, kako lažejo ti ljudje in kako nizko so

padli.« Zanimivo pa je bilo še to, da so se trije ali štirje Jurčičevi sorodniki borili v vrstah NOB, sicer bi bili gladovali in umirali v kakem taborišču. Le-ti so tudi zvedeli za to ljubljansko proslavo. Zato so proti takim lažem poslali protestno pismo in opisali, kakšna je bila naša proslava. O njej je obširno poročal tudi radio OF.

A glej, kako se na svetu vse spreminja in kako se laž in kleveta hitro spremenita v kruto dejanje. Gromovnik Narte Velikonja nam je očital barbarstvo, toda domobrance, branilci vere in slovenskega naroda, so še to leto oskrnili Jurčičev dom in zgodovinsko svetinjo, ki jo je svoboden slovenski narod odkril na njegovem domu.

Prihrumeli so julija istega leta. Pretepali so domačine, nekdo izmed domobrancev pa je šel po kramp in mahnil proti plošči. Toda med njimi je bil tudi nekdo, ki je imel v sebi trohico kulture, pa je to preprečil. Velel je ploščo sneti in potem so jo odnesli neznano kam. Ker je niti po svobodi ni nihče videl, smo menili, da je končala tako, kakor je pač navada pri barbarih in nasprotnikih narodovih resničnih svetinj.

Muljavčani so jokali, ko niso več videli te plošče, in hudo jim je bilo, da so to storili Slovenci, pripadniki našega naroda, toda hlapci tujega gospodarja in zaslužnjevca.

Toda to še ni bilo vse. Divje so vdrli še v partizansko šolo, razbili skromen inventar ter uničili vse, kar jim je prišlo pod roke. Celu razpelo so sneli s stene in ga razbili. Po hišah so topli ljudi in otroke ter iskali partizanskega učitelja Sveta Budkoviča. Dobro, da se je pravočasno umaknil z nami. Ljudje so jih že poznali, toda sedaj so jih spoznali še bolj. Zato so jih sovražili tem huje.

Sele ob 110. obletnici Jurčičevega rojstva, leta 1954, so Muljavčani ponovno odkrili ploščo, enako kot leta 1944. Izdelali so jo po edini fotografiji, ki je bila ohranjena.

Partizanska saniteta od začetkov do prvega osvobojenega ozemlja in konca velike italijanske ofenzive pozno jeseni 1942

Prof. dr. METOD MIKUŽ

(Odlomek iz knjige Orisi partizanske sanitete na Slovenskem)

1. LJUBLJANSKA POKRAJINA

Že dr. Cedrik in dr. Matjaž (dr. Ahčin) sta poudarila, da v prvem obdobju ne more biti govora o kakršni koli sanitetni sistematiki in povezanosti. To je razdobje osnovnih priprav v okupirani Ljubljani, doba samoiniciativnosti in nabiranja izkušenj.

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je dobilo zelo zgodaj sanitetnega referenta (dr. Marijan Brecelj), in to sredi julija 1941. To je bila pač posledica močne dejavnosti zdravnikov v Ljubljani, ki so se začeli organizirati v OF že konec junija in so do avgusta 1941 sestavljali močan matični odbor OF zdravnikov (Zdravniški matični odbor OF, ZMO). Ta ZMO je bil povezan neposredno z Izvršnim odborom Osvobodilne fronte in z Glavnim poveljstvom slovenskih partizanskih čet. Prvo delo ZMO je bilo propagandno obiskovati podeželske zdravnike Ljubljanske pokrajine in jih seznanjati s programom OF, poleg tega pa ustanavljati podobore OF po vseh takratnih zdravstvenih ustanovah v Ljubljani, teh je bilo v tem prvem razdobju do 30, mesečno so pa nabrali 10.000 lir prostovoljnih dajatev za OF. Drugo delo je bilo zbiranje sanitetnega materiala; to je postalo jeseni 1941 bolj načrtno in smotno z zbiranjem kompletov laičnih apotek, zdravniških ambulan in bolnic. Posebna skrb je bila posvečena tudi zapornikom (zdravljenje, dajanje navodil za simuliranje bolezni pred italijanskimi zdravniki, reševanje aretirancev iz bolnišnic itd.).

Temeljno delo ZMO pa je bila že 1941 skrb za ranjence in izredno razgibane akcije Varnostno obveščevalne službe v Ljubljani. Že julija 1941 so se začeli na kirurškem oddelku v Ljubljani in tudi drugod prvi sanitetni tečaji; te moramo šteti za začetke kasneje močno razvitega partizanskega sanitetnega šolstva v Sloveniji. Prve partizanske akcije in ranjenci so sprožili potrebo po zdravniškem kadru na terenu. Že konec julija 1941 je imela molniška četa svojega bolničarja-medicinca, septembra pa šolsko taborišče v Iški svojega zdravnika, medtem ko je bil prvi partizanski zdravnik na Gorenjskem dr. Jože Gabrovšek; ta se je udeležil 8. avgusta 1941 tudi bojov gorenjskega bataljona na Jelovici in je padel 6. junija 1943. leta v Liki. Vsi ti pa so se jeseni 1941 vrnili v Ljubljano, ker je prevladovalo mnenje — kot pravi dr. Nataša — da so »vojaške formacije še tako majhne, da delo lahko opravlja medicinec, težje primere pa je treba še naprej evakuirati v Ljubljano, kajti zaledja za ustanovitev večje partizanske bolnišnice ni«.

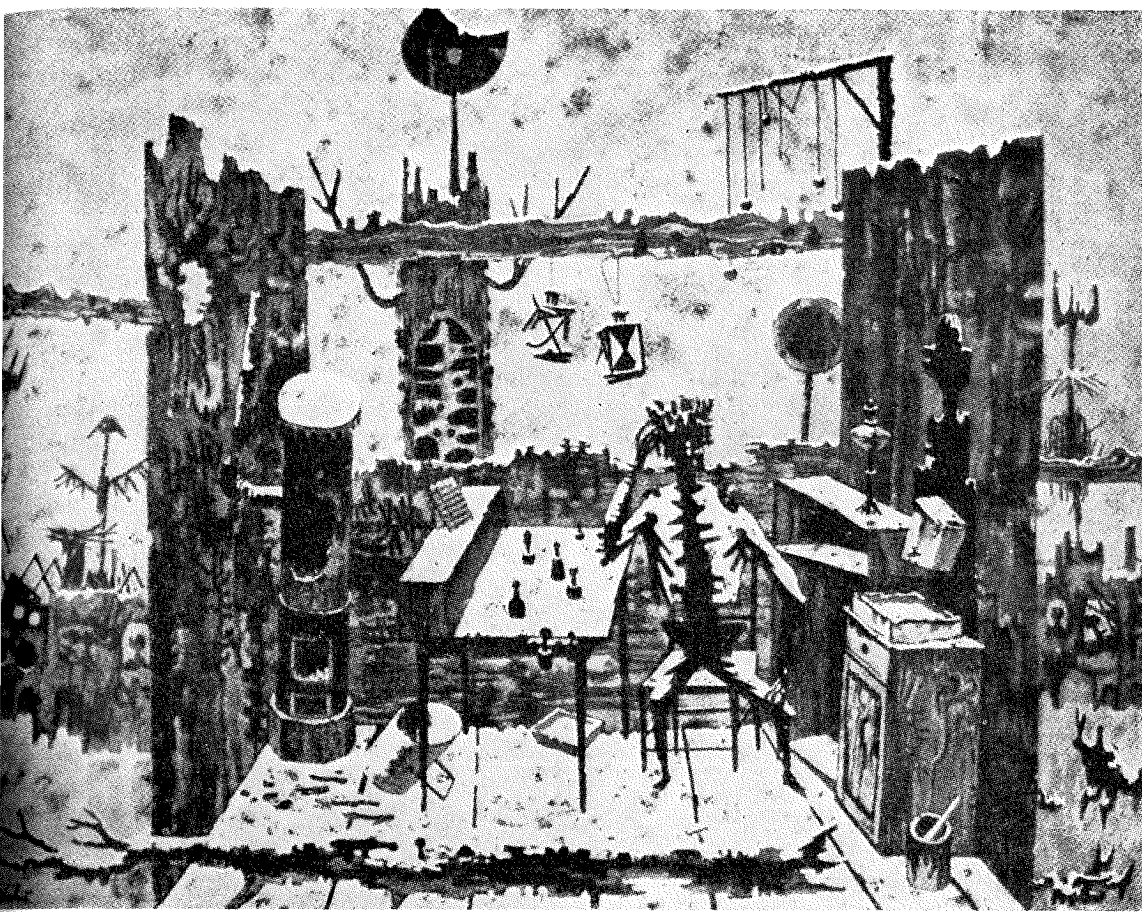
To mnenje je prevladovalo še marca 1942 in je sprožilo dve veliki zdravstveni aktivnosti: začasni odhod zdravnikov, zlasti zdravnic, da bi zdravili ranjence na terenu, in dovoz ranjencev v zdravstvene ustanove okupiranih mest, predvsem v Ljubljano. Obojna aktivnost je še vedno le fragmentarno obdelana, čeprav bi zaslužila vso pozornost. Znana je pot dveh zdravnic dr. Pavle in dr. Ruže k ranjencu po napadu na Lož jeseni 1941. Na Vrhniki pri Starem trgu pri Ložu je bil v senu na skednju že teden dni skrit v pljuča ranjeni partizan. Krogla mu je prebila pljuča tik pod srcem in ostala pod kožo na hrbtu. To je bil nujen primer za bolnišnico in 60 let stara žena je ranjenca odpeljala na lojtrskem vozu iz vasi ter je končno srečno prišel v Ljubljano. Drug tak obisk sta opravili zdravnici nekje pri Mokronogu, ko sta pregledali malo mokronoško četo, tretja pot pa je bila konec 1941, ko sta šli pregledat k Vrhniki partizana, ki si je zlomil nogo.

Potovanje zdravnikov in seveda še bolj tvegan prevoz ranjencev sta postajala vedno nevarnejša. Okupator je spričo številnejših in večjih akcij podvojil budnost in je začel vpeljavati razne vrste potnih dovolilnic. Toda od 17. septembra 1941 do marca 1942 je v ljubljanskem sanatoriju Emona ležalo dalj časa pod ilegalnimi imeni 12 partizanov, ambulantno pa se jih je zdravilo okrog 40. Kako vse to skriti pred budnimi očmi okupatorskih zdravnikov, ki so zelo kmalu postali pozorni na ljubljanske zdravstvene ustanove? To je bilo delo ZMO. Ranjeni partizani in aktivisti so se zdravili na kirurgičnem in ortopedskem oddelku ljubljanske bolnišnice ter na kirurški kliniki. Ležali so tudi v ilegalnih stanovanjih in skrivališčih, kamor so jih hodili zdraviti zdravniki.

Že poleti 1941 je imela Bolnišnica za duševne in živčne bolezni Ljubljana-Polje svoj odbor OF, ki je nudil pomoč ranjenim ali bolnim partizanom, ki so se zdravili ali v bolnišnici ali na njeni pristavi v Razorih. Seveda je vse to tudi tesno povezano s partizanskimi zdravstvenimi ustanovami v Ljubljani. Reorganizacija slovenskih partizanskih čet pomladi 1942, izvajanje velikega ofenzivnega načrta Glavnega poveljstva in nastanek velikega osvobojenega ozemlja v Ljubljanski pokrajini so nujno zahtevali odhod več zdravnikov iz Ljubljane v partizane. Oglejmo si razvoj problematike prvega razdobja:

a) *Organizacijski razvoj sanitete*. Prvi ohranjeni dokument vodstvenega organa, ki omenja slovensko partizansko saniteto, je poročilo operacijskega štaba Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet od 7. junija 1942 Glavnemu poveljstvu, da je srečno prišla na osvobojeno ozemlje vsa »intendanca, sanitetni material z zdravniki in tehnika...«, ki so se primerno razporedili po odredih.

Drugi, pomembnejši dokument je naredba Glavnega poveljstva št. 6 od 22. junija 1942 o organizaciji sanitete, s katero so bile ustanovljene »sanitetne postaje« na področjih nekaterih bataljonov takratnih odredov v Ljubljanski pokrajini. Te sanitetne postaje, prve partizanske bolnišnice, o katerih bomo še govorili, so nosile številke 3, 7, 4, 5, 11 in 8. Bile naj bi gibljive vojaške bolnišnice, le številka 11 je bila določena za paciente, ki jim je bilo potrebno daljše zdravljenje. Ta naredba določa tudi ustanovitev sanitetne službe v vojaških enotah (zdravstvena služba v enotah). Vsak bataljonski komandant in bataljonski zdravnik sta morala skrbeti za naslednjo sanitetno organizacijo v bataljonu: zdravnik je moral imeti z vsem moštvom kratke sanitetne tečaje, da bi ga usposobil za prvo pomoč ranjencem in za pravilno odpremo ranjencev do zdravnika; vsaka enota, ki je operirala samostojno, je morala imeti sposobnega bolničarja, opremljenega z najnujnejšim sanitetnim materialom; v enotah, ki niso imele usposobljenih bolničarjev ali bolničark, je moral bataljonski zdravnik s podrobnim sanitetnim tečajem usposobiti iz moštva toliko pomožnega sanitetnega osebja, da bi dobila vsaka samostojna partizanska enota vsaj enega ali dva bolničarja; bataljonske zdravnike, upravnike sani-

Mihelič France: Spomin na očeta, 1966, acryl na platno

tetnih postaj, njihove pomočnike in drugo sanitetno osebje namešča in premešča sanitetni referent Glavnega poveljstva; odredni komandanti morajo zahtevati od vseh zdravnikov na svojem področju, da predlože do 4. julija sanitetnemu referentu poročilo o dosedanjem poslovanju, o osebju, materialu, številu in stanju ranjencev in bolnikov in da pošljejo predloge in želje o izboljšanju in potrebah sanitetne službe.

Konec junija 1942 je izšel tudi Pravilnik o organizaciji sanitete v bataljonih slovenskih partizanskih čet. Bataljonski zdravnik je bil dolžan usposablјati vse moštvo, posebej pa še bolničarje za prvo pomoč, in potem to pomoč kontrolirati. Kar je bilo le mogoče, je moral ozdraviti v bataljonskem taborišču, da ne bi obremenjeval sanitetnih postaj. Če je bil bataljon na premiku in je to dopuščalo ranjenčevo stanje, ga je lahko prepustil najbližjemu terenskemu odboru OF oziroma Narodni zaščiti s potrebnimi navodili. Ranjence, ki jih je bilo treba operirati ali so potrebovali daljšo strokovno nego, je moral poslati v najbližjo sanitetno postajo, težje primere pa v sanitetno postajo številka 11. Bolnike je moral poslati

na sanitetno postajo s posebnim spremnim pismom (ime, enota, kraj, čas in vrsta poškodbe in opravljena zdravniška intervencija, ali oskrba poškodbe). Bataljonski zdravniki so morali nuditi zdravniško pomoč tudi civilnemu prebivalstvu, sanitetni material pa so smeli trošiti le v najnujnejših primerih, sicer pa naj bi napotili civilne bolnike z recepti k terenskim odborom OF, da bi jim ti preskrbeli zdravila. Le v nujnih primerih in le na podlagi priporočila terenskega odbora OF ter z dovoljenjem vojaške komande so jih smeli odpremiti tudi v sanitetne postaje. Bataljonski zdravnik je moral z vso vnemo skrbeti za higieno v taborišču in pri moštvu. Redno in vsak mesec je moral pregledati vse moštvo. Manjkajoči sanitetni material je moral poskušati nadomestiti sam (s pomočjo vojaške enote in terenskega odbora OF) ali pa ga je moral pravočasno zahtevati od sanitetnega referenta pri Glavnem poveljstvu. V strokovnem pogledu je bil bataljonski zdravnik povsem samostojen, disciplinsko pa je bil podrejen štabu enote, ki ji je pripadal. Ta prva naredba je torej urejala — poleg problema bolnišnice — vse, nam že znane probleme: zdravstveno službo v enotah, postopek z ranjenci, civilno zdravstvo, higiensko službo in vprašanje sanitetnega materiala.

Do konca maja 1942 je postopoma prišlo iz Ljubljane na osvobojeno ozemlje 15 zdravnikov, 1 medicinec in 1 zobni tehnik. Ti so bili: medicinec Arnold Bidovec-Jagoda, dr. Zdenko Budič, dr. Aleksander Gala-Peter, dr. Miroslav Gerbec-Borut, dr. Marjan Južnič-Niko, dr. Pavel Lunaček-Igor, dr. Karel Milavec-Tine, dr. Marjan Morelj, dr. Dušan Mravljak-Mrož, dr. Frane Novak-Luka, dr. Rudolf Obračunč-Cedrik, dr. Stanko Pirc-Lojze, dr. Edvard Pohar-Brko, dr. Božena Ravnihar-Nataša, dr. Andrej Župančič-Mike, medicinec Emil Straus in zobni tehnik Avgust Zupet. Na terenu je v tem času v Beli krajini že deloval dr. Lojze Mihelčič, v dobrepoljski dolini pa dr. Mirko Pokorn.

Konec maja 1942 je prek »partizansko-italijanskega bloka« med železniško postajo Stično in Muljavo prišla z zdravniki tudi vagonška pošiljka sanitetnega materiala iz Ljubljane, okrog 100 laičnih apotek, 20 velikih zdravniških torb, 10 amputacijskih in 1 kompletna bolnišnica. Dr. Igor opisuje, kako je potekala 2. junija 1942 prva operacija na prostem v Ambrusu ob pomoči dr. Nataše, nato pa konferenco v štabu grupe odredov, kjer so sprejeli prve pomembne organizacijske sklepe. Po zapiskih dr. Nataše so sklenili ustanoviti partizanske bolnišnice na osvobojenem ozemlju, ki bi sprejemale vse hujše primere. Imenovali so upravnika in kirurga dr. Igorja, postavili sanitetne referente pri štabih grup, postavili sanitetnega referenta in pomočnika v udarnem bataljonu Toneta Tomšiča in imenovali medicinece za sanitetne referente po bataljonih. Po drugih zapiskih dr. Nataše je bil na tej seji ali nekako kasneje ta prvi zdravniški kader razdeljen takole: za Gorenjsko dr. Pohar, za Štajersko dr. Obračunč, dr. Mravljak, Bidovec in dr. Pirc, za Dolenjsko dr. Lunaček, dr. Ravniharjeva in dr. Župančič (bolnišnica), dr. Novak in dr. Južnič (udarni bataljon Toneta Tomšiča), dr. Gerbec in dr. Mihelčič (dolenjski odred), dr. Morelj, dr. Gala, dr. Pokorn, dr. Budič (notranjski odred).

Iz naredbe Glavnega poveljstva 22. julija izvemo, da je bil odredni zdravnik dr. Morelj premeščen v 1. proletarsko brigado Toneta Tomšiča, zdravnik na sanitetni postaji št. 4 dr. Gerbec je bil imenovan na mesto dr. Morelja, dr. Novak pa za upravitelja in zdravnika sanitetne postaje št. 4. Ob ustanovitvi Gubčeve in Cankarjeve brigade so bili imenovani za brigadne zdravnike 16. septembra 1942: Marjan Jesenovec (dr. Morelj) v Gubčevo, Luka Hostnik (dr. Novak) v Cankarjevo in Niko Kraševac (dr. Južnič) v Tomšičevo brigado, 6. oktobra 1942 pa v Šercerjevo brigado Tine (dr. Milavec).

Iz inšpekcijskega poročila enega od treh namestnikov politkomisarja Glavnega poveljstva od 21. oktobra 1942 izvemo, da vzhodnodolenjski odred in zahodno-

*Ponkok
Otto:
Jokajoča,
1963, lesorez*

dolenjski odred na ozemlju levega brega Krke nista imela zdravnika, čeprav bi jima bil zelo potreben. Kardelj je v pismu 4. novembra 1942 obljubil »neke spremembe« v zdravniškem osebju.

b) *Partizanske bolnišnice*. Glavno poveljstvo je ustanovilo z uredbo 22. junija 1942 bolnišnice št. 3, 7, 4, 5, 11 in 8. Odredba govori tudi o organizaciji teh bolniških postojank. Ukazovala je komandantom odredov in bataljonov, naj oskrbijo sanitetne postaje s primernimi prostori (barakami), sposobnimi za zdravniška dela in zdravljenje. Prostori morajo biti dobro kamuflirani, na strateško varnih položajih in strogo zakonspirirani. Komandanti odredov so morali odrediti na svojem področju, katere njihove enote bodo odpremljale ranjence in bolnike na posamezne sanitetne postaje. Določiti so morali posebne sprejemne postaje (javke), ki so morale biti zaradi konspiracije različne od sanitetnih postaj (na drugih krajih). Prevoz ali prenos ranjencev je moral biti čim hitrejši in varnejši. Upravniki sanitetnih postaj št. 3, 7, 4, 5 in 8 so morali skupaj s komandanti bataljonov skrbeti za to, da bo takoj dosegljiv zdravnik najbližjega bataljona ali civilni zdravnik, »ki je na svojem mestu mobiliziran za našo sanitetno službo«, da se po potrebi pritegne k operaciji. Odredni komandanti so dolžni oskrbovati sanitetne postaje s hrano in opremo.

Hkrati s pravilnikom o organizaciji sanitete v bataljonih je izšel tudi pravilnik o poslovanju sanitetnih postaj. Vodstvo vsake postaje je bilo poverjeno upravniku, ki je moral biti zdravnik, in političnemu komisarju; oba je imenovalo Glavno poveljstvo na predlog sanitetnega referenta. Za poslovanje postaje, red in disciplino je odgovarjal upravnik, komisar pa za politično vzgojo osebja in bolnikov ter je moral pomagati pri vodstvu postaje. Upravnik je moral voditi seznam bolnikov (ime, enota, poklic, starost, bivališče ob vstopu v partizane, datum prihoda na postajo, kje in kdaj je bil ranjen oziroma je obolel, vrsta poškodbe, zdravniški posegi, datum odpusta in stanje ob odpustu s postaje). Vsaki postaji je moral upravnik določiti hišni red; čas, kdaj vstajajo in počivajo osebje, lažji bolniki ter rekonvalescenti, delovni čas, odmor, čas rednih obrokov hrane, rednih zdravniških pregledov, političnih ur in obseg gibanja okoli postojanke. Vsak od osebja je moral imeti določen posel, za katerega je odgovarjal. Upravnik je moral strogo paziti na higieno. V vsaki postaji je morala biti vzorna snaga. Enoti, ki je bila dolžna skrbeti za hrano in opremo postaje, so morali pošiljati upravniki dnevno poročilo o številčnem stanju bolnikov in osebja. Vsakih štirinajst dni pa so morali poročati referentu za saniteto pri Glavnem poveljstvu o številu osebja, bolnikov, odpuščenih in umrlih ter o splošnem stanju postaje. Kot bataljonski zdravnik je moral tudi upravnik postaje predvsem sam nadomeščati sanitetni material pri vojaški enoti, ki ga je oskrbovala, in s pomočjo terenskih odborov OF, sicer pa ga je moral pravočasno zahtevati od sanitetnega referenta pri Glavnem poveljstvu.

Upravnik je moral pripraviti vse potrebno za čim hitrejšo evakuacijo postaje, to je bolnikov, osebja in materiala. Vsak od osebja je moral imeti določeno delo. Tudi je moral za primer napada iz zraka vse potrebno ukreniti. Brez prepustnice, ki jo podpišeta upravnik in komisar oziroma njuna namestnika, se ni smel nihče oddaljiti od sanitetne postaje. Po možnosti naj bi vsaki sanitetni postaji dodelili tudi zobnega zdravnika, dentista ali tehnika; ti bi opravljali svoje delo na območju sanitetne postaje in imeli kje v bližini svojo ambulanto.

Če se držimo kronološkega reda, je nastala prva bolnišnica na osvobojenem ozemlju na območju Iškega Vintgarja. Po zapiskih Franceta Berceta je ta odšel iz Ljubljane v Iški Vintgar že 27. aprila 1942 in okrog 20. maja postavil pol kilometra stran od Iga na planiranem prostoru »prvo partizansko bolnišnico na Slovenskem«. Pri tem mu je pomagalo deset domačinov iz Zgornjega Iga. Mogla je

sprejeti 10 do 15 pacientov. Počasi je tu nastal lep ostrešek, od tu pa se je lepo videlo po Barju. Kmalu so poiskali novo mesto pol kilometra stran v Iškem Vintgarju pod veliko pečino nad vodnim rezervoarjem. Za bolnišnico so uporabili deske iz požganih hiš na Zgornjem Igu, javka pa je bila uro stran v gozdu. Nato so postavili iz desak še kuhinjo, potem zidan štedilnik, streho pa so pokrili z govejimi kožami. Hkrati so povečali tudi jamo pod pečino, v nji pa uredili lepe šotore. Kmalu so postavili še več šotorov okoli skale, leseno barako 6×5 m za 15 pacientov in malo ambulanto 3×2 m; tu je bila majhna operacijska soba z operacijsko mizo in vsem potrebnim kirurškim orodjem. Tako je mogla ta izpopolnjena Bercetova bolnišnica, ki je kasneje dobila ime Krvavice, sprejeti do 80 pacientov.

S hrano je bila dobro založena, kajti Berce je organiziral prostovoljno oddajo živil, in sicer v Iški vasi, na Škrilju in na Golem, pri belogardističnih kmetih pa je tudi rekviriral. Bolnišnici nikoli ni manjkalo sanitetnega materiala, saj je organizirano prihajal iz Ljubljane. Dve stalni straži sta imeli iz bolnišnice lep razgled, ena po Vintgarju do Iške vasi, druga pa proti Ustju in Rakitni.

Imeli so naslednji dnevni red: ob šestih je bilo treba vstati, nato so se umivali, pospravljali po barakah in šotorih, ob sedmih je bil zajtrk (kava in mleko in dobro zabeljeni žganci), ob devetih zdravniški pregled, ob desetih malica (kruh, maslo in sadje), ob dvanajstih kosilo (redno meso, tudi divjačina), ob petnajstih zdravniški pregled, ob šestnajstih malica, ob osemnajstih večerja, ob devetnajstih politična ura in ob enaindvajsetih počitek. Berce poudarja v svojih zapiskih, da sta dober zrak in tečna hrana storila svoje in da do velike italijanske ofenzive sredi julija 1942 ni v tej bolnišnici nihče umrl ali postal invalid.

Toda še pred to ofenzivo so Italijani naredili večji ofenzivni sunek v Iški Vintgar. Bolnišnica se je v redu umaknila kilometer daleč. Tri dni je bila obkoljena, ko so jo našli in požgali, so odnehali. Partizani so postavili novo, podobno prvi. Toda kmalu so se morali zopet seliti, ker so jo odkrili belogardisti. Zato so tam, kjer so Italijani požgali prvo bolnišnico, postavili novo.

Zaradi velike italijanske ofenzive se je bolnišnica preselila na Kočevsko, septembra 1942 pa se je spet vrnila.

Ko je dr. Igor z Urbanom (dr. Dermastia), komandantom V. grupe odredov, prehodil skoraj ves Rog — od Žage Rog do Kunča in od Komolca ter od Podstenic do Ribnika in Travnika — se je odločil za lepo urejeno gozdarsko hišo na Zeleni gorici (Daleč hrib). Tu naj bi bila zakonspirirana bolnišnica, na Podstenicah v Auerspergovih vili pa ambulanta, neke vrste javka za Daleč hrib in triažna postaja. Tako je dr. Igor kot upravnik bolnišnice V. grupe slovenskih partizanskih odredov 7. junija 1942 sporočil, da je našel primerno mesto za skupno bolnišnico, kjer je bilo prostora za okrog 40 bolnikov. Po natančnem opisu stavbe je naštel, kaj vse bi bilo še potrebno za adaptacijo bolnišnice, kaj vse za prehrano bolnikov itd.

Bolnišnica na Daleč hribu — to je bila sanitetna postaja št. 11 — je začela poslovati okrog 16. junija 1942 in se je kmalu začela imenovati Centralna bolnica. Ko so začeli prihajati prvi pacienti — vsi po večini hudo ranjeni — se je začelo na postaji »pravo sanatorijsko življenje«. Kmalu so 600 metrov stran postavili v gozdu še barako z 32 ležišči, ki so imela žimnice in posteljnino iz kopališča v Dolenjskih Toplicah. Poleg upravnika dr. Igorja so bili v bolnišnici asistentka dr. Nataša, ki je vodila tudi ambulanto na Podstenicah, komisar dr. Mike, dve bolničarki in tri kuharice. Za hrano je skrbela intendantca dolenjskega odreda. Ranjenci so dobivali tri dnevne broke, nekateri tudi pet. Blizu bolnišnice je bila zaščitna četa. E. Kocbek je 19. junija 1942 takole opisal svoj obisk: »Dr. Lunaček se je naselil v lepi gozdarski hiši in organiziral prvo partizansko bolnišnico. Pre-

senetila sta nas idilična lepota okolice ter prav vzorna red in snaga. Govorili smo s prvimi ranjenci in bolniki. Prava, pravcata bolnišnica, operacijska soba z vsem potrebnim instrumentarijem, v dveh sobah so čiste postelje, povsod diši po zdravilih, kajti lekarna je dobro založena. Lunačku sije obraz, zagrizel se je v svoje delo, občudujemo energijo, s katero premaguje težave celo od naših ljudi.« Dr. Igor pa poudarja, da je večkrat obiskal dr. Novaka, ki je imel bolnišnico na Smuki, dr. Gerbca, ki je vodil bolnišnico v Novem Logu, dr. Morelja, ki je vodil bolnišnico pri Strugah, in dr. Mihelčiča, ki je vodil bolnišnico v starem mlinu blizu Kačjega potoka.

Na žalost ta idila ni trajala dolgo. Italijani so prvič udarili do Podstenic sredi julija 1942. Noč pred italijanskim vdorom so znosili ranjence v oddaljeno kotanjo, ko pa so zjutraj ugotovili, da vodi mimo stara, izhojena steza, so se premaknili v drugo kotanjo, ki je bila porastla z gostim grmovjem in je imela studenec. Tu so naredili dva podstreška — prvo res strogo zakonspirirano bolnišnico na Rogu.

Italijani so mimo Podstenic udarili do Kunča in Komolca. Na Podstenicah so požgali nekaj hiš in ambulanto. Dr. Igor je zapisal: »Manj smo zaupali osvobojenemu ozemlju in vedeli smo, da se moramo zanašati predvsem nase.« Zato so po umiku Italijanov sicer postavili novo ambulanto, hudo ranjenih pa niso več prenesli na Daleč hrib, temveč so jih pustili v podstreških v kotanji, ki je imela odlično lego. »Zavedati smo se začeli, da je skrivanje in konspiracija naše najboljše orožje.«

Končno se je sredi avgusta 1942 razbesnela velika italijanska ofenziva tudi na Kočevskem Rogu. Vse se je sprva zbralo v kotanji s podstreški, a divjanje ofenzive je na taborišče tako vplivalo, da so se skoraj vsi razbežali in ostali so samo še štirje. Kasneje so se začeli vračati. Ofenzivo so srečno prestali. Italijani so dobesedno prehajkali vsako ped na Rogu, a jih niso odkrili, požgali pa so seveda Daleč hrib, barako in odkrili ter uničili nekaj skladišč.

Šele v prvi polovici septembra so se roški gozduci v glavnem umirili, a Italijani so še vedno vpadali. Potrebna je bila skrajna previdnost. Toda pričelo je primanjkovati hrane in jedli so le enkrat na dan. Iz stiske jih ni mogel rešiti niti obisk komisarja Glavnega štaba. Tri najhuje ranjene so skrili skoraj za mesec dni v kraško jamo, kamor so jih hodili preobvezovat vsak drugi ali tretji dan. V gozdu deset minut od Pogorelca pa so začeli delati za nove ranjence podstrešek. Sreča, da je bila tisto jesen izredna sadna letina po vrtovih zapuščenih kočevskih vasi. Sicer pa so kuhali šele zvečer ob enajstih, in to neprestano samo krompir v omaki.

O Pogorelcu bomo še govorili. Nas sedaj zanima usoda družine bivšega Daleč hriba, ki je ostala v kotanji z dvema podstreškoma. Dr. Nataša je zapisala, da so sklenili, da si »sami pomagajo iz te situacije in da si bodo zgradili zimsko barako«. V tem jih je podkrepil ob obisku še namestnik komandanta Glavnega poveljstva Jaka Avšič. Slo je za usodo taborišča nekdanjega Daleč hriba in ranjencev, ki so bili na Pogorelcu. Po Igorjevem rokopisu so začeli postavljati novo, dvajset minut stran od starega taborišča v kotanji blizu studenca. Tja so nanесли okrog 150 tramov, okenske okvire in deske s požganih Podstenic in so v štirinajstih dneh postavili barako 6 × 6 m. Ležišča so bila na tleh, nasproti vrat je bilo okno in ob njem štedilnik.

V to barako so se naselili konec oktobra 1942. Novo postojanko so imenovali Jelenbreg; imela je 20 ležišč. Nato so začeli delati tričetrt ure stran novo postojanko za tiste ranjence, ki so bili v podstrešku na Pogorelcu. Postavljali so jo tako kot Jelenbreg, a velike težave so imeli z gradbenim materialom. Konec novembra 1942 so postojanko zgotovili in naselili. Dobila je ime Jelenžleb z upravnikom dr. Ivanom (dr. Pintarič).

Hegedušić Krsto: Ville Franche de Rouergue, 1964, tempera, kolaž na platnu, olje

Dr. Igor opisuje »lov na hrano«. Pravi, da so imeli nekaj tisočakov in ljudje v dolini (na področju Dolenjskih Toplic, Poljsanske in Črmošnjiške doline) so radi prodajali, če so prišli po hrano ponoči in neopaženo. Dobro je bilo, ker je bilo v obeh postojankah nekaj domačinov. Nekaj krompirja in repe so nakopali tudi na zapuščenih njivah bivše Emone na Pogorelcu in Pugledu. Naredili so shrambo za krompir in neke našli tudi veliko kad za kisanje repe. Tisto leto so dobro rodili orehi, začeli so loviti polhe in jedli so jih vsak drugi dan v krompirjevi omaki in jih ob vsakem obroku pojedli 50 do 60. Napravili so tudi lepo zalogo jabolk in med Jelenbregom in Jelenžlebom se je začelo tekmovanje, kdo si bo ustvaril večjo zalogo.

Hrano, ki sta si jo tako nabrali obe postojanki do začetka aprila 1943, so strogo racionalizirali. Čez zimo so imeli le dva dnevna obroka, obrok tople hrane in obrok jabolk. Za zajtrk je bil en dan fižol, en dan polenta z grenkim čajem ali grenko kavo. Za večerjo pa vso zimo krompir v omaki s polhi. Novembra so ustrelili nekaj srnjadi. Meso so nasolili in ga potem sušili nad ognjiščem. Igor je zapisal: »Kdo bi si mislil, da ima divjačina tako dober okus po svinini, če je prekakajena.«

Toda Igor je tudi zapisal, kako jih je začela moriti zimska monotonost. Novic ni bilo od nikoder, odrezani so bili od vsega sveta, najhujše pa je bilo pomanjkanje čtiva in svetlobe. »Vseh se je polotevala nekaka razdraženost in malenkostnost, začela so se porajati sovraštva, prepiri in očitki za prazen nič.« Nekaj so si pomagali s tem, da so imeli vsak drugi dan — predavanje!

Glede datumov, ki jih navaja dr. Igor, se nekoliko razlikuje Kronika postojanke Jelenbreg (od 5. oktobra 1942 do 28. februarja 1944), ki jo je napisala dr. Mariča. Kronika opisuje vse težave, ki so bile zvezane z graditvijo postojanke: še vedno kontrola Italijanov, pomanjkanje delovne sile, prenašanje materiala s požganih Podstenic, pomanjkanje orodja (le žaga, sveder in široka sekira). Po Kroniki so se vselili na Jelenbreg že 5. oktobra 1942; tudi opisuje vse velike težave zaradi pomanjkanja hrane. Šele pozno jeseni so dobili nekaj denarja in se oskrbeli s hrano za nekaj časa. Kronika omenja tudi nekoliko drugačen jedilnik. Zjutraj je bil fižol, repa, krompir ali žganci in prežganka, zvečer pa fižol in krompir.

O drugi postojanki, Jelenžlebu (Jelenov žleb) in z njim povezanem Pogorelcu pa nas more poučiti rokopis Jelenov žleb, ki ga je napisal dr. Ivan. Kot dr. Igor, poudarja tudi dr. Ivan, da po ofenzivi Centralna bolnica (Daleč hrib) ni mogla — v vrtači z dvema podstreškoma — sprejemati novih ranjencev in so zato zgradili postojanko nad požganim Pogorelcem na pobočju proti Podturnu. Postojanko so začeli delati že v začetku septembra 1942. Bila je zelo preprosta. Za osebje so postavili šotore, za paciente pa podstreške iz desak, ki so jih nabrali v požgani vasi Pogorelec. Vse je bilo dobro skrito. Največje težave so bile s prehrano, za katero je v glavnem skrbela roška četa, intendant Jože pa je hrano prenašal v nahrbtniku iz Podturna. Veliko so pojedli gob ter repe in korenja z njiv na Pogorelcu. Bilo je tudi veliko sadja.

Ko je začela postojanka v začetku septembra delovati, je prva vpeljala alfa kotel za razuševanje novih ranjencev. Za zdravniško oskrbo je skrbela Centralna bolnica (Igorjeva) in vsake tri dni jo je obiskal zdravnik. V začetku oktobra 1942. leta je prevzela vodstvo postojanke pod zdravnikovo kontrolo medicinka Juga Bregantova; ta je zaradi bližajoče se zime začela razmišljati »o boljši strehi«. Postojanki nad Pogorelcem in v Jelenžlebu omenja tudi kronika, ki jo je napisala Juga. Tudi ta piše, da je prišla z ranjenci na Pogorelec 7. oktobra 1942, in to istega dne, ko so prišli na Podstenice Italijani in zažgali žago. Postojanka je bila

ambulanta s tremi slabo kritimi podstreški in kuhinjo. Za hrano so imeli krompir, fižol in žgance, vse pa je bilo nezabeljeno. Vsak tretji dan je obiskal dr. Igor tri hudo ranjene in pet bolnikov.

V drugi polovici oktobra 1942 so začeli graditi pod Daleč hribom Jelenžleb (Jelenov žleb). Iz obtesanega lesa so postavili barako $6 \times 5,5$ m, a stene so bile visoke le pol metra, pokrita je bila z deskami. Tramove je vlačilo šest ljudi, delo pa je vodil Janez. Tla so bila iz desak, po sredi je bil hodnik, na tleh so bile žimnice in slamnjače, pokrite z rjuhami in odejami. Na eni strani je spalo osebje, na drugi so ležali ranjenci. Nekaj časa je bila kuhinja posebej, pozneje pa je bil — zaradi toplote — postavljen v baraki zidan štedilnik s pločevinastim (kasneje zidanim) dimnikom, stara kuhinja je postala drvarnica, pralnica in razkuževalnica. Tako je bila torej baraka, ki je imela nasproti vratom eno okno in dve okni v strehi, bolniška soba, kuhinja, operacijska soba in spalnica za osebje. Na barako je bila naslonjena klet, ta je bila meter v zemlji in prav toliko nad njo. Tu so hranili v kadeh kislo repo, zelje in mast, moko pa v baraki. Po vodo so hodili v bližnjo jamo, ko pa je je tu zmanjkalo, so jo hodili iskat v staro cisterno na Daleč hrib. Ko je je zmanjkalo tudi tu, so jo nosili uro daleč iz cisterne na Pogorelcu.

Na Jelenžleb so se s Pogorelca preselili v začetku novembra 1942. Baraka je mogla sprejeti 10 do 12 ranjencev, ob preselitvi pa jih je bilo 6 in upravnica Juga. Konec novembra je prevzel postojanko dr. Ivan. S prehrano so se oskrbeli do začetka aprila 1943. Težave so bile z razsvetljavo. Svetili so si s svečami, s trskami, z lojem in mastjo. Kasneje so dobili tudi karbid.

Jedli so dvakrat na dan, in sicer meso, krompir, fižol, kislo zelje in repo, gobe, makarone, suho sadje, orehe in polento. Kruh so pekli le ob velikih praznikih. Ta čas na postojanki ni nihče umrl.

Juga piše, da so se s Pogorelca preselili na Jelenžleb 31. oktobra 1942. Hrana se je zboljšala. Iz Podstenic in Pogorelca so nanosili repe, zelja in jabolk. Za hrano bi sicer morala skrbeti roška četa, a če je prišel kdo od bolniškega osebja v četo, so jih stalno zbadali z »žicarji«. Zato so se odločili, da si bodo pomagali sami. Podirali so smreke in jih prodajali v dolino, denar pa je šel za živila in tobak. Tako so se za silo preskrbeli — brez maščob — do marca 1943. Konec novembra 1942. leta je prišel v postojanko dr. Ivan in se lotil sistematičnega dela v postojanki ter zunaj nje.

Ko smo tako obdelali Centralno bolnico ali sanitetno postajo št. 11 in njeno življenje na Jelenbregu in Jelenžlebu, se moramo povrniti k drugim sanitetnim postajam pred veliko italijansko ofenzivo. Gre torej za sanitetne postaje št. 3, 7, 4, 5, 8.

Sanitetna postaja št. 3 je bila na meji med področjem 2. bataljona notranjskega in bataljona belokranjskega odreda. Prvotno je bila v Kočarjih, nato pa v starem mlinu pri Kačjem potoku na Kočevskem. Vodil jo je dr. Lojze Mihelčič. Sredi julija 1942 je postojanka postala bolnišnica belokranjskega odreda in se naselila pri kočevski vasi Planina, jugozahodno proti Koprivniku. Preden so Italijani požgali Planino, je imela bolnišnica 70 ranjencev. Med ofenzivo in še nekaj časa po njej se je bolnišnica stalno premikala po Rogu med Štalami in Ponikvami, končno pa so si postavili blizu Travnika tri majhne kolibe, ki so bile na pol pod zemljo. V eni kolibi je bil zdravnik, v drugi kuhinja, v tretji pa 8 do 10 ranjencev. Ta postojanka je dobila kasneje ime Vinica.

Sanitetna postaja št. 7 je bila na področju 5. bataljona notranjskega odreda, rabila pa je tudi 1. bataljonu notranjskega odreda. Nekaj časa je bila pri Zopotoku pod Mokrcem in jo je vodil dr. Tine (dr. Karel Milavec). O tej bolnišnici

vemo zelo malo, ne smemo pa je zamenjavati z že opisano Bercetovo bolnišnico. Ob ofenzivi je dr. Tine evakuiral bolnišnico v postojanko dr. Luke na Smuki.

Sanitetna postaja št. 4 je bila na področju 3. bataljona dolenjskega odreda, rabila pa je tudi 1. bataljonu tega odreda. Bila je na prostoru Novega loga—Smuke v Rogu in vodil jo je dr. Luka. Po rokopisu dr. Luke, Partizanska bolnica na Smuki, je imela ta sanitetna postaja bolnišnico v vasi Krišlerji pri Smuki, v kateri se je zdravilo pred ofenzivo 150 do 200 partizanov, ambulantno v vasi Smuka, kjer se je zdravilo pred ofenzivo okrog 50 partizanov in civilov, in ambulantno na Pugledu za delavski bataljon, kjer se je pred ofenzivo zdravilo okrog 100 partizanov. Poleg upravnika-zdravnika je imela bolnišnica na Smuki (Krišlerji) 9 bolničarjev in bolničark in 7 drugega osebja ter okrog 80 ležišč. Imela je tudi bunker, majhno barako v kraški vrtači.

Kot bolnišnica na Smuki je ta sanitetna postaja začela delovati začetek julija 1942. Razvila se je iz ambulate v Krišlerjih, ki jo je prej vodila bolničarka Breda, od časa do časa pa je prihajal dr. Morelj. Postaja je nastala tudi izčasne bolnišnice v vasi Novi log. To je vodil dr. Gerbec, a se je zaradi prenatrpanosti preselila v Krišlerje; tu je upravo bolnišnice Smuke prevzel dr. Luka. Adaptirali so dve hiši za operacijsko sobo, kuhinjo in bolniško sobo s posteljami za huje ranjene. Ko so se pred ofenzivo umaknili ranjenci s področja Mokrcra in Krima, so se namestili na adaptiranem skednju in vsa bolnišnica na Smuki je imela takrat nad 80 ležišč.

Vsak dan je bil bolničarski tečaj, za bolnišnico sta skrbela dva intendanta in vladal je strog red. Dr. Luka piše: »Po dogovoru z dr. Igorjem, ki je v svoji postojanki že začel z raznimi konspirativnimi triki, smo prepovedali dostop v bolnico brez dovolilnic.« Ranjence so sprejemali v vasi na Smuki, kjer so kot »strelvod« uredili ambulanco. Proti koncu (namreč do italijanske ofenzive) je bilo vedno več bolničark. Vsaka je »hotela prevezovati junake, nobena pa ni hotela prati perila, ribati, kuhati itd.«. Uredili so dva vodnjaka. Pod velikim kozolcem so bili dnevni prostori.

Že pred ofenzivo so imeli narejen evakuacijski načrt. Rekli smo že, da so postavili zakonspirirano barako v vrtači za 15 ležečih ranjencev, jo pokrili z opeko, ob baraki pa prekrili 8 metrov globoko jamo, ki je rabila za shrambo in odvečni material.

Ko se je 15. avgusta začela ofenziva na Rog, so 12 hudo ranjenih in negibljivih borcev oddali v bolnišnico na Daleč hrib, drugo pa so spravili v zakonspirirano barako. Ob evakuaciji bolnišnice na Smuki je vsak dobil vodo in nekaj kilogramov hrane in s seboj so odnesli vse najvažnejše v nahrbtnikih. Med ofenzivo niso dobili Italijani nobenega od skritih ranjencev in v celoti so rešili sanitetni material in hrano. Toda ob sunku mimo Podstenic na Rdeči kamen in Sv. Peter so Italijani 13. septembra odkrili zakonspirirano barako in jamo ter vse uničili. V tem ofenzivnem sunku je padel tudi zdravnik dr. Mirko Pokoren, ko je šel obvezovat partizane v Jurčetovo četo, ki je bila blizu Rdečega kamna. O napadu na zakonspirirano bolnišnico in o smrti dr. Pokorna piše dr. Luka, da je to bilo 13. ali 15. septembra: »Italijanski alpinci, ki so ubili dr. Pokorna, so se podpisali po stenah požganih hiš na Rdečem kamnu in pod svoja imena napisali tudi datum.« Kocbek pa je v svojih zapisih pod datumom 18. septembra zapisal: »To se je zgodilo preteklo nedeljo... Marsikdo izmed nas se je zdaj spomnil strellov tisti nedeljski popoldan, nekaj strellov iz pušk in detonacije bomb... Na Rdečem kamnu, kjer so tisto uro pričakovali doktorja, so zvedeli, da se Italijani vračajo v široki črti in so mu hitro poslali patrolo nasproti. Toda bilo je že prepozno... Partizani z Rdečega kamna so našli njegovo truplo in ga v sredo pokopali.«

Jakac Božidar: Memento belli (Spomin na Sutjesko), 1961, litografija

Kako je bilo med ofenzivo na Rogu? Dr. Luka piše, da so se v vsaki enoti, ki je bila takrat na Rogu, nekako same od sebe ustanovile neke vrste gibljive bolnišnice, ki so jih vodile bolničarke, od časa do časa pa obiskoval dr. Luka in jim pogosto prinašal tudi hrano. Seveda ta ni bila ne obilna in ne dobra. Pogosto so bili »ovseni žganci, ki so se kar vlekli in so bili polni res«.

Sanitetna postaja št. 5 je bila na Gorjancih za enote na tem področju in za 5. bataljon dolenskega odreda. Doslej je ni še nihče lokaliziral. Verjetno pa je bila to kasneje imenovana Ambulanta 1. bataljona krškega odreda na Gorjancih, ki jo je vodil dr. Šumski (dr. Medvešček). Ta je 20. avgusta 1942 po opustitvi te ambulate prevzel sanitetno postajo št. 16 na Gorjancih.

Sanitetna postaja št. 8 je bila na področju 3. bataljona notranjskega odreda. Vodil jo je dr. Peter (dr. Gala), stala je severovzhodno od Travnika blizu kote 1028. Po poročilu dr. Gale je bila ta bolnišnica ustanovljena v začetku junija 1942 pri štabu notranjskega odreda na Petelinjem vrhu pri Loškem potoku in je sprejela takoj ob ustanovitvi 7 ranjencev, ki so se ponesrečili. Čez 14 dni se je bolnišnica s štabom odreda premaknila blizu Belih vod v Loškem potoku. Zaradi bližajoče se velike italijanske ofenzive, ki se je na tem področju začela 24. julija, se je štab odreda ločil od bolnišnice, ta pa se je strogo zakonspirirala blizu kote 1028 med Andrejevimi lazi in Mrtalozi nad Belimi vodami. Postavili so barako, za primer nevarnosti pa naj bi rabila bližnja velika kraška jama. Tik pred ofenzivo je bolnišnica sprejela 17 huje ranjenih iz Jelenovega žleba.

Prvo sredo v avgustu (to je bilo 1. avgusta) — piše dr. Gala — so se zaslišali v bližini rafali. Kraško jamo so napolnili z ranjenci in z njimi je šla tudi bolničarka. Izdajalec, ki so ga kasneje 1944 slučajno odkrili v Beli krajini in so ga na sodnem procesu obsodili na smrt, je pripeljal Italijane do vhoda v kraško jamo. V jami je bolničarka postrelila vse ranjence razen štirih, ki jih je zgrešila, in potem še sebe. Prvo nedeljo v avgustu je potem dr. Gala obiskal kraj, kjer je bila bolnišnica. Bilo je vse požgano, zunaj požgane barake so ležali trije mrličji v samih srajcah in eden od teh je bil star okoli 14 let. Čez štirinajst dni se je dr. Gala spustil tudi v kraško jamo. Zapisal je tole: »Štirje mrličji z ožganimi glavami, trije mrtvi ob strani. Bolničarke nikjer. Fašisti zažgali v jami, kar niso odnesli. Takrat smo se komaj rešili. Fašisti so hodili dnevno v bolnišnico, ker so nas iskali.«

Iz brzogovnega poročila generala Robottija od 1. avgusta 1942 je razvidno, da tega zločina niso povzročili oddelki črnih srajc, temveč enote divizije Granatieri di Sardegna, torej »kraljevska vojska«. Poročilo pravi takole: »Med čiščenjem zaledja so včeraj odkrili in porušili v bližini kote 1028 bolnišnico, ki so jo sestavljale štiri barake, ambulanta in druge naprave. Uporniki, ki so bivali v bolnišnici, so se skrili v jamo z navpičnim vhodom v širini človeškega telesa. V globino je vodila lestev, visoka sedem metrov. Niso se hoteli predati in so odprli na naše ogenj. Jamo so naši obmetavali z bombami in šele po eni uri so lahko prišli vanjo. Našli so petnajst trupel in ujeli tri hudo ranjene upornike. Zaplenili so dve mavzerki, pištolo, dva bajoneta, tristo nabojev, vojni, sanitetni in drug material. Ujeti uporniki so povedali, da je žena, ki je vodila bolnišnico, hudo ranjene upornike postrelila s pištolo, nato je zmetala večjo količino orožja v globok kraški prepad, ki se odpira na dnu jame. Potem je z neko drugo bolničarko še sama skočila tja. V ta prepad so naši vojaki vrgli gorečo krpo, ki je povzročila močno eksplozijo in plamen.«

Dr. Gala piše, da so potrebe zahtevale zgraditev nove bolnišnice. Zato so konec septembra 1942 postavili bolnišnico na Berinščku nad Prezidom. Spali so na smrekovih vejah, a proti dežju niso imeli niti šotorskega krila. Vsak teden so se selili

na področju med Berinščkom pri bivši jugoslovanski meji in Belimi vodami. Jedli so krompir in meso. Bili so brez zdravil.

Ko je prišel dr. Ivan 14. avgusta 1942 za odrednega zdravnika v krški odred, so na področju tega odreda obstajale tri ambulate: št. 14, 15 in 16.

Sanitetna postaja št. 14 je bila v neki zidanici, dobro uro od Šmarjete. Vodila jo je bolničarka, sprejemala je le laže ranjene, zdravljenje pa je nadzoroval zdravnik iz sanitetne postaje 15. V zidnici je bila soba, ki je mogla sprejeti 20 pacientov. Na lesenih tleh so bila ležišča na slami, poleg bolniške sobe pa je bila sobica za dve bolničarki, ki je rabila tudi za shrambo in previjališče. Zidanica je imela tudi kuhinjo.

Ta postaja je bila nekak rekonvalescentni oddelek za zakonspirirano sanitetno postajo št. 15. Imela je 6 stražarjev, javka pa je bila pri terencih v Šmarjeti. Rekonvalescenti so se dnevno kopali v Šmarjeških toplicah, hrane je bilo dovolj in jedli so celo bel kruh. Ta postaja je dobila samo en večji transport ranjencev po spopadu Tomšičeve brigade z belogardisti pri Sv. Ani pod Smolenjo vasjo pri Novem mestu (14. avgusta 1942). Dr. Ivan jo je obiskal le dvakrat v desetih dneh, potem pa se je ta postaja združila z drugimi postajami zaradi evakuacije na Gorjance.

Sanitetna postaja št. 15 je bila v Dolu pri Klevevžu. Bila je matična postojanka in sedež odrednega zdravnika. Bila je v hiši na samem blizu vasi z veliko sobo in mogla je sprejeti do 25 pacientov. Ležišča so bila na cementnih tleh. Kamra poleg bolniške sobe je rabila za pisarno in skladišče. Operirali so v sobi, kjer sta prebivala mož in žena, ki sta se ob operacijah umaknila. Pri operacijah so pomagali bataljonski zdravniki Tomšičeve brigade dr. Niko (Južnič), dr. Marjan (Morelj) in dr. Lojze (Pirc). Osebe in zdravnik so spali na bližnjih kozolcih. Hrana je bila odlična, konspiracija dobra, javka je bila v Zburah.

Sedem dni po prihodu dr. Ivana (21. avgusta) se je bolnišnica preselila v Mirno vas v dolini Radulje in ranjence so razmestili po hišah. V gozdu so namestili postaviti posebno bolnišnico. V to vas so preselili tudi sanitetno postajo št. 14. Že čez dva dni pa sta se obe sanitetni postaji pod skupnim imenom Odredna bolnica št. 15 začeli seliti prek Krke na Gorjance.

Sanitetna postaja št. 16 je bila v lepi vili nekega Zagrebčana v vinogradih nad Vrhpoljem. Podobna je bila majhnemu sanatoriju, imela je tri sobe, kuhinjo in verando, v bližini je bil gozd. Vodila sta jo bolničar in bolničarka. Nekoč so jo Italijani napadli, a jih je odbilo osebje, še preden je prišel na pomoč gorjanski bataljon. Postojanko je obiskoval zdravnik sanitetne postaje št. 14 (dr. Ivan), v nujnih primerih je pomagal tudi samostanski brat iz Pleterij. Samostan je tej bolnišnici veliko pomagal. V samostanu je bilo tudi skladišče sanitetnega materiala. Tudi v tej bolnišnici je bila hrana odlična.

Dr. Ivan je obiskal bolnišnico takoj po bojih pri Ratežu (13. in 14. avgusta 1942. leta), kjer sta bila ranjena tudi Daki in Nande Kavčič. Takoj zatem je dr. Ivan dodelil bolnišnici Šumskega.

Kmalu po prihodu Šumskega so začeli graditi v Gorjancih konspirativno postojanko z izvrstno lego (v grapi Pendirjevki), ki se je kasneje imenovala G 15 A (Gorjanci, ambulanta 15 a) ali kasnejša SVPB-K, ki je niso nikdar odkrili. Delalo jo je nekaj partizanov iz gorjanskega bataljona. Postavili so jo v dobrem tednu, nato se je sanitetna postaja 16 takoj preselila v G 15 A. Dohod do te postojanke je bil možen samo po potoku.

Selitev odredne bolnišnice št. 15 na Hrvaško. Po ustanovitvi je ta bolnišnica ostala v Mirni vasi le nekaj dni, nato se je 26. avgusta ponoči začela seliti čez Raduljo, Šmarjeto, Belo cerkev, Kronovo, čez Krko v Vrhpolje, kjer se je začasno

ustavila v nekem gozdu. Tu se je bolnišnici priključila še sanitetna postaja št. 16, ki je prišla že iz svoje zakonspirirane postojanke, nato so se — po dvodnevnem čakanju zveze s hrvaško enoto v Žumberku — premaknili tretjo noč mimo Pleterij in po obronkih Gorjancev prek Oštrca na hrvaško stran Gorjancev ter se utaborili za eno noč v gozdu. Nato so se 31. avgusta 1942 po dogovoru s štabom žumberačkega odreda naselili na Prisjeki pri Novem selu, uro stran pa je bila hrvaška partizanska bolnišnica.

Upravnik bolnišnice je bil dr. Ivan. Komisar Nande Kavčič, zdravnik pa Šumski. Bolnišnica je imela potrebni bolničarski kader. Hudo ranjeni so bili razmeščeni na slamnjačah po hišah, laže ranjeni pa po kozolcih in senikih, kjer je spalo tudi osebje. Bolnišnica je imela svojo zaščitno četo. Hrana je bila dobra in zanjo so skrbeli šentjernejski terenci.

Ko se je vrnil z bolniškega dopusta zdravnik dr. Stanko Černelc, je imela bolnišnica, ki je štela z osebjem vred 50 ljudi, tri zdravnike. Na svoji poti v Slovenijo je to bolnišnico obiskal tudi Fišer (Ivo Lola Ribar).

Tri dni zatem — 14. septembra 1942 — so ustaši bolnišnico napadli. Okrog devetih dopoldne so preleteli vas štirje avioni, a so vrgli le dve majhni bombi, ki sta eksplodirali vsaka na eni strani vasi. Po desetminutnem kroženju so avioni odleteli. Upravnik in komisar sta se takoj odločila za selitev in odšla v štab žumberačkega odreda zaradi določitve kraja. Toda komaj sta se oddaljila za deset minut hoje proti Budinjaku, sta zaslišala iz vasi, kjer je bila bolnišnica, streljanje. Ker sta pravilno sklepala, da so bolnišnico napadli ustaši, sta takoj poslala vodnika po pomoč v štab žumberačkega odreda. Ker je po petih minutah prenehalo streljanje, sta sklepala, da so bolnišnico zavzeli in še sama stekla proti štabu. Ta je takoj poslal na pomoč dva bataljona 1. kordunaške brigade, ki je bila slučajno v bližini štaba. Toda brigada je, žal, prišla prepozno. Zajela je sicer nekaj voz naropane opreme, v vas pa zaradi premoči sovražnika ni mogla priti. Kasneje so vaščani pripovedovali, da so se ustaši približali vasi s partizanskimi kapami na glavah, pred seboj pa so vodili enega svojih, kot da peljejo ranjenca. Dr. Černelč je mislil, da so hrvaški partizani, in jim je šel celo naproti. Toda ustaši so ga takoj zgrabili, ubili stražarja in napadli bolnišnico.

Preživeli so se nato zbrali na Brezovici pri Kostanjevici, od koder so se 15. septembra premaknili v Orehovec in od tu skupaj s hrvaško bolnišnico iz Žumberka na Brezovo reber nad Semičem v varstvu žumberačkega odreda in 1. kordunaške brigade. Deset hudo ranjenih iz obeh bolnišnic je potem sprejela sanitetna postaja št. 3 (dr. Mihelčič). Ob napadu so izgubili 15 ljudi: zdravnika dr. Černelča, absolviranega medicince Tineta, bolničarko Zlato Zgonc, stražarja Franca Ahlina in Stanka Kosa, že ranjenega Staneta Intiharja in Antona Kovača ter huje ranjene Antona Bizjaka, Antona Klavsca, Draga Karenčeta, Draga Florjančiča, Rafaela Mahnetca, Toneta Zupceva, Silvestra Jereba in Zorana.

Pri 1. gorjanskem bataljonu je ostal dr. Šumski, dr. Ivan pa je prosil za premetitev na glavno sanitetno postajo zaradi zdravljenja.

Omeniti moramo še delovanje bolniške čete, ki je znatno nadomeščala pomanjkanje bolnišnic. O njej so poročali namestnik komandanta Glavnega poveljstva Avšič in dva namestnika politkomisarja Glavnega poveljstva Vrhovec in Pavšič Glavnemu poveljstvu 11. novembra 1942: »Obiskali smo tudi bolniško četo Vzhodnodolenjskega odreda in imeli vzgojne politične razgovore ves razpoložljivi čas. Naš obisk je vzbudil mnogo zadovoljstva. Ker se je nabralo v tej četi precej ljudi, smo odredili, naj pošljejo sposobne partizane v borbene enote. Prej jih je še pregleдал zdravnik Borut. Danes je četa že precej razredčena.«

*Quinteros Adolfo
Gomez:
V senci
atomske eksplozije,
1964, lesorez*

O tej četi piše tudi dr. Borut (Gerbec). Ustanovljena je bila 15. oktobra 1942 na pobudo Gubčeve brigade kot četica za daljše marše nesposobnih partizanov. Kasneje so začeli pošiljati v četo tudi druge brigade. Imela je komandirja in komisarja, število je raslo in naraslo celo na sto, medtem ko je šlo skozi to četo gotovo prek 300 partizanov. V četi so se zdravili ranjenci s področja dolenske operativne cone (ranjenci z Ajdovca, Doba, Primskovega, Police) in včasih je bilo v četi prek 20 negibljivih ranjencev. Ker za toliko ljudi ni bilo prostora po hišah, so »interniste« pošiljali na zdravljenje k sorodnikom ali znancem po navodilih štaba dolenske operativne cone. Ker pa so s tem izgubljali kontrolo nad bolniki, so te bolniške dopuste kasneje ukinili.

Za varstvo bolniške čete ni spočetka skrbel nihče. Stražili so laže ranjeni, ki so hodili po hrano in na rekvizicije. Pozneje so četi dodelili za varstvo in patrolo

hmeljniško terensko četo, »a je imela preveč drugega dela in se za nas ni brigala«. Potem so določili, da morata biti obe četi v isti vasi, a zopet ni bilo prostora za obe.

Obstoj čete in poročilo dr. Boruta sicer seže prek zgoraj časovno omenjenega obdobja, vendar si oglejmo to zanimivo poročilo do kraja. Četa je tudi dvakrat doživela napad. Prvič 8. januarja 1943 pri St. Juriju pri Mirni peči. Ta napad se je srečno končal. Drugič je bila četa napadena 22. januarja 1943 v Selih pri Šmarjeti. Takrat so pogrešili 6 partizanov in 2 partizanki. Od teh je padel samo en partizan, druge so ujeli. Na srečo je dan poprej poslal dr. Borut v Belo krajino 17 ranjencev, ki se niso mogli gibati, sicer bi bili izgubljeni. Ob napadu je hmeljniška četa popolnoma odpovedala. Po napadu so našli več ranjencev, ki so se umaknili, dva umirajoča in dva z zlomljeno nogo. »Višja instanca je uvidela nevzdržnost te bolnice in odredila evakuacijo na Rog«, toda takrat je med bolniki nastal preplah. Bolniška četa je potem životarila še mesec dni na Pogorelcu na Rogu, potem pa so jo razpustili. Bolnike so prevzele postojanke, osebje pa brigade.

Četa je imela ves čas svojega obstoja le dva smrtna primera. Sanitetni material je dobivala iz Novega mesta prek terenskih delavcev, od centralne bolnišnice na Rogu pa ničesar, »čeprav je bila bolniška četa največja partizanska bolnica na slovenskem teritoriju in je bila centralna bolnica s štirimi zdravniki praktično brez delav.

c) O organizaciji ekonomske službe partizanske sanitete v Ljubljanski pokrajini in tem času še ne moremo govoriti. Slišali smo že, da je bila povsod pred ofenzivo hrana dobra, med ofenzivo in potem zaradi njenih posledic pa slaba. Večina bolnišnic je imela svoje intendante, od teh so bili nekateri zelo sposobni, drugi zopet ne. Tudi o enotni in organizirani lekarniški službi še ne more biti govora v tem razdobju. Iz odlokov vodstvenih organov smo izvedeli, da je bila iniciativnost prepuščena predvsem zdravnikom, pri tem pa so jim znatno pomagale organizacije OF, predvsem pa zdravniška organizacija OF v Ljubljani.

Že na prvem osvobojenem ozemlju v Ljubljanski pokrajini so delovale potujoče zobne skupine in po možnosti nudile pomoč tudi civilnemu prebivalstvu. Zobni zdravnik je nosil s seboj vrtalni stroj in enomesečno zalogo svojih potrebščin ter opravljal svoje delo tako v gozdovih kot v prostorih s streho nad glavo.

2. PRIMORSKA, GORENJSKA IN ŠTAJERSKA

Rekli smo že, da je razvoj v vseh teh treh pokrajinah zaostajal za razvojem v Ljubljanski pokrajini, kjer je bilo le vodstvo sanitetne organizacije in so bile prve akcije obsežnejše kot v drugih krajih. Vendar je vodstvo že ob prvi razdelitvi zdravnikov, ki so prišli na osvobojeno ozemlje, naredilo načrt za razvoj sanitete na vsem slovenskem ozemlju.

Na Primorskem (operativno področje 3. grupe odredov in zatem 3. operativne cone) je bil do začetka marca 1943 teren brez partizanskega zdravnika. V partizanskih enotah so bili bolničarji, ki so se za to službo izvežbali v italijanski vojski. Hudo ranjene so prepuščali zanesljivim kmetom, da so jih skrivali. Sem pa tja je te ranjence obiskoval zanesljiv civilni zdravnik.

Gorenjska in Kamniško področje. Tudi tu je bilo spočetka »zabijanje« ranjenec pri zanesljivih ljudeh, za zdravljenje teh huje ranjenih pa so skrbeli zdravniki s terena, dr. Strnadova, dr. Komatar, dr. Volf, dr. Hafner in drugi. O prvem partizanskem zdravniku na Gorenjskem leta 1941 dr. Jožetu Gabrovšku, smo že govorili. Aprila in maja 1942 sta prišla iz Ljubljane medicince Janez Kmet-Mirko in Emil Straus. Prvi je deloval v selški, drugi v poljanski četi. Začetek junija 1942 sta prišla z dopolnilnim bataljonom na Gorenjsko dr. Edvard Pohar in dr. Milan

Cunder. Prvi je odšel v Cankarjev bataljon in imel obširno področje od Pokljuke in Mežaklje do Karavank, drugi pa je bil dodeljen z izšolanim bolničarjem Iztokom v kamniški bataljon.

S prihodom obeh zdravnikov je nastalo v razvoju partizanske bolnišnice na Gorenjskem drugo razdobje; skrivanje in negovanje ranjencev v gozdovih in zasilnih bivališčih s pomočjo negovalcev (bolničarjev); en partizan pa je bil ponavadi za stražo in intendanco. Na področju bataljona je nastalo več skupinic, ki so skrbele za ranjence, če pa je bil možen transport, so ranjence prenesli na en kraj. Bataljonski zdravnik je redno poskrbel za prvo pomoč in je potem sem pa tja obiskoval ranjence. Stalnih partizanskih bolnišnic torej v tem času na Gorenjskem še ni bilo.

Sanitetni material so sprva zbirali na terenu, nekaj pa sta ga oba zdravnika v začetku junija 1942 prinesla tudi s seboj. Popoln kirurški instrumentarij je imela selška četa, bataljon pod Stalom pa je v noči od 20. na 21. junij 1942 s 50 borci in dr. Poharjem vdrl v bolnišnico na Jesenicah. Dr. Pohar piše: »Tamkajšnji doktor se je čudil, kot so mi kasneje pripovedovali, da zna partizan toliko latinščine.«

Na Kamniškem področju je bila v tem času že prva bolnišnica, in sicer pri Tuhinjski Srednji vasi (pri Vobovšah pod Žuberjevim hribom). To je bila majhna baraka v smrečju, pokrita z lubjem, na tleh pa so bile deske, pokrite s slamo. Mogla je sprejeti 6 ljudi. Postavljena je bila že 12. maja 1942. Za bolnišnico sta skrbela bližnji kmet in njegova žena, zdraviti pa je hodil do srede julija 1942 dr. Milan Cunder, takrat zdravnik kamniškega bataljona. Ta prva bolnišnica je obstajala nekako do srede julija 1942.

Druga bolnišnica je bila Tri sestre ali Pri treh sestrah. Nastala je junija 1942. To je bil bunker, kilometer severozahodno od Lukovice pri Domžalah pod Znojili. Zanj je skrbel bližnji kmet, zdraviti pa sta hodila dr. Cunder in znani partizanski bolničar Jože Pirš-Luka. Bunker je bil narejen v gosti praproti in grmovju ter je imel prostora za 4 do 5 ranjencev. Ostal je do osvoboditve.

Avgusta 1942 je postavil bolničar Kladivo, ki je spremljal dr. Cedrika z 2. grupo odredov (pot 2. grupe odredov na Štajersko prek Dolomitov in Gorenjske) na Moravškem 3 bunkerje, in sicer pod Grmačo, v Kosezah in Tustanju. Bolničar Kladivo (Kladvo ali Macola) pripoveduje, da je dr. Cedrik preselil bolnišnico z Dobrovelj na prostor okrog Limbarske gore, kjer je Kladivo pri kmetu Kovaču naredil prvi bunker za 4 ranjence, zunaj pa 3 zamaskirane bunkerje, spletene iz bičevja, povrh pa so bila položena šotorska krila. V neki hiši nad vasjo Hrastnik je naredil 2 bunkerja, enega pod svinjakom, drugega pa v vodnjaku. Dalje pravi: »Nad eno leto sem oskrboval svoje bolnike, raztresene po teh bunkerjih in pomagal civilnemu prebivalstvu... Kmetje so mi moj trud stotero poplačali. Lepo so skrbeli za moje ranjence. Nikdar niso bili lačni.«

Pozno poleti 1942 je bila ustanovljena partizanska bolnišnica tudi v Polhograjskih Dolomitih.

Sitte Willi: Revanšist, 1965, risba, pero, tuš

Za globljo človeško in družbeno analizo v literarni obdelavi dogodkov iz NOB

MILAN APIH

Minilo je 23 let, ko je na Štaterskem padel udeleženec pohoda XIV. divizije — pesnik Karel Destovnik Kajuh. Ob tem spominskem dnevu je zavod Borec v Ljubljani spet podelil Kajuhove nagrade za leposlovna, znanstvena in oblikovalska dela v okviru svojega natečaja oziroma tematike narodno-osvobodilnega boja.

Žirija je tokrat sprejela osemnajst del, od katerih ni nobenemu določila prve nagrade. Drugo nagrado je dobil univerzitetni profesor dr. Metod Mikuž za »Oris partizanske sanitete na Slovenskem«, tri tretje nagrade pa so prejeli Ivo Zorman za roman »Čez dvajset let bo vse drugače«, pesnik Jože Smit za pesniški ciklus »Koleselj iz cedi-
like«, oblikovalec Ernest Krnajič pa za opremo Bardinijeve knjige »Zadnji dnevi Benita Mussolinija«.

Predsednik žirije Milan Apih je na intimni slovesnosti v Klubu poslancev ob podelitvi diplom in nagrad imel slavnostni govor, ki ga revija »Borec« tokrat prinaša v celoti, saj se v mnogočem dotika iz tradicij NOB v današnji čas rastočih idejnih ciljev:

»Kajuhove nagrade so že tako stara institucija, da o njihovem namenu in pomenu ni treba posebej govoriti. Sicer pa je vse to tako razvidno iz razpisa. Vendar pa se moram v imenu žirije, ki želi obrazložiti svoje kriterije pri ocenjevanju predloženih tekstov, nekoliko dotakniti tudi tega vprašanja.

Žirija je mnenja, da tako imenovana partizanska literatura in druge umetniške storitve o narodnoosvobodilni borbi že zaradi svojega idejno-političnega in zgodovinskega pomena ter odgovornosti, ki jo imajo pred današnjim in bodočim rodod, neogibno zahtevajo sorazmerno umetniško ali znanstveno

kakovost. To je menda nesporno. In to je veljalo od vsega začetka. Vendar je čas med revolucijo in takoj po osvoboditvi, v dobi neizprosne boja ali bolje rečeno, dvoboja med dvema samima poloma: med življenjem in smrtjo, med dobrim in zlom, nekako pogojeval in dopuščal razmeroma poenostavljeno, kontrastno in v mobilizacijskem smislu idejno poantirano literarno obdelavo ali fiksacijo zgodovinske snovi. Danes, po več kakor dvajsetih letih, pa so se razmere spremenile. Ne samo glede novejših vsakodnevnih političnih in družbenopolitičnih konceptov in problemov, ki jih rojeva naš povojni razvoj in boj za socializem (to zanima predvsem tiste, ki tematiko NOB pri svojem umetniškem oblikovanju širijo in povezujejo s povojnim življenjem in s sodobnimi vprašanji), temveč se je v tem času tudi povečala časovna distanca do dogodkov NOB, naš pogled nanje pa je postal širši, obsežnejši in bolj dognan, obenem pa tudi bolj svoboden in globlji. To pa seveda omogoča in tudi terja kompleksnejšo in globljo človeško in družbeno analizo v literarni obdelavi dogodkov in pojavov te dobe.

Medtem pa so se tudi že pojavila mnoga dela, ki so obogatila na eni strani memoarsko in historiografsko literaturo o NOB in s tem utrla pot za nadaljnje in še uspešnejše delo v tej smeri; na drugi strani pa imamo tudi v beletristiki, pesništvu in dramatikah že nekaj dosežkov, ki pričajo, da smo že prerasli tisto začetniško, nebogljeno, črno-belo risanje in pripovedovanje, združeno ponavadi z vsiljivo aktivistično retoriko in didaktiko, ki pa se še danes pri vsej svoji neprepričljivosti včasih prepričljivo upira svoji smrti. Sem seveda ne prištevam nekaterih preprostih, često literarno neizšolanih in neizkušenih piscev, preprosto, toda intimno in iskreno ter človeško prepričljivo napis-

nih prispevkov, ki so prav zato lahko zelo dragoceni.

To pomeni, da danes smemo in tudi moramo uporabljati pri presoji te vrste literature ostrejše kriterije — v strem-ljenju k vedno višjim storitvam, k višji in resnični kvaliteti, k novim, in če hočete, tudi sodobnejšim prijemom, ki bodo z risanjem človeka in njegove usode s pomočjo širokega barvnega spektra dali predstavam o NOB nove razsežnosti in jih storile dostopne in sprejemljive najširšemu in vedno zahtevnejšemu krogu bralcev. Pri tem pa velja še to, da lahko le na ta način in v novi kvaliteti pridobi tudi idejna stran in svetla misel te literature, ki mora, po poti naših velikih ustvarjalcev in borcev od Prešerna in Cankarja naprej pa vse do našega Kajuha, čigar ime nosijo te nagrade, uspešno dopolnjevati in bogatiti našo književnost in našo kulturno zakladnico sploh.

Prav to je imela pred očmi žirija, ki smo jo sestavljali Vladimir Kavčič, Zdravko Klanjšček, Ivan Križnar, Mitja Vošnjak in jaz, in ki so ji bili v posameznih primerih v pomoč še Matjaž Kmecl, Ivan Kreft, Mitja Mejak, Ivan Minatti, dr. Janez Milčinski, dr. Rudolf Obračunč, ing. Uroš Vagaja in Stane Vilhar. Izmed 18 predloženih tekstov tudi letos, kakor je to bilo že nekaj let nazaj, ni nobenemu dodelila prve nagrade, pač pa eno drugo in tri tretje nagrade, za tisk pa poleg tega priporočila še tri dela; dva teksta pa, ki bi brez določenih pomanjkljivosti in napak, bržkone zaslužila nagrado, je žirija vmrla avtorjema s priporočilom, da ju popravita in predložita prihodnjič. Pri tem je bila žirija, razen v enem samem primeru, povsod soglasna.

Naj ob tej priložnosti povem še to, da je imela žirija določene težave tudi zaradi samega natečaja. Ta namreč zajema več vrst umetniškega oblikovanja NOB, med njimi tudi ilustracijo in opremo knjig. Vse to pa je obseženo samo s tremi splošnimi nagradami, ki jih je težko adekvatno uporabiti. Zato predlaga žirija založbi Borec, da po svojem preudarku v bodoče morda razpiše za vsako od teh vrst posebne nagrade, ki bi bile lahko tudi po svoji višini prilagajene teži teh storitev.

Sedaj pa mi dovolite, da imenujem nagrajence:

Drugo nagrado prejme dr. Metod Mikuž za »Oris partizanske sanitete na Slovenskem.«

To delo obravnava prvič v slovenskem zgodovinopisju izredno pomembno

in zanimivo področje NOB za vse obdobje NOB in na vsem slovenskem ozemlju. Avtor je zbral in pregledal vse pisane vire o partizanski saniteti in predelal vso številno arhivsko gradivo. S tem je opravil obsežno raziskovalno delo in razgrnil pred nami vso veličastnost organizacije naše partizanske sanitete, ki je za marsikoga pravo odkritje. Prepričljivo so orisani številni težki problemi, s katerimi se je morala spoprijemati partizanska saniteta. V tem sklopu je tudi lepo prikazana izjemna vloga slovenskega zdravnika, prav tako pa tudi množična pomoč na terenu, ki se je izražala v skrivanju ranjencev, skrbi za njihovo prehrano itd. S tem pa je dr. Mikuž pokazal tudi vso veličino našega narodnoosvobodilnega boja, v katerem je bila ranjenemu ali bolnemu borcu, kakor tudi vsakemu, zdravniške pomoči potrebnemu človeku, posvečena tolika skrb.

Glede na to, da je avtor zgodovinar in je temu ustrezajoča tudi njegova delovna metoda, seveda ni mogel v danem okviru prikazati vse pestrosti dogodkov in problemov, kar bi lahko storili samo partizanski zdravniki. Kljub temu pa je našel dovolj prostora za številne, povsem človeške probleme in zanimive opise življenja v takratnih zdravniških objektih.

Mikuževo delo nikakor ne izčrpava obravnavane problematike, toda z njim je postavljen okvir, ki ga bodo drugi lahko samo še izpopolnjevali.

Tretjo nagrado prejme Ivo Zorman za roman »Čez dvajset let bo vse drugače.«

Zormanovo delo prikazuje široko skalo problemov partizanske generacije do današnjih dni, ki so živi, tipični in tudi pretresljivi. S tankim posluhom in opazovalnim darom je spretno in psihološko utemeljeno opisal vrsto likov in njihove usode, konflikte, njihovo prilagajanje ali neprilagajanje novim razmeram, novemu okolju in novim silam. Na vrsto vprašanj, ki zadevajo tudi revolucijo, je skušal dati odgovor; mnoga pa, ki se še ponujajo ob branju Zormanovega teksta, je pustil nerešena. Kar preveč jih je, da bi bil mogel nanje odgovoriti v tako ozkem obsegu, za mnoge pa bi bilo treba seči tudi globlje in dlje.

Dejstvo, da je Zorman s svojim delom segel dalje od NOB, v današnji čas z današnjo problematiko, mu daje pečat sodobnosti in toliko večjo veljavo. Roman je napisan spretno in gladko, neposredno in iskreno ter je dostopen širokemu krogu bralcev.

Tretjo nagrado prejme tudi Jože Smit za pesniško zbirko »Koleselj iz cedilike«.

Pesniški ciklus z gornjim naslovom je — kakor pravi avtor sam — čustven, poetičen zapis usode tistih slovenskih borcev, predvsem štajerskih fantov, ki so kot na silo mobilizirani nemški vojniki prehodili vso krvavo pot vojne, dezertirali iz nemških vrst in se s prekomorskimi brigadami vrnili ter kot borci NOV padli prav na pragu svobode, na pragu svoje domovine.

Pesnitev predstavlja manj znano stran našega osvobodilnega boja in s tem dopolnjuje njegovo umetniško upodobitev. Zaradi nekaterih liričnih elementov, predvsem pa ljudskosti v občutju in izrazu, in organskim prepletom, lahko bi rekli, tradicionalnega lirizma s svojiskim epskim naturalizmom pa to delo pomeni tudi izvirno novost v sklopu lirike o osvobodilnem boju, kakor tudi v sodobnem liričnem izpovedovanju nasploh. Tudi kadar se njegova ru-

stikalna plastika sprevrže v nekoliko kočljivo drastiko, se ta navsezadnje vendarle nekako zlije s prej omenjenimi prvinami, ki so si sicer med seboj nasprotni, v lirični organizem, ki je učinkovit in podpira temeljno idejo pesnitve.

Tretjo nagrado prejme tudi Ernest Krnjajič za opremo Bardinijeve knjige »Zadnji dnevi Benita Mussolinija«.

Ta oprema je izviren, sodoben in adekvaten izraz vsebine. Njena osnova je ena izmed zadnjih grafično obdelanih Mussolinijevih fotografij, ki je sama zase izredno zgovorna. Tudi uporaba črk pisalnega stroja se sklada z reportažnim oziroma publicističnim slogom knjige. Rdeča barva teh črk se posrečeno vključuje v celotno barvno zasnovu opreme: črno, ki v opremi prevladuje, in belo, ki ustvarja likovno efekten kontrapunkt prevladujoči črnini.«

*

V tej številki objavljamo odlomke iz nagrajenih del.

Jesen 1942

Knjiga *Jesen 1942* (s podnaslovom *Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča*) je zbirka dokumentov, pisem, poročil in člankov Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča ter političnih in vojaških poročil CK KPS in Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, ki so nastali v dveh mesecih junega delovanja v okupirani Ljubljani.

Sklep, da odpotujeta Edvard Kardelj in Boris Kidrič v Ljubljano, so sprejeli na skupni seji CK KPS, IOOF in Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, ki je bila 29. in 30. septembra 1942 v gozdu pri Podlipoglavu. To je bila prva skupna seja po napadu italijanskih čet na vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja. Analizirali so dogodke zadnjih dveh mesecev, tj. italijansko ofenzivo in njene posledice, ter sprejeli politične in vojaške ukrepe v zvezi z nastalim položajem.

Velika poletna sovražna ofenziva leta 1942, s katero je nameraval sovražnik zadušiti osvobodilno gibanje in uničiti slovensko partizanstvo, sicer ni uspela, vendar je zaradi začasne izgube osvojenega ozemlja in zaradi terorja okupatorja proti civilnemu prebivalstvu

omajala vero dela ljudi v uspešnost in možnost partizanskega boja proti okupatorju. To je s pridom izkoristila belogardistična reakcija in ustanovila oborožene skupine ter se tako začela boriti na strani fašističnih okupatorjev. Vse to je omajalo trdnost nekaterih ljudi tudi znotraj Osvobodilne fronte, zlasti med delom katoliških intelektualcev. Pokazale so se tendence po spreminjanju OF v strankarsko koalicijo in celo po razbijanju OF. Vodstvo KPS je stalo takrat verjetno pred najtežjo preizkušnjo in se je moralo z vso odločnostjo lotiti ukrepov vojaške in politično-taktične narave. V vojaškem pogledu je iz tedanjih terenskih odredov ustanovilo štiri brigade, ki so takoj začele uspešno protiofenzivo. Ukrepi politično-taktične narave pa so bili usmerjeni na razširitev množične baze osvobodilnega gibanja, na izolacijo okupatorskih pomagačev in na nevtralizacijo tako imenovane sredine. Večina članov Vrhovnega plenuma OF je še vedno legalno ali ilegalno prebivala v Ljubljani, bila je odrezana od operativnega vodstva narodnoosvobodilnega gibanja in nepoučena o dejanskem stanju na terenu po končani italijanski ofenzivi.

Poleg tega so bila v Ljubljani vodstva raznih političnih organizacij, ki se dotlej še niso opredelila ne za OF in ne za belo gardo. Zaradi vsega tega je bilo potrebno okrepiti ljubljanski center OF.

Tako so 6. novembra 1942 sklicali v Ljubljani Vrhovni plenum OF, peti po vrsti; ta je v razpravi in resoluciji udaril po omahovanju omahljivcev, pozval k vztrajnejšemu nadaljevanju borbe in izjavil, da je odločen in brezobziren boj proti domačim pomagačem okupatorja eden bistvenih pogojev za uspeh proti okupatorju. Naslednji dan je bila konferenca Delavske enotnosti, sklicana z namenom, da bi okrepili enotnost delavskega gibanja in utrdili njegovo vodilno vlogo v Osvobodilni fronti. Sklepi teh dveh sestankov so bili očitno pomembni za nadaljnjo enotnost Osvobodilne fronte.

V tem času je nastala vrsta dokumentov, ki govorijo o izredno važni etapi naše borbe, razlagajo stališča in linijo Partije in Osvobodilne fronte, vsebujejo napotila političnim in vojaškim forumom, ocenjujejo položaj v posameznih delih

Slovenije in dogodke v svetu. Tako je iz teh pisem ter poročil CK KPS in IOOF, ki sta jih dobivala Edvard Kardelj in Boris Kidrič s Podlipoglava oziroma iz Dolomitov v Ljubljano, pa tudi iz poročil s terena in od vojaških enot, nastal dokaj obsežen arhiv, ki ga je Edvard Kardelj ob odhodu iz Ljubljane s pomočjo Varnostne obveščevalne službe skril in po vojni nepoškodovanega izkopal.

Iz dokumentov je lepo razvidno delo vodilnih organov ljudske revolucije v Sloveniji v tem prelomnem obdobju druge svetovne vojne in naše ljudske revolucije. K tem dokumentom je uredniški odbor dodal tudi članke, ki sta jih Edvard Kardelj in Boris Kidrič napisala v tem času, in na koncu še obširna poročila Edvarda Kardelja, Borisa Kidriča in Borisa Kraigherja, poslana CK KPJ, ki dajejo podrobno sliko Slovenije v drugi polovici 1942. leta.

Knjiga vsebuje 209 dokumentov, opremljeni so s številnimi in bogatimi opombami.

Miro Luštek

Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji

V Jugoslaviji je Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani prvi začel izdajati vire političnih in oblastnih organov ter ustanov naše ljudske revolucije. Prej so izhajali le dokumenti, ki obravnavajo vojaške zadeve, manjkali pa so dokumenti o vlogi in dejavnosti Osvobodilne fronte, Partije, ljudske oblasti in množičnih organizacij.

Doslej so izšle v tisku tri knjige pod naslovom Dokumenti ljudske revolucije, četrta je pripravljena za natis.

Prva knjiga obravnava obdobje od marca 1941 do konca marca 1942. Uredništvo se je odločilo, da ne začne z dokumenti, ki so izšli šele po okupaciji Slovenije, temveč z letakom »Proti kapitulaciji«, ki je bil natisnjen v Sloveniji sredi marca 1941, torej z dokumentom, ki napoveduje pristop Jugoslavije k trojnemu paktu in dogodke, ki so povzročili razpad Jugoslavije. Iz dobe, ki jo obravnava prva knjiga, so ohranjeni najpomembnejši dokumenti v glavnem le v tisku. Iz Slovenskega poročevalca, Osvobodilne fronte in iz Slovenske mladine so vzeti razglasi, izjave, odloki in

poročila Vrhovnega plenuma OF, Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora in Izvršnega odbora OF, iz partijskega glasila Delo pa najbolj značilni partijski direktivni članki. Dokumentov Centralnega komiteja KPS in Izvršnega odbora OF je iz tega obdobja malo. Propadli so ob znanem italijanskem vdoru 9. in 10. decembra 1941 v hiši v Podmilščakovi ulici št. 19 oz. na Aljaževi cesti 6 v Ljubljani. Vendar je bilo verjetno teh dokumentov malo, saj je bilo osvobodilno gibanje, posebno v Ljubljani, kjer je vodstvo gibanja takrat delalo, prisiljeno na silno skrito ilegalo ter so razna naročila prenašali ustno.

Kljub vsemu pa nam prva knjiga Dokumentov ljudske revolucije v Sloveniji v 153 dokumentih, razvrščenih po kronološkem redu, dovolj dobro prikazuje prvo leto osvobodilnega boja. Sto od teh dokumentov je iz ilegalnih listov, 15 iz arhivskih aktov, 38 z raznih letakov. Dokumenti so objavljeni z opombami, ki osvetljujejo in pojasnjujejo dogodke, pojme, osebe in razrešujejo razna ilegalna imena.

*Romero Walter Solon:
Motiv iz cikla Ljudje
v vetru, lesorez*

Druga knjiga obsega dobo od začetka aprila do konca julija 1942 in ima 158 dokumentov. To obdobje je pomembno zato, ker so maja 1942 odšli iz Ljubljane na osvobojeno ozemlje organi naše ljudske revolucije, ki so v danih možnostih — v tem času so partizanske enote osvobodile velik del Notranjske in Dolenjske — začeli postavljati organe »nove narodne in ljudske oblasti kot vzorne demokratične oblasti, vzpostavitev vzornega reda in javne varnosti na revolucionarno demokratični razvoj, ki ga terja slovenska narodna in ljudska korist«. (Boris Kidrič, Osvobojeno slovensko ozemlje.)

Iz tega obdobja imamo sicer ohranjene vse odloke, ki jih je izdal Izvršni odbor OF, manj pa je arhivalij, ki jih je vodstvo naše revolucije v veliki italijanski ofenzivi skrilo v Kočevskem Ro-

gu in so prišle v roke okupatorjem. Nekaj teh dokumentov je ohranjenih v italijanskih prevodih. Enako je tudi z arhivom CK KPS, ki je ohranjen le od konca avgusta 1942 dalje. Vendar pa je iz tega časa ohranjen arhiv okrožnega odbora OF za Kočevsko. To je edini ohranjeni arhiv iz prve dobe, ko so začeli snovati narodnoosvobodilne odbore. Pomemben je zaradi tega, ker nam kaže vso neposrednost ljudi, ki »jemljejo oblast na lastnem ozemlju v svoje roke« (Slovenski poročevalec III., št. 24 z dne 16. junija 1942) in na probleme, s katerimi so se novo nastali narodnoosvobodilni odbori borili. Arhiv okrožnega odbora OF za Kočevsko nam kaže ne le delo narodnoosvobodilnih odborov na Kočevskem, temveč tudi dejavnost Izvršnega odbora OF, saj so okrožni in drugi odbori delali v glavnem po njego-

vih navodilih. Na osvobojenem ozemlju so narodnoosvobodilne odbore volili. Izvršni odbor OF pa je že 27. junija 1942 objavil odlok o sklicanju zbora odposlancev narodnoosvobodilnih odborov. Takratno živo dejavnost je ustavila velika italijanska ofenziva, ki je trajala od 16. julija vse do 4. novembra 1942. Avgusta 1942 je napadel sovražnik Kočevski Rog z namenom, da ujame vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja in ga tako likvidira. To se mu sicer ni posrečilo, vendar je bilo vodstvo razbito in so posamezne skupine reševale le preča trenutna vprašanja vojaško-politične narave.

Med italijansko ofenzivo se je položaj v Sloveniji močno spremenil. Pojavil se je belogardizem kot oborožena formacija. Grozila je državljanska vojna, obenem pa resna nevarnost, da nastane razcep v OF. Reakcionarni cerkveni krogi, ki so se udingjali okupatorju, so hoteli odtegniti narodnoosvobodilnemu gibanju katoliške množice. Zato je bilo potrebno ukrepati hitro in odločno.

To obdobje nam prikazuje tretja knjiga; ta zajema čas treh mesecev (avgust—oktober 1942 s 190 dokumenti).

Že v začetku ofenzive je Edvard Kardelj v pismu Zdenki Kidrič v Ljubljano dne 2. avgusta 1942 predvidel med drugim naslednje: »... Italijanska ofenziva je zelo resna in bo brez dvoma imela za nekaj časa precejšnje politične posledice. Izgubili bomo svobodni teritorij in prišli na prvotne oblike partizanske akcije. Deloma se pojavlja pri civilnem prebivalstvu in celo pri partizanih demoralizacija. To bo seveda trajalo samo nekaj časa, vendar dovolj, da se bo poskušala medtem okrepiti bela garda. Imamo torej pred seboj kak mesec odločilne borbe z belo gardo. Če jo bomo podrli v tem času, ki je brez dvoma za naše pozicije v Sloveniji odločilnega pomena, ker je najtežji, potem bo tudi v bodoče naša zmaga zagotovljena. Ta boj mora sedaj postati centralno vprašanje naše politike...«

Zato sta bili pred vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja predvsem dve poglobilni nalogi: zbrati, reorganizirati in usposobiti partizansko vojsko za akcije proti beli gardi, in drugič: okrepiti in poglobiti politično delo, razkrinkavati belo gardo kot nosilko državljanske vojne ter ponovno pridobiti za OF ljudi, ki so se zaradi italijanskega in belogardističnega terorja med ofenzivo pasivizirali.

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je bilo razdeljeno po ofenzivi na dva

dela, na Kidričevo in Kardeljevo skupino. Obe sta bivali na Kočevskem Rogu (od 14. do 23. avgusta 1942), toda ukrepali sta samostojno in neodvisno druga od druge. Dajali pa sta enake smernice vojaške in politične narave. Ko se je vodstvo konec septembra 1942 ponovno zbralo na Podlipoglavu pri Ljubljani in skupno analiziralo dogodke v avgustu in septembru za italijanske ofenzive, je sprejelo nekaj zelo pomembnih sklepov: sklep o reorganizaciji Glavnega poveljstva, o odhodu Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča v Ljubljano zaradi sklicanja V. zasedanja Vrhovnega plenuma OF, sklep o konferenci Delavske enotnosti itd.

Delo Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča v Ljubljani obravnava četrta knjiga, ki je že pripravljena za tisk in obsega 221 dokumentov.

Centralni komite KPS in Izvršni odbor OF sta poslala Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča v Ljubljano z nalogo, da skličeta sejo Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora, ki naj kot najvišji organ OF potrdi dosedanje delo IOOF in sprejme napotila za delo v novih razmerah borbe. Pobuda za ta sestanek je bila nujna. Večina članov Vrhovnega plenuma OF je še vedno legalno ali ilegalno prebivala v Ljubljani in ni imela zaradi slabih zvez z vodstvom osvobodilnega gibanja in zaradi močne propagande belogardističnega tabora prave predstave o posledicah okupatorske ofenzive. Povrh se je pokazala nujnost, da bi sklicali konferenco Delavske enotnosti, ki naj bi podkrepila vodilno vlogo delavskega razreda v OF, razreda, ki je dotlej največ žrtvoval in brezkompromisno vztrajal v boju.

Objavljeni dokumenti analizirajo in ocenjujejo takratno politično situacijo v Sloveniji in kažejo, kako sta Partija in sploh vodstvo osvobodilnega gibanja reagirala na dogodke, ter konkretno ocenjujejo delo organizacij, forumov in posameznikov.

Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji so skupaj z edicijo Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI in s Fotografskimi dokumenti o boju Komunistične partije Slovenije nepogrešljiv pripomoček za znanstvene, pedagoške, publicistične in politične delavce.

Vseh knjig Dokumentov ljudske revolucije v Sloveniji predvidevamo največ 10.

M. L.

O nalogah in delu Vojnogodovinskega inštituta

Vojnogodovinski inštitut je bil ustanovljen 1946. leta. Njegov predhodnik je bil »oddelek zgodovinski in za vojne poskuse« v sestavu generalnega štaba jugoslovanske armade.

Dobil je nalogo, da zbira gradivo ter objavlja dela o vojaški zgodovini in vojaških izkušnjah jugoslovanskih narodov, zlasti v narodnoosvobodilni vojni 1941—1945.

Vojnogodovinski inštitut je v glavnem končal zbiranje gradiva 1948. leta, čeprav še zdaj ni moč trditi, da je delo narejeno.

Inštitut ima približno tri milijone izvornih in mikrofilmanih dokumentov, med njimi je skoro polovica iz narodnoosvobodilne borbe in iz ljudske revolucije.

Že zaradi posebnih okoliščin, v katerih je potekala osvobodilna partizanska vojna, manjkajo arhivski viri za posamezna obdobja, akcije in boje ali pa v dokumentih ni podatkov o marsičem zaradi nevarnosti, da jih ne bi dobil sovražnik. Od tod velika skrb za zbiranje spominov udeležencev narodnoosvobodilnega boja.

Vse gradivo je urejeno, večinoma tudi mikrofilmano, podatki o gradivu pa so obdelani kartotečno in tako praktično dostopni.

Arhiv inštituta je odprtega tipa. Samo v preteklem letu je arhivsko čitalnico obiskalo čez tisoč ljudi iz Jugoslavije in tujine. Inštitut ima posebno službo, ki odgovarja na prošnje državljanov za potrdila in razne podatke. V preteklem letu je ta služba odgovorila na najmanj tisoč prošenj. Fotografska služba pripravlja in dostavlja mikrofilme za vse gradivo, ki ga potrebujejo muzejske in arhivske ustanove.

Vojnogodovinski inštitut je že l. 1949 začel pripravljati obsežno publikacijo — Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni narodov Jugoslavije. Poleg dokumentov vrhovnega štaba in CK KPJ, ki so objavljeni v 11 knjigah II. dela publikacije, izhajajo knjige gradiva po republikah (del I, III—VII), VIII. del je namenjen gradivu o dejavnosti na Jadranu, IX. pa gradivu o partijski politični aktivnosti. Tako postajajo najpomembnejši dokumenti o naši narodnoosvobodilni vojni dostopni najširši javnosti.

Doslej je izšlo v srbohrvaščini že 120 knjig: gradivo iz Srbije (I. del) obsega 20, iz vrhovnega štaba (II. del) 11, iz

Črne gore (III.) 8, iz Bosne in Hercegovine (IV.) 25, iz Hrvatske (V.) 34, iz Slovenije (VI.) 12, iz Makedonije (VII.) 4; gradivo o dejavnosti na Jadranu (VIII.) in partijsko politični dokumenti (IX.) pa po 3 knjige.

Skupna naklada Zbornika je preseгла pol milijona primerkov (točno 534.500). Teh 120 knjig ima 74.670 tiskanih strani, objavljenih je 18.077 naših in 5762 izbranih okupatorskih dokumentov s potrebnimi pripombami.

Po načrtu inštituta naj bi bilo objavljanje gradiva v Zborniku končano najkasneje 1972. leta. Za Srbijo je predvidena še ena knjiga, za vrhovni štab 4, za Črno goro 1 (dopolnitve), za BiH 7 (vmes 2 knjigi dopolnitev), za Hrvatsko 7, za Slovenijo 8, za Makedonijo 1 (dopolnitve) in še 4 knjige partijsko političnih dokumentov — skupaj 33 knjig.

Poleg tega bo novi, X. del obsegal 2 knjigi dokumentov o letalstvu, XI. del 3—4 knjige o končnih operacijah za osvoboditev Jugoslavije, XII. del 7—8 knjig nemških okupacijskih dokumentov, XIII. del 3 knjige italijanskih okupacijskih dokumentov, XIV. del 1 knjigo madžarskih okupacijskih dokumentov, XI. del 4 knjige četniških dokumentov in XVI. del 3 knjige z dokumenti o aprilski vojni — skupno nadaljnjih 23 do 25 knjig.

Zbirka bo imela skupno tematsko kazalo (4 knjige). To kazalo bo omogočalo hitro iskanje podatkov v množici knjig, saj jih bo 180—182 s približno 125.000 stranmi.

Posebej izhaja slovenska izdaja (to je izvirnik VI. dela, kolikor obsega slovensko pisane dokumente). Imela naj bi skupno 20 knjig. Doslej jih je izšlo 12 in 1. knjiga v ponatisu.

Vojnogodovinski inštitut podpira izdajanje gradiva v slovenščini tako, da ima v Ljubljani skupino oficirjev, ki pripravljajo VI. del Zbornika dokumentov za srbohrvaško in slovensko izdajo.

120 objavljenih knjig v 534.000 izvodih (s slovensko izdajo v 551.000 izvodih) pomeni vsekakor lep dosežek prizadevanj VZI.

Obenem z opisano dejavnostjo se je razvijalo tudi raziskovalno delo inštituta; obsega tri področja: narodnoosvobodilno vojno in ljudsko revolucijo, drugo svetovno vojno in vojno preteklost jugoslovanskih narodov.

Opozoriti kaže na kolektivno delo Oslobojilački rat naroda Jugoslavije

1941—1945 (2 knjigi na skupno 1516 strah z 72 skicami), ki je prva obširnejša zgodovinska obdelava narodnoosvobodilne vojne v Jugoslaviji. Temeljni deli sta še Bibliografija izdanja u NOR 1941 do 1945 (s podatki za 9560 bibliografskih enot) in Kronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945 z 18.322 kronološkimi enotami.

Zaradi podrobnejše obdelave osvobodilne vojne je Vojnozgodovinski inštitut začel izdajati zbirko Oslobojilački rat 1941—1945 v 16 delih. Od deset občejugoslovanskih tem sta dve že končani Ofanziva proleterskih brigada u leto 1942 in Ofanziva za oslobodjenje Dalmacije). Šest delov je namenjenih republiškim monografijam. Med njimi je v načrtu tudi monografija v 2 knjigah Slovenija v narodnoosvobodilni vojni — pregled vojaških operacij 1941—1945.

Inštitut je v sodelovanju s sovjetskimi vojaškimi zgodovinarji izdal knjigo Beogradska operacija, pred nekaj leti pa Atlas narodnooslobodilačkov rata, ki je izšel tudi v ruščini, angleščini, španščini in francoščini. Izšla so še druga znanstvena dela o narodnoosvobodilni vojni narodov Jugoslavije (skupno 19).

Hkrati inštitut pripravlja monografije o zgodovini zvrsti vojske, rodov in služb jugoslovanske armade in prav tako o zgodovini brigad, odredov in divizij. Precejšen del teh nalog je zaupal zunanjim sodelavcem (okoli 70 monografij). V pripravi so tudi teme o izkušnjah iz osvobodilne vojne, tako o taktiki, operaciji in strategiji v osvobodilni vojni, o delu vojaških teritorialnih organov in druge.

Iz vojne preteklosti narodov Jugoslavije je inštitut izdal doslej šest knjig, med njimi velja podčrtati deli Bune i

ustanci u BiH u 19. veku in Jugoslovanski dobrovoljački korpus u Rusiji ter knjige o prvi balkanski vojni.

Posebej kaže opozoriti na delo Drugi svetski rat. Izšle so tri obsežne knjige, četrta bo objavljena v kratkem. To delo daje pregled druge svetovne vojne v celoti: v Evropi, Aziji, Afriki, na Atlantiku in na Pacifiku, povezano s tem pa tudi pregled bojov v Jugoslaviji in bojov osvobodilnih sil drugih narodov na ozemljih znotraj fašistične trdnjave.

Velika večina zgodovinarjev Vojnozgodovinskega inštituta je končala filozofsko fakulteto ali visoke vojaške šole, večina je sodelovala v NOV. Nekateri so si pridobili tudi naslov magistra zgodovinskih ved na beograjski univerzi.

Inštitut pričakuje sodelovanje vseh ustanov in posameznikov, ki se ukvarjajo z zgodovino, ne zapira se vase, temveč se vključuje v vse oblike dejavnosti na tem področju, sodeluje na jugoslovanskih in mednarodnih srečanjih zgodovinarjev in arhivistov ter ima stike s številnimi vojaškimi zgodovinskimi institucijami drugih armad in držav, s katerimi je naša dežela v prijateljskih stikih.

Inštitut se omejuje seveda zgolj na vojaška vprašanja in izbira teme le s tega področja. Ne zanemarlja pa dejstva, da so vojaški dogodki in procesi povezani z drugimi, da so le del celotnega zgodovinskega dogajanja, vezanega na svoj čas, prostor in okolje. S prikazanim delom omogoča drugim raziskovalnim ustanovam in posameznikom, da svoje moči osredotočijo na druga področja naše nacionalne zgodovine, katere del sta seveda tudi osvobodilna vojna in ljudska revolucija.

Zdravko Klanjšček

Nemški okupacijski arhiv v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani

Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja hrani poleg nekaterih fondov iz predvojne in povojne dobe predvsem fonde oz. dokumentacijo iz najodločilnejših let naše zgodovine.

Ker pomeni doba narodnoosvobodilnega boja višek aktivizacije vseh narodno zavednih in družbeno naprednih sil, je razumljivo, da ima tudi ohranjeno

gradivo, nastalo v tej dobi, poseben in enkratni pomen.

Zelo pomembno za naše zgodovino pisje je dejstvo, da se je tega popolnoma zavedalo že vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja. Z odlokom IOOF 12. januarja 1944 je bil ustanovljen pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta Znanstveni inštitut z nalogo

»...da pripravlja znanstveni material in znanstvene izsledke, ki jih potrebuje naša narodnoosvobodilna borba v sedanosti ter pri obnovitvenem delu po osvoboditvi, kakor tudi, da po znanstveni poti posreduje izkušnje narodnoosvobodilne borbe znanosti sami«. Seveda so že prej začeli zbirati arhivsko gradivo. Med drugim je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja po kapitulaciji Italije poskrbelo tudi za arhivsko zapuščino italijanskega okupatorja. Poleg tega je Predsedstvo SNOS, zavedajoč se pomena kulturnih vrednot, izdalo Odlok o zaščiti knjižnic, arhivov, umetniških, kulturnih in zgodovinskih spomenikov, znanstvenih in umetniških zbirk in prirodnih znamenitosti. Ta odlok je bil januarja 1945 objavljen najprej v Slovenskem poročevalcu, pozneje pa v Uradnem listu.

Prav vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja oz. Znanstvenemu inštitutu pri Predsedstvu SNOS, ki ga lahko imamo za predhodnika sedanjega Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, gre za sluga, da je iz te dobe ohranjenega toliko arhivskega gradiva, ki sestavlja danes v arhivu tega inštituta naslednje enote:

- arhiv narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije,
- italijanski okupacijski arhiv,
- nemški okupacijski arhiv,
- arhiv kontrarevolucije.

To gradivo je ob prevzemu v arhiv IZDG delno zaradi objektivnih razmer, v katerih je nastajalo in so ga zbirali, in kljub precejšnjim povojnim prizadevanjem za ureditev delno še neurejeno oz. slabo urejeno (to velja predvsem za gradivo nemških provenienc) ali pa urejeno le do določene stopnje. Zato je osnovna naloga arhiva IZDG, da ga dokončno uredi.

Vzrok, da so dela v zvezi z urejevanjem tega gradiva oz. teh fondov toliko zamudna in v marsičem težja kot podobna dela sicer, je iskati delno v omenjenih objektivnih okoliščinah, delno pa v kasnejšem nedoslednem in ne vedno strokovnem urejevanju oz. celo preurejevanju.

Tako je bilo večkrat kršeno načelo provenience — tj. izvora, in to ne le glede upoštevanja fondov samih, temveč tudi glede prvotne ureditve v smislu notranje strukture vezanosti gradiva v okviru posameznih enot.

Vzroki za to so deloma v že omenjenih objektivnih momentih, deloma pa v potrebah, ki se kažejo venomer — gradivo čimprej urediti in ga tako usposobiti za znanstveno uporabo.

Jasno pa je, da poteka danes to urejevanje drugače kot tisto prvo. Dela potekajo strogo po znanstvenih metodah in po potrebnih in primernih arhivskih načelih.

Poleg teh del glede urejevanja arhivskih fondov, kolikor gradiva oziroma fondov ni že dokončno urejenih oz. v stadiju urejanja, pa so v teku tudi dela v zvezi z izdelavo znanstveno informacijskih sredstev.

Približno tretjina gradiva, ki ga hrani arhiv IZDG, sestavljajo arhivalije nemškega izvora. To so fondi nemških okupacijskih upravnih, političnih, policijskih, vojaških, gospodarskih in drugih organov — uradov, ustanov, enot in poveljstev od l. 1941 dalje z Gorenjske in s Spodnje Štajerske, od jeseni 1943 dalje pa tudi iz Ljubljanske pokrajine in s Primorske.

Ne bi se mudili pri podrobnejšem naštevanju vseh tvorcev fondov nemškega okupacijskega arhiva v IZDG. To nalogo je zelo uspešno opravil že »Vodnik po arhivih Slovenije« (DAS 1965).

Omejili bi se predvsem na nekatere zanimivosti oz. specifičnosti nemškega arhiva, hkrati pa bi skušali tudi opozoriti na to, kaj vse ta arhiv lahko obiskovalcu — zgodovinarju ali publicistu nudi.

Cepprav nimamo registratur osrednjih oziroma višjih organov, pomenijo ti fondi vendar zelo pomemben vir za osvetlitev NOB, nemških okupacijskih posegov ter nemških in partizanskih protiukrepev.

Tako nimamo s Spodnje Štajerske in z Gorenjske registratur uradov obeh šefov civilne uprave, uradov obeh pooblaščenцев državnega komisarja za udrnitev nemštva, obeh zveznih političnih vodstev: Koroške ljudske zveze (K. V. B.) oz. Štajerske domovinske zveze (S. H.) — razen majhnega dela Steindlove registrature. Nimamo tudi registrature poveljnika redarstvene policije — B. d. O. Alpenland, ne registrature višjega vodje SS in policije Ervina Rösenerja, čigar sedež je bil sprva na Bledu, kasneje pa v Ljubljani. Nadalje tudi nimamo registratur obeh komandantov varnostne policije in varnostne službe (razen drobcev registrature urada za Spodnjo Štajersko), obeh komandantov orožništva ter njima podrejenih orožniških glavarstev, nimamo registratur raznih vojaških poveljstev, vodje Wehrmannschafta za Spodnjo Štajersko (gradivo vodje za Gorenjsko in Mežiško dolino je sicer ohranjeno, a je zaradi neuspele vloge Wehrmannschafta na Gorenjskem manj

pomembno) ter še drugih osrednjih organov nemške okupacijske dejavnosti.

Precej oz. največ je gradiva predvsem srednjih oziroma nižjih, šefoma civilne uprave podrejenih oblastnih organov nemške okupacijske civilne uprave. To so fondi deželnih svetnikov oz. političnih komisarjev, ki sestavljajo dobro polovico vseh nemških arhivalij. Poleg tega pa hranimo tudi dele registratur nekaterih občinskih uradov. Nadalje imamo tudi fonde orožniških okrožij in nekaterih orožniških postaj. Precej je tudi gradiva formacij Wehrmannschaf.

Samo deloma je ohranjeno gradivo uradov obeh političnih organizacij S. H. in K. V. B. Enako nepopolno je tudi gradivo organov za udržitve nemštva.

Od registratur uradov varnostne policije, varnostne službe in tajne državne policije hranimo le dele, ali celo samo drobce.

Zelo malo gradiva imamo tudi od višjih, srednjih ali nižjih nemških okupacijskih organov iz Ljubljanske pokrajine in s Primorske.

V celoti nimamo ohranjene niti ene same registrature vojaških ali policijskih enot in poveljstev, toda prav to gradivo daje najbolj elementarno podobo o delovanju in učinkovanju NOB kot vojaške in politične sile. Naj omenimo samo priloge k vojnemu dnevniku 18. polka deželnih strelcev, poročilo o akciji »snežni metež«, Treeckovo poročilo o poteku akcije in borbah za uničenje XIV. divizije in priloge k vojnemu dnevniku št. 1 polka gorskih lovcev »Treeck«.

Za osvetlitev splošnega političnega položaja in nemške propagandne dejavnosti nam lahko uspešno rabi gradivo podružnice državnega propagandnega urada za Koroško z Gorenjske in gradivo Jadranskega poveljstva Standarte — SS »Kurt Eggers« s Primorske.

Pomen gradiva oziroma fondov je poleg drugih momentov, ki jih bomo še našli oz. nakazali, tudi v tem, da imamo kljub vsemu ohranjenih precej okrožnic, povelj, odredb, navodil in dopisov, ki so jih že omenjeni osrednji ali pa celo najvišji organi pošiljali srednjim ali nižjim.

Mnogi nemški dokumenti — predvsem vojaške akcijske narave — so že objavljeni v Zborniku dokumentov in podatkov o NOV (tom VI, knjige 1—12). Vendar ta zbirka dokumentov še ni končana.

Viri nemškega izvora so bili delno že uporabljeni pri pisanju marsikatere znanstvene razprave, pregleda, članka in tako dalje.

Če skušamo v grobih obrisih primerjati vire nemških tvorcev z viri italijanskih, vidimo, da je zgodovinopisju prav nemška natančnost v veliko korist. Na podatke nemških virov, to je na nemške poročevalce se lahko tudi glede ocenjevanja splošnega položaja, ne le dejstev in opisov, veliko bolj zanesemo kot na podobne vire italijanskega izvora. Italijanski poročevalci so bili neredko nagnjeni k pretiravanju ali celo k prikrojevanju resničnega stanja. V obeh primerih nam to rabi kot upoštevanja vredna značilnost, ki je navzoča v vseh posegih in v delovanju tvorcev tega gradiva.

Ker za leto 1941 gradiva partizanskega izvora razen spominov ni oz. je le-to zaradi že znanih razlogov zelo slabo ohranjeno, so viri nemškega izvora edina opora pri rekonstrukciji in vrednotenju dogajanja za to leto na Spodnjem Štajerskem in na Gorenjskem.

Poleg posameznih podatkov ali informacij z različnih področij tako nemškega kot narodnoosvobodilnega delovanja pa nam to gradivo oz. ti fondi s svojo strukturo organizacijskih enot in v okviru teh s strukturo delovnih področij — kar so dosegli prav z urejanjem, omejenim v prvem delu te informacije — kažejo oz. dajejo vpogled tudi v širše, še daljnosežnejše organizacijsko funkcionalne in strukturne elemente nacističnega aparata samega.

Vzporedno z urejanjem, z izdelavo znanstveno informacijskih sredstev in s sestavljanjem za to potrebnih metodoloških napotkov pa poteka tudi prav tako nujno raziskovanje nemškega okupacijskega sistema na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem oz. nacističnega sistema sploh. Gre namreč za osvetlitev njihovih državno in upravno-pravnih, političnih, gospodarskih, vojaško-policijskih, raznarodovalno-asimilacijskih ter izselitveno-naselitvenih ukrepov in posegov, s katerimi so uresničevali oz. skušali speljati svoje zločinske načrte.

Kot vemo, je bila naloga obeh šefov civilnih uprav obe deželi, Spodnjo Štajersko in Gorenjsko, čimprej ponemčiti — vključiti v rajh, prebivalce teh področij pa delno izseliti, delno asimilirati.

Prav glede vseh teh nacističnih priključevalnih teženj in raznarodovalnih posegov pa tudi glede prizadevanja, da bi zatrli vse večji porast narodnoosvobodilnega gibanja, ter glede učinkovanja in delovanja NOB oziroma OF kot vojaške in politične sile v preprečevanju oz. spreminjanju nacističnih posegov in ukrepov pa ima to gradivo še poseben in delno nenadomestljiv pomen.

H. Schara

Razstava Mir, humanost in prijateljstvo med narodi

Dne 10. decembra 1966 so na dan človekovih pravic v Slovenjem Gradcu, majhnem mestecu z zelo bogato kulturno in umetnostno tradicijo, ki je obenem praznovalo tudi svojo 800-letnico, odprli veliko mednarodno likovno razstavo Mir, humanost in prijateljstvo med narodi ter z njo ustanovili novo stalno umetnostno galerijo na temo idealov Organizacije Združenih narodov. Pobudo za to pomembno manifestacijo miru in človečnosti je dala prva tovrstna prireditev 1965. leta — jugoslovanska razstava mladih umetnikov ob proslavi dvajsetletnice Združenih narodov, za katero pa je vzklikala ideja v klubu OZN mladih Slovenjgradčanov. Vabilu za sodelovanje na razstavi se je odzvalo veliko umetnikov iz mnogih držav. Zastopanih je okoli 240 avtorjev iz 40 držav, prihajajo pa še vedno nova dela. Razstava zajema slikarstvo, grafiko in kiparstvo. Dela v glavnem izvirajo iz poslednjih let, v njih umetniki vsak po svoje obravnavajo plemenite ideje miru, enakopravnosti, skratka, osnovne človekove pravice, predvsem pa obsojajo vse, kar ni v skladu s temi cilji. Na tem mestu ne bi ponavljali misli o razstavi, ker so bile že tolikokrat in na mnogih mestih izražene; zadostoval bo citat iz pisma, ki ga je maja 1966 poslal generalni sekretar U Tant organizatorjem razstave: »Vedno sem bil mnenja, da umetnost zmaguje med ljudmi vse tiste ovire, ki temelje na političnih, rasnih in drugih razlikah, in da je umetnost eno najbolj učinkovitih sredstev, s katerimi lahko ljudje drug drugemu posredujejo najvišje ideale in najgloblja čustva za mednarodni mir in sodelovanje.«

Z razstavo se je sloves Slovenj Gradca kot umetnostnega centra, pri nas zadnje čase znanega predvsem po živahni razstavni dejavnosti, razširil tudi po širnem svetu.

Zelimo, da bi se v njegovi novo ustanovljeni galeriji zvrstilo še mnogo razstav in del, ki bi različno, tudi prek reprodukcij v katalogih, opozarjale na vse nesmisle in krivice, ki jih lahko zakrivi človek človeku, narod narodu, izpraševala vest posameznikov in s tem skušala vsaj zmanjšati vse nepotrebne in nedolžne žrtve, dajala umetnikom vedno nove pobude ter najbolje opravljala poslanstvo, ki si ga je zadala. Objavljamo nekaj del s te pomembne mednarodne razstave.

BERBER MERSAD, slikar in grafik, rojen 1940 v Bosanskem Petrovcu. Studiral je na akademiji likovnih umetnosti v Ljubljani, na specialki za grafiko. Sodeloval je na jugoslovanskih grafičnih razstavah doma in v tujini, med drugim na grafičnem bienalu 1961 in 1965 v Ljubljani. Prejel več nagrad. Živi v Banja Luki.

CREMER FRITZ, nemški kipar in grafik, rojen 1906 v Arnsbergu, šolal se je v Berlinu. Razstavljal v mnogih državah, prejel nacionalne nagrade. Pod vplivom E. Barlacha in K. Kollwitz dela

figure in spomenike žrtvam fašističnega nasilja (Auschwitz, Mauthausen, Buchenwald, Dunaj). Ukvarja se predvsem z litografijo (Walpurgisnacht 1955, Buchenwald). Živi v Berlinu, DDR.

FRIEDLAENDER GOTTHARD JOHN-NY, francoski grafik nemškega porekla, rojen 1912 v Plessu. Studiral na akademiji likovnih umetnosti v Breslauu/Wrocławu, nato delal pet let kot grafik v Dresdnu. Leta 1937 se izselil v Pariz. Razstavljal v mnogih državah, prejel več nagrad — na grafičnem bienalu v Ljubljani 1955, na grafičnem bienalu v

Tokuju 1957, v Luganu 1957 itd. Živi v Parizu.

GRUNDIG-LANGER LEA, nemška slikarka in grafičarka, rojena 1906 v Dresdnu, kjer je tudi študirala. Od 1940 živel v Izraelu. Od 1949 profesorica na visoki šoli likovnih umetnosti v Dresdnu, od 1961 redni član nemške akademije umetnosti v Berlinu. Mnogo potovala, priredila več samostojnih razstav doma in v inozemstvu, sodelovala na številnih nacionalnih razstavah; na grafičnem bienalu v Ljubljani. Prejela več nacionalnih odlikovanj in nagrad. Je avtorica grafičnih ciklov antifasistične vsebine (Vojna grozi, 1937; Pod svastiko; risbe V dolini smrti) ter angažirana borka za mir (cikel grafik Borba proti atomski smrti). Živi v Dresdnu.

HANNULA SIMO, finski grafik, rojen 1932 v Konginkanges. Umetnostni študij na Finskem. Razstavljal doma in v tujini, med drugim na bienalu v Sao Paulu 1961, na grafičnem bienalu v Tokiu 1962, na beneškem bienalu 1964, na grafičnem bienalu v Ljubljani 1965. Med drugimi nagradami prejel srebrno medaljo 1965 v Leipzigu (grafika petih kontinentov), Prix Ex Equo na I. bienalu v Krakovu 1966. Živi na Finskem, Viherlaaksa, Lampitie.

HEGEDUŠIĆ KRSTO, slikar in grafik, rojen 1901 v Petrinji. Akademijo likovnih umetnosti dovršil 1925 v Zagrebu, izpopolnjeval se v Parizu. 1929 je bil iniciator in eden osnovateljev napredne grupe Zemlja. V Hlebinah je 1930 osnoval šolo kmetov-slikarjev, ki ji je dal naziv in idejno-umetniški profil (Hlebinska šola). Zaradi naprednih političnih idej in dela med obema vojnama je bil preganjan in aretiran. Med vojno je bil aretiran in vključen v spisek talcev gestapa. Je profesor na akademiji likovnih umetnosti v Zagrebu, vodi specialko za slikarstvo, član JAZU. Priredil več samostojnih razstav doma in v inozemstvu, sodeloval na bienalih v Sao Paulu, Benetkah, Tokiu, Aleksandriji ipd. Prejel mnogo nacionalnih nagrad; odkupno nagrado na bienalu v Sao Paulu 1955.

JAKAC BOŽIDAR, slikar in grafik, rojen 1899 v Novem mestu. Akademijo likovnih umetnosti dovršil 1923 v Pragi, izpopolnjeval se v Berlinu in v Parizu. Mnogo potoval po Evropi, Severni Afriki, ZDA. Od septembra 1943 bil v partizanih, kjer je ustvaril mnogo dragocinskih del. Po vojni izdelal cikla grafik na temo NOB: Po sledih IV. in V. ofenzive (1946) ter XIV. divizija na Štajerskem (1948). Od 1949—1962 profesor za grafiko na akademiji likovnih umetnosti v Ljubljani; član mednarodne organiza-

cije lesorezcev **XYLON**, član Societé de culture Européene, od 1963 častni član grafične sekcije L'accademia fiorentina delle arti del disegno v Firencah, od 1949 član SAZU, od 1963 dopisni član JAZU in Srpske akademije nauka i umetnosti, bil predsednik ZLUJ, 1959 častni mešan Novega mesta, 1966 — ob otvoritvi omenjene razstave je postal častni mešan Slovenj Gradca. Sodeloval na vseh važnejših slovenskih in jugoslovanskih razstavah doma in v tujini, v vseh kulturnih centrih Evrope, Azije, Severne in Južne Amerike in celo v nekaterih mestih Afrike in Avstralije; na beneškem bienalu 1954, grafičnih bienalih v Ljubljani, Bianco e nero v Luganu. Priredil množico samostojnih razstav doma in v inozemstvu. Prejel mnogo nacionalnih nagrad, tuje: bronasta medalja Pariz 1925, dve nagradi v Clevelandu 1931, nagrada na I. mednarodni razstavi Xylon v Zürichu 1953.

JANČIĆ OLGA, kiparka, rojena 1929 v Bitolju. Akademijo likovnih umetnosti dovršila 1950 v Beogradu, mojstrsko delavnico T. Rosandića 1955, član grupe Prostor 8. Priredila več samostojnih razstav, sodelovala na bienalih v Aleksandriji 1955 in 1961, v Parizu 1959, v Antwerpnu 1961, v Benetkah 1962 itd. Prejela več domačih in tujih nagrad, v Aleksandriji II. nagrado za plastiko. Skupno z R. Stojadinovičem je izvedla skupino za spomenik padlim borcem v Bosanskem Petrovcu. Živi v Beogradu.

MIHELIĆ FRANCE, slikar in grafik, rojen 1907 v Virmašah pri Škofji Loki. Akademijo likovnih umetnosti dovršil 1931 v Zagrebu, potoval v Italijo in Pariz. Sprva je bil po stilu blizu zagrebški skupini Zemlja. Do vojne se je ukvarjal predvsem s socialno tematiko. Med vojno že 1941 deloval v ilegalnem tisku, septembra 1943 stopil v partizane, kjer je med drugim izdelal linoreze za grafični mapi Naša borba (skupaj z N. Pirnatom). Krvava bratovščina ipd. Od 1945 profesor akademije likovnih umetnosti v Ljubljani, član mednarodne organizacije lesorezcev Xylon in Unesco, od 1963 častni član sekcije za grafiko L'accademia fiorentina delle arti del disegno v Firencah, član SAZU. Razstavljal v Evropi in Ameriki. Priredil več samostojnih razstav doma in v inozemstvu (med drugim samostojno na bienalu v Sao Paulu 1957), prejel več nacionalnih nagrad in nagrado za grafiko Bianco e nero v Luganu, nagrado Renato Carrain na bienalu v Benetkah 1954, II. nagrado mesta Ljubljane na I. grafičnem bienalu v Ljubljani 1955,

nagrado Sabro za grafiko na bienalu v Sao Paulu 1957, odkupno nagrado na I. mednarodnem trienalu barvne grafike Grenchen 1958, I. nagrado za jugoslovansko grafiko na grafičnem bienalu v Ljubljani 1959 itd.

MOORE HENRY, angleški kipar, rojen 1898 Castelford, Yorkshire, obiskoval Leeds school of Art in Royal College of Art (1919—1925). Priredil mnogo razstav v vseh evropskih kulturnih centrih in ZDA, sodeloval na vseh važnih mednarodnih manifestacijah, prejel veliko nagrado za kiparstvo na bienalu v Benetkah 1948, nagrado na X. bienalu v Sao Paulu 1953, Anversu 1949 itd. Živi v Much Hadham Rtfordshire, Anglija.

OKAS EVALD, sovjetski slikar in grafik, rojen 1915 v Tallinu, kjer je tudi študiral na šoli za umetno obrt in višji umetnostni šoli (1931—1941). Je profesor za grafiko umetnostnega inštituta Estonske SSSR. Številne razstave v SZ, udeležba na skupinskih razstavah v inozemstvu ter na mednarodnih razstavah (beneški bienale 1962, grafični bienale v Ljubljani). Prejel več nacionalnih nagrad, 1961 odkupno nagrado na grafič-

nem bienalu v Ljubljani. Živi v Tallinu, Estonska, SSSR.

ONO TADASHIGE, japonski grafik, rojen 1909 v Tokiu.

PANKOK OTTO, nemški slikar, kipar, grafik, rojen leta 1893 Mühlheim a./Ruhr, umrl. Študiral v Düsseldorfu in v Weimarju. Bil zavzet pristaš socialne tematike, med vojno pregnan. Po vojni bil profesor v Düsseldorfu. Razstavljaj v Ljubljani 1955 ter sodeloval na grafičnih bienalih.

QUINTEROS GOMEZ ADOLFO, mehiški slikar, risar, grafik in scenograf, rojen 1927 v Chihuahua, študiral na akademiji likovnih umetnosti v San Carlosu, študijska potovanja po Evropi in SZ. Sodeluje na razstavah mehiške umetnosti doma in v tujini. Poleg številnih nacionalnih nagrad prejel posebno nagrado na grafičnem bienalu v Ljubljani 1961. Živi v Mexico D. F., Mehika.

ROMERO WALTER SOLON, bolivijski grafik, rojen 1925 v Sucre. Študiral na akademiji v La Pazu in Santiagu. Sodeloval na številnih razstavah, prejel prvo nagrado za tujce v Čilu. Živi v La Pazu, Bolivija.

NOB v delih likovnih umetnikov Jugoslavije

Današnje tematske likovne razstave — to so razstave, vsebinsko bolj ali manj vezane na neko vodilno misel, so, kot se je izkazalo doslej, najbolj upravičene tedaj, kadar resnično zadevajo problematiko sedanjosti, ali kadar so strokovno pripravljene iz zgodovinskega gradiva. V ljubljanski Moderni galeriji postavljena razstava »Narodnoosvobodilna borba v delih likovnih umetnikov Jugoslavije« sodi po svoji pogojenosti v našem povojnem umetnostnem življenju brez dvoma med najbolj zanimive tematske prireditve zadnjega časa. Po obetu naslova bi pričakovali, da bo to večji zgodovinski pregled razvoja oz. zastopanosti te teme v likovni umetnosti. Saj vemo, da je NOB v vseh letih viden sestavni del tudi naše umetnosti in kulture. Vendar je tokrat namen razstave samo ta, da v izboru prikaže likovno najuspešnejša dela na temo vojne, dela, ki so zbrana zdaj po dveh velikih beograjskih razstavah (1961 in 1966) v Galeriji Doma JLA v Beogradu. Medtem ko je namreč zgodovinski del, ki je nastal v težkih časih med vojno in je pogosto tudi umetniško uspel, predvsem pa je velike dokumentarne vrednosti, hranjen že dolgo v muzejih širom po naši domovini, so v zadnjih nekaj letih nastala likovna dela na temo vojne v največji množini zbrana prav v zgoraj omenjeni beograjski galeriji. Zaradi večje popularizacije tovrstne tematske angažiranosti umetnikov in bržčas tudi zaradi širše možnosti razpravljanja ter presojanja resnosti naloge, ki jo je prevzela beograjska galerija, je prišla zdaj ta vsekakor zanimiva kolekcija slik, plastik in grafik tudi v Ljubljano. Razstava je, žal, razporejena v precej tesnih prostorih; zato

premnoga dela niso mogla biti tako predstavljena, kot bi po svoji dovršenosti in umetniški vrednosti zaslužila. Nič manj kot posamezna razstavljena dela zgublja v privlačnosti zato tudi enovitost prireditve, ki ji sicer ne moremo odreči kvalitete izbranosti.

Razstava res pogreša nekaj vidnejših umetnikov, toda takšna kot je, podaja pravzaprav dokaj neprisiljen prerež živega umetniškega dogajanja v Jugoslaviji zadnjih desetih let. S kakim posebnim modernizmom se tudi ne srečamo, a ker gre tu za izbor, je v tej omejitvi že tudi delen odgovor. Ker so le redki umetniki zastopani z dvema deloma, je od skupaj nekaj nad sedemdeset razstavljalcev predstavljenih samo enainosemdeset del. Med te so vključena tudi vsa, na obeh razstavah nagrajena dela.

Kljub izboru je torej udeležba jugoslovanskih umetnikov na tej razstavi kar precejšnja. Med likovniki je nekaj takih, ki še dobro pomnijo strahote in junaštva minule vojne, veliko pa je že tudi mlajših umetnikov. Vendar je stik in povezava med generacijami zaradi nenehne prisotnosti misli na možnost nove vojne tako živa, da kakšne bistvene razlike v njih delu skoraj ni. Sicer pa je posebnost razstave tako v tem, da je vsem skupen isti vir — vojna, ki se je časovno že dokaj oddaljila od nas. Moto prireditve je po želji JLA, ki je pobudnik te razstave, ožje omejen na narodnoosvobodilno borbo, a mnoga dela presegajo njegov okvir.

Zamisel o likovnih upodobitvah motivike NOB je naletela pri najrazličnejših likovnih smereh na hiter odziv. Posebno je prišel do veljave realizem, ki pa ne pomeni že kar najboljše rešitve. Zaradi preglednosti se nameravamo ustaviti pri najbolj smiselnih upodobitvah, in to najpreje ob razstavljenih plastikah. Zaradi bogatih naročil je bila namreč v vseh povojnih letih skulptura ravno v zvezi s spomeniki NOB predmet širokega razmaha. Razstavljena dela tokrat krepko presegajo običajno ravan številnih umetnoobratno izdelanih naročil, ki jih je narekovala sicer lepa misel, a so le redko naletela na pravo umetnostno lice. Med prikazanimi kipi moramo najpreje omeniti občudovanja vreden cementni blok zravnano stoječe žene. »Makedonka« (1961), naslovljena nadvse monumentalno zgrajena plastika znane hrvaškega kiparja Kosta Angelija Radovanija, je brez dvoma že pravi spomenik v malem — mogel bi pa postati tudi kolos. Poleg jasnosti in polnosti plastike prihaja posebno do ekspresivnega izraza zaradi stiliziranosti. Kip je poln notranjega nemira in neke obupne napetosti — pravi simbol nezlomljivosti. Ponenostavljen, v veliko ruto zaviti lik žene jugoslovanskega juga se po svojem likovnem izrazu navezuje delno na podobne primere iz preteklosti, posebno iz ruskega monumentalnega kiparstva. A ob vsej originalni čustveni razgibanosti, ki je lastna temu kipu, je tudi povezava z izročilom stvaritvi v prid. Koliko manj prepričljive resničnosti nosi v sebi odlična mala plastika Radovanijevega akademskega učitelja Frana Kršinića. »Mati partizanka« (1966) predstavlja sicer za vojni čas možno združitev borke in matere. — Opozarja pa morda ravno s tem na ravnodušnost vojnih dni, ko je moglo biti v tem belem marmorju prikazano srečanje matere-borke z otrokom samo upanje in sen. Čeprav je plastika majhna, moremo videti v njej že zametke za večjo kompozicijo, kar tudi v tem primeru kaže, da Kršinić ni samo spreten oblikovalec lirično občutenih ženskih aktov, ampak je znan tudi kot avtor številnih javnih spomenikov. Poleg »Tifusarja«, nastalega na realističnih osnovah, (1956) Vanje Radauša se moramo ustaviti še ob kompoziciji »Nošenje ranjenca« (1958) Antuna Augustinčića, ki je bolj osnutek za večje delo — v katerem naj bi preraščala potegnjena podoba ranjenca v prisposodobno nemoči in trpljenja in — upanja po ohranitvi.

Grozote zadnje vojne pa so v povezavi s konkretnimi dogodki zelo ekspresivno upodobljene v delih, kot je nečloveško mrežasti preplet ljudi v »Mauthausnu« (1961)

beograjskega kiparja Nandorja Glida. Avtor je dokaj znan ravno po visoki nagradi ob udeležbi na mednarodnem natečaju v Dachauu 1961. leta. V svojem motivu arabske se približuje že kar abstraktni umetnosti. Prepletanje dveh človeških likov, ki sta prepuščena zobu časa v večnem mirovanju postala podobna spletu korenin, a zaradi sklonjenosti vendar še vedno polna mehkovne otožnosti, je podal Jovan Soldatović v kompoziciji »Sutjeska« (1961). Ta nekoliko naturalistično občuteni motiv sodi v kiparjev znani cikel na to temo (»Sledovi vojne«). Povsem reliefno, podobno prejšnjim delom Mire Sandić je oblikovan njen »Stečak — kragujevskim dijakom« (1966). Na veliki kamniti, po koncu postavljeni plošči, so druga ob drugi razobešene ploščice s portreti ustreljenih, na način torej, ki je bil realiziran že tudi v spomeniški plastiki. Variacija in stilizacija podrobnosti rešuje to delo pred faktografsko dolgočasnostjo. »Igmanska zarja« (1966), ki predstavlja tri v odeje zavite korakajoče partizane, učinkuje pa predvsem zaradi poliranosti napete površine, je tipično na simboliki zasnovano delo mladega Ota Loga.

Čeprav imamo v Sloveniji veliko kiparjev, ki jim je bila bogat vir ravno tematika NOB, so v tem izboru zastopani samo z dvema: Stojanom Batičem in Dragom Tršarjem, kiparjema, katerih koncepta sta si v našem primeru zelo sorodna. Batiča predstavlja zanj značilna kompozicija v blok stisnjenih ljudi. Plastika je torej povsem podrejena zamisli njegovega rudarskega ciklusa. Dopolnjena pa je z novim čustvenim podatkom, izraženim v zasukih glav in rok, kar naj bi izdajalo njih strah in stisko, napovedano v naslovu »Kadar tulijo sirene« (1960).

Avtor Manifestantov — še vedno najbolj sodobno oblikovanega, pred ljubljansko Moderno galerijo postavljenega spomenika — Drago Tršar je napravil za prvo beograjsko razstavo na temo NOB tudi skupino imenovano »Odred« (1961). Ustrezno takšni vojaški formaciji je uredil množico v pokončno pravokotno obliko, ki se giblje namesto v globino v višino in na strani. S svojim subtilnim odnosom do reliefnih upodobitev je znal tej plastiki vtisniti pečat strogo urejene množice, ki ni sama sebi namen, ampak je slej ko prej grožnja.

V predstavljenem slikarstvu, ki kot običajno tudi na tej tematski razstavi številčno prevladuje, pa tudi v grafiki, so slovenski umetniki veliko bolje zastopani kot v kiparstvu. Naj jih najprej naštejemo: Božidar Jakac, Andrej Jemec, Vladimir Makuc, Bogdan Meško, Marij Pregelj, Marijan de Reggi, France Slana, Ive Šubic, Marko Šuštaršič in Izidor Urbančič. Samo še nekaj imen bi bilo treba dodati, pa bi bila podoba naše sodobne umetnosti popolna. Vsekakor presenetljivo velik odziv slovenskih umetnikov.

Vojna, še nezaceljena rana bližnje preteklosti ali še bolje — spomin nanjo je našel svojo preprosto umetniško doživeto podobo v vsej prepričljivosti na veliki oljnati sliki Marka Šuštaršiča. »Dokument o pohorskem bataljonu« (1961). To je tiha, umirjena, z ljubeznijo urejena in zato domačino dihaajoča podoba spominov. Mala živa rdeča peterokraka zvezda na temno zelenem ozadju, ki je posut z nizom podob padlih v neenaki bitki, je izredno naravno vključena v to poetično, nadrealistično komponirano sliko. Njena tako »ljudska« vsebina je daleč od vsake patetike ali sladkobnosti, pač pa je jasna izpoved v naše življenje poglobljenega umetnika. Ob tej pomembni zgodovinski sliki se moramo spomniti časov slovenskega narodnostnega političnega formiranja ob koncu 19. in začetku 20. stoletja. Tedaj je bilo slišati toliko tarnanja, ker je bila slovenska umetnost brez zgodovinskih kompozicij, ki bi proslavljale našo preteklost. Želja po vzvišenih idealih, kakršne so npr. celo Hrvatje videli v junaku Kraljeviču Marku, se je med obema vojnama umaknila trezni realizaciji prvih velikih zgodovinskih kompozicij G. A. Kosa v Vladni palači v Ljubljani (Umestitev na Gosposvetskem polju 1939, Boj pri Krškem 1940, Prihod Slovencev, šesto stoletje, 1940 in Majska deklaracija 1940). Zad-

nja vojna in dogodki pa so prinesli nove resnejše snovi, ki se ji more približati le velik umetnik.

Zelo privlačna je tema iz NOB pri Bogdanu Mešku v sliki »Partizanski miting« (1961), ki se navezuje na blede otroški spomin, na prva doživetja teh optimizem vžigajočih prireditev. Pri tem je celotno predstavo spretno podredil v svojih delih prevladujočemu likovnemu izrazu. Svojska, vsa v skrivnostnost in vznemirjenost domišljije zavita slika »Kurirska pot« (1966) Izidorja Urbančiča. Običajni vsebinski vložek je tokrat zamenjala rdeče ožarjena podoba kurirja, ki se kot iz noči mota iz teme ozadja slike. Zaradi stilizacije in nedoločenosti dogajanja je resničnosti močno odmaknjena »Smrt neznanega vojaka« (1966). Tu je Marij Pregelj svoj ekspresivni realizem povzdignil v simboliko, v kateri je prav udarno uveljavljeno odbijajoče srečanje z mrtvim borcem.

»Počitek na snegu« (1966) slikarja Iveta Šubica spominja v svoji sivo rjavi barvni monotonosti ter s kubistično občuteno plastično modelacijo kar na poenostavljenost reliefa. Skupina je ob vsej urejenosti in hoteni monumentalnosti prava prisposoba utrujenosti. Kljub puškam v sliki ni sledu idealizirane heroičnosti, ampak je ovekovečeno neskončno čakanje — vztrajanje. Podobno razpoloženje je tudi v Šubičevi razstavljeni grafiki: njegove podobe so jasne in razumljive.

Med slikarji drugih jugoslovanskih republik izstopa med starejšimi prikazi z vojno vsebino hrvaški slikar Frano Šimunović. Njegova »Partizanska kolona« (1948), ki je najstarejši razstavljeni eksponat, je prava mojstrovina iz obdobja socialističnega realizma; mogočna borba kolone skozi modrino zimske noči je prikazana v vsej dramatičnosti. Druga njegova slika iz leta 1961, »Enainštirideseto«, pa je zanimiva predvsem zaradi spretnke vključitve španskega jezdeca v svojskost njegovega osebnega stila, ki je najbolje izražen v pejsažih ograd iz rodne dalmatinske Zagore. Kompozicija, ki spominja na prvi pogled kar na brezpredmetno, abstraktno sliko, porablja tedaj ta predmet nasilja — cestno zaporo zelo efektno. Preračunano učinkovito opozarjata na grobo nasilje minulih časov tudi dve sliki Krste Hegedušića — »Okupacija« in »Otroci celice št. 8« (obakrat 1966). Hegedušičevi enostavno slikani kompoziciji vključujeta v smislu novega razmaha iz raznih kosov sestavljenih, vsebinsko povsem novih predmetov lepljenje kosov tkanine zaradi poživitve sicer tonsko zelo umirjenega barvnega sestava. Odlični slikar socialno občutenih prizorov je bil marsikdaj vsebinsko veliko bolj prepričevalen in resničen, kot je zdaj v teh, že utrujenost slikarja razodevajočih slikah.

Med mlajšimi avtorji bi omenili še Branka Miljuša, ki je zastopan z veliko surrealistično kompozicijo »Krvava Kozara« (1961). Ob vrsti realističnih detajlov (potaplajočih se glav, vidnih skozi okrogla polja) zvemo za celotni srednjeveško obarvani pomen šele iz naslova slike. Med beograjskimi nadrealisti, ki so do nedavnega predstavljali že kar številčno močno skupino, zavzema zaradi doslednosti izvajanja svojega slikarskega programa na temo vojne, nekaj nad trideset let stari Milić Stanković-Rajin, ki se podpisuje tudi kot Milić iz Mačve, v tem žanru vsekakor vidno mesto. Obe njegovi razstavljeni sliki »Streljanje mačvanskih rodoljubov« in »Poliptih jugoslovanski revoluciji« (iz 1966) se vsebinsko dopolnjujeta v svoji bogati fantastični pripovednosti. V podobno ikonam sestavljenem »Poliptihu« je npr. okrog največjega osrednjega prizora, vizionarnega spominjanja na Sutjesko, nanizal kar 16 najpomembnejših dogodkov jugoslovanske zgodovine od nastopa vojne, začetkov upora do osvobojenja Beograda. Temeljno izhodišče mu je nekako fantastičnost nizozemskega renesančnega slikarja Hieronima Boscha, poleg barve, kjer prevladuje blede rdeča od intenzivno rdeče in veliko rumene, so novost predvsem nekateri značilni elementi druge svetovne vojne, kot je, recimo, znana masivna nemška čelada idr.

Ne bi mogli takoj reči, zakaj se nekateri motivi oz. upodobljeni dogodki iz zgodovine NOB pri jugoslovanskih umetnikih drugih republik večkrat ponavljajo. Da postanejo predmet predstav širšega kroga umetnikov. V slovenski tematiki bi težko našli kakšen določen dogodek, ki je bil realiziran hkrati od več avtorjev. S tem pa seveda še ni rečeno, da zgodovinski dogodki iz slovenske zgodovine NOB niso kaj posebno slikarsko (in sploh za likovno upodobitev) zanimivi. Primerjamo samo Šuštaršičev »Dokument o pohorskem bataljonu« z brez dvoma najboljšo upodobitvijo, v razstavljenih delih trikrat zastopanega motiva legendarnega prehoda čez Neretvo, to je lani nagrajeno sliko Džurdža Teodorovića »Sedmi dan« (1966). »Dokument« je izvirno delo v smislu enkratne rešitve, vsaka podobnost s to bi pomenilo kopiranje. »Sedmi dan« je zasnovan na bolj realistični rekonstrukciji dogodka in ga iz vsakdanjosti dviga izredna barvna uglašenost (na sivo modre tone), ki poleg stilizacije veliko pripomore k doseženi monumentalizaciji dogodka. Lahko zaključimo, da sta si torej oba motiva oz. dogodka v slikarski zanimivosti gotovo povsem enakovredna. Enakovrednih likovnih rešitev pa v našem primeru seveda ni. Šuštaršičev nadrealistični slikarski koncept je brez dvoma na razvitejši stopnji umetnostnega razvoja kot pa do skrajnosti razvit in kultiviran primer socialističnega realizma Teodorovića. Zakaj so določeni motivi iz tematike NOB tako priljubljeni? Ima dober umetnik več upanja na uspeh, nagrado in priznanje, če se tudi sam loti legendarnega motiva? Kadar je vprašanje o umetnosti, tega rešuje samo veličina umetnika. Angažiranost je ob vsaki izpovedi resnice neizogibna nujnost. Namišljena angažiranost ali v tropu pa vzbuja v umetnosti nezaupanje. Samo veliki umetniki to zmorejo.

Brez dvoma je prav, da organizirano vzpodbujamo in navajamo umetnike k vključevanju velikih zgodovinskih dogodkov v njih umetniško tvornost, pri tem pa morajo biti meje zelo široke, oz. naj jih bo čim manj. Kot drugod, bo tudi tu čas najstrožji sodnik.

MED REVIJAMI

Decembrska številka revije »SOCIALIST COMMENTARY« prinaša članke z različnih področij (šolstvo, PTT, socialno varstvo), v glavnem pa komentira gospodarski položaj Britanije in delovanje laburistične vlade. V ospredju je vprašanje pristopa Velike Britanije k EGS. Temu je posvečen tudi uvodnik z naslovom Trkanje na vrata Evrope. Glavne misli: že vrsto let se cepijo mnenja ob vprašanju, ali naj se Britanija vključi v skupno tržišče. Se sedaj, ko se je vlada za pristop odločila, se debate nadaljujejo. Ne glede na ekstremna pričakovanja tistih, ki so za, in pretirano črnogledost onih, ki so proti, je treba pretehtati posledice, kratkoročne in dolgoročne.

Gre za politično in gospodarsko odločitev. Kar se gospodarske plati tiče, bodo kratkoročne posledice brez dvoma hude. Napredna britanska industrija bo sicer pro-

sperirala, marsikatera panoga pa bo spričo konkurence propadla. Tudi problem plačilne bilance ne bo rešen čez noč. Vključitev Britanije bo terjala urejanje stvari doma, prav tako bo treba še naprej urejati politiko dohodka in cen. Toda vse to je most k dosegu dolgoročnih dobrin. Postati del velike skupnosti bo pomenilo predvsem izločitev zaostalih delov britanske ekonomije in stimulacijo močnih in dinamičnih. Zunaj te skupnosti bi Britanija sicer ne propadla, prav gotovo pa bi padla pod sedanji nivo. V političnem pogledu nastopajo prav tako razlogi za in proti. Močan razlog za pristop je, da de Gaulle insistira pri osnovanju močne Evrope.

Težko pa je soglašati z drugo stranjo degolizma, z ozkim nacionalizmom, in pa z naraščajočim desničarskim nacionalizmom

v Evropi. Kar se možnosti tiče, so dane tiste, ki jih pred leti zaradi nesoglasja držav Commonwealtha ni bilo. Trenutno pa nastopa druga, resna ovira: nepisano prijateljstvo z ZDA (glede na odvisnost Britanije v obrambnih zadevah ter na pomoč Britanije v Vietnamu), ki je de Gaulle vse prej kot simpatično. Kakšna pot je torej možna? Edino ta, da Britanija žrtvuje »specialne odnose« z ZDA. Vsekakor pa je hvalevredno spoznanje laburistične vlade, da je pristop potreben, in to, da se je za to pričela truditi.

Različne vidike istega vprašanja obravnava še nekaj člankarjev. J. Mackintosh, član parlamenta, razpravlja o različnih možnostih Britanije v mednarodni uvrstitvi in končuje takole: če bo Wilsonu uspelo vključiti Britanijo v Evropo in če bo Britanija v gospodarskem pogledu dosegla polovico tistega, kar so dosegle dežele skupnega trga, bo možno izpeljati program, na osnovi katerega je bila laburistična stranka izvoljena, in Britanija bo dobila to, kar tako težko pogreša — občutek, da ima dobro vodstvo. J. Radice, novinar, govori o gospodarskem položaju Britanije, presoja vladne ukrepe iz julija 1966 in vidi edino rešitev v pristopu k EGS. Avtor članka Evropa ali zatemnjevanje vprašanja se vprašuje, ali parlamentarna opozicija, konservativci in tisk žele, da Wilson uspe s prošnjo za pristop k skupnemu trgu. Splošno mnenje je, da je treba de Gaulle prepričati o britanski iskrenosti. Toda če je tako, potem je jasno, da si vladna opozicija na vse kriplje prizadeva, da bi pristop preprečila. Tako je njeno delovanje.

M. H.

Povzetek: RECHERCHES INTERNATIONALES A LA LUMIERE DU MARXISME, 1966/let. 9, št. 53

Francoska revija Recherches internationales à la lumière du marxisme prinaša v svoji 53. številki s podnaslovom Razredi, delo, socializem, vrsto sestavkov, posvečenih razredni in družbeni strukturi v socialističnih deželah (Poljska, Češkoslovaška, SZ), tamkajšnji družbeni preobrazbi podeželja pod vplivom industrializacije, spremembam, ki jih doživlja v teh deželah delavski razred, odnosu do dela, tehnični revoluciji in kolektivni naravi socialističnega dela. Sestavki so toliko zanimivejši glede na dejstvo, da se sociologija v teh deželah dolga leta ni razvijala in je šele pred nedavnim stopila v svetovno areno z obravnavanjem problemov, kot so: struktura osebja industrijskih podjetij, urbani-

stični problemi, kulturne in materialne potrebe prebivalstva, rezultati politične vzgoje, vitalnost religiozne prakse, vpliv televizije na množice, migracijska gibanja delovne sile, oblikovanje komunističnega odnosa do dela pri mladini itd. Sedanje sociološke raziskave se odlikujejo po poseganju v živo družbeno stvarnost in vzbujajo splošno zanimanje v javnosti, zlasti pri sindikalnih in partijskih vodstvih ter različnih planskih organizmih. Osrednja tema sestavkov je vprašanje narave socialistične družbe in usode družbenih razredov v »prehodnem« obdobju, problem dela v novih razmerah, ki so plod vzajemne akcije podružbljanja (socializacije) ter novih pridobitev znanosti in tehnike.

Med najzanimivejše prispevke se uvršča članek Włodzimierza Wesolowskega z naslovom Sprememba družbene strukture v socialistični Poljski, saj priča o rastočem zanimanju za teroristične probleme družbene strukture v socialistični družbi (kar je v zvezi z vzponom marksistične sociologije). Avtor se naslanja na marksistično teorijo o družbeni strukturi, ki ocenjuje odnos do proizvodnih sredstev kot glavni kriterij za razredno diferenciacijo. Poudarja, da v socializmu ni več delavskega razreda v pravem smislu te besede, čeprav so še vedno pričujoči nekateri elementi razrednosti: delavci so vezani na specifičen tip proizvodnje in dela, imajo določeno družbeno in kulturno obeležje, specifično politično zadržanje in specifičen odnos do drugih razredov oz. slojev prebivalstva. Intelektualcev ne pojmuje kot razred, temveč kot sloj, za katerega ni značilen antagonističen odnos do drugih družbenih skupin, čeprav se od njih razlikuje po naravi svojega dela, dohodkih, prestižu in po nejasnem stališču do osnovnega družbenega konflikta.

Ko primerja položaj delavcev in intelektualcev v kapitalističnem in socialističnem sistemu, ugotavlja, da v socializmu ni več bistvene razlike med delavci in intelektualci: obe skupini delata v socialističnem sektorju, to pa je že prvi korak v smeri homogenizacije njihovega družbenega položaja. Tudi razvoj delavskega samoupravljanja znatno prispeva k premostitvi prepada med ročnimi in umskimi delavci, med »vodilnimi« in »podrejenimi«.

Za male proizvajalce dopušča avtor oba izraza, sloj ali razred, pri tem pa omenja, da se je po Leninovem vzoru ustalila beseda razred, četudi nimajo narave razreda. Podrobno nam riše, kako se spreminjajo mali proizvajalci v delavce socialističnega sektorja na Poljskem, vse to pa je v skladu s prizadevanjem socialistične države za izenačenje odnosa do proizvodnih sredstev

pri delavcih, intelektualcih in malih proizvajalcih. Država skuša ta odnos nadomestiti z novim tipom odnosov, temelječih na izobraževanju kmečkih množic, na industrializaciji in modernizaciji kmetijstva ter politiki načrtovanja (drugače povedano: privatna lastnina ima vedno manj vpliva na kmeta, prekašajo jo novi kulturni modeli in nova ideologija).

Delitve prebivalstva na različne razrede in sloje ni več treba proučevati glede na odnos do proizvodnih sredstev, temveč glede na naravo dela, višino dohodkov, družbeni prestiž, stil življenja, vlogo v organizaciji dela itd. Tako so npr. na Poljskem dohodki med ročnimi in umskimi delavci dokaj izenačili, nekateri ročni poklici uživajo celo večji ugled kot določeni intelektualni poklici.

Zanimanje vzbujajo vprašanja, ali obdobju, ko se odpravljajo in zmanjšujejo razlike, ne bo sledilo ponovno grupiranje, »modificirani povratak v preteklost«, morda »rojstvo novih slojev«, specifičnih za socialistično družbeno formacijo. Najvažnejše vprašanje, o katerem doslej Poljaki niso razpravljali, pa se glasi: Ali določena stopnja »participacije v oblasti« ne vpliva na določeno stopnjo intenzivnosti drugih komponent družbenega položaja, ali so največji dohodki in največji prestiž v zvezi z najvišjo kompetenco oblasti. Vse to po vsej verjetnosti ne drži, saj teče razvoj v nasprotju s tečnjami po formiranju novih slojev. V istem smislu deluje tudi rotacija vodilnih kadrov. Glavni namen socialistične politike je torej zmanjševanje družbenih razlik in preprečevanje, da bi nastajal nov tip družbene plasti.

MAJDA TURK

DEMOCRATIE NOUVELLE 1/67. Že leta nazaj pričujoča revija obravnava v svojih številkah izčrpane orise gospodarstev posameznih držav. To pot si je izbrala dve glavni temi: Romunijo in latinsko-ameriške države.

V luči dveh gospodarskih vej, kemične industrije in kmetijstva, nakazuje vse bistvene probleme romunskega gospodarstva, tako predvojne in povojne rezultate, prizadevanja vlade za črpanje naravnih bogastev in problem delovne sile, velikim napredkom v rezultatih iz leta 1966 kot planom za leto 1967. Predvsem pa je zanimiv kapitel o prehodu iz ekstenzivnega v intenzivno kmetijstvo. Posebna skrb je posvečena napredku romunskega turizma, saj ima tako veliko neizčrpanih možnosti. Bogate ilustracije in nekaj verzov iz sodobne ro-

munske poezije, dolgo študijo na devetdesetih straneh zelo poživljajo.

Drugi del revijskega prostora je posvečen trem državam Latinske Amerike: Mira revolucionarizacija Čila ali nova taktika imperializma — kjer avtor članka ostro prikazuje povprečno zaostalost ljudstva in vedno močnejše izkoriščanje nacionalnega bogastva od zunaj, predvsem to delajo ZDA; isto velja za Ekvador in Haiti. Popolna odvisnost države od ameriških družb in vsiljevanje njihove politike. Najostreje se to kaže v mali otoški državi Haiti, ki je na robu političnega in gospodarskega poloma. Naj o njej navedemo nekaj podrobnosti:

V srcu Karibskega morja je stisnjena, med Kubo in Dominikansko republiko na idiličnem otoku, ki je dobesedno postal klavnica njenega predsednika, diktatorja Duvaliera. Dežela je v glavnem kmetijska, saj se od 4,5 milijona prebivalcev ukvarja s kmetijstvom 90 odstotkov prebivalcev. Pa vendar potrošijo na leto le 5 litrov mleka na glavo. Zadnjih deset let se je vsako leto bolj stopnjevala revščina, primitivna proizvodnja upadala, ker je dežela odvisna le od enega kupca. Haitsko gospodarstvo kontrolirajo ameriške družbe. Reynolds Mining Co. odpelje vsako leto s Haitov 500 do 800 tisoč ton boksita. Sandre Co. drži roko nad rudniki bakra in jih izkorišča. Ameriške sladkorne družbe, sisalove in električne so dobesedno država v državi ter počenjajo, kar hočejo, denar pa se, kolikor ga ostane doma, steka ne v državno, ampak v predsednikovo blagajno.

V deželi pa vlada lakota, zlasti v južnih krajih. Zaradi podhranjenosti jih vsako leto pomrje na tisoče, predvsem otrok in žena. Že 20 let so plače industrijskih delavcev blokirane na 0,70 dolarja na dan. Medtem ko se je v devetih letih Duvalierove vladavine povišala plača privilegiranim državnim uradnikom za več kot petkrat. Z vsakim letom nataliteta narašča za 2,4 odstotka, nacionalni dohodek pa rapidno pada. Leta 1954-55 je državni budget znašal 30 milijonov dolarjev, lansko leto pa le 23 milijonov. Vladi ni to veliko mar.

Haiti ima, kot večina latinskoameriških držav, vedno na vladi neumne, krvoločne in nezaupljive diktatorje, branilce interesov lokalne oligarhije in imperializma. Eden najhujših je bil prav gotovo sedanjí slepi barbar in kruti cinik Duvalier. Čigar ideal je, da bi Haiti spremenil v Himalajo trupel. Njegova garda strahuje ljudstvo ne glede na politično pripadnost ali vero. Obenem z obema rokama podpira ameriški imperializem, ta pa igra v deželi glavno vlogo.

Vedno večja gospodarska kriza in fevdalno-kolonialna vlada sta prisilila delavske množice, da iščejo možnosti, kako bi se vsemu temu uprle. Toda obstajata le dva kanala boja proti diktatorskemu režimu Duvaliera. Skupina opozicijskih politikov, ki se bori proti diktaturi, živi v New Yorku in si prizadeva, da bi ameriška vojaška misija nadomestila Duvaliera ter s tem zagotovila sebi oblast v deželi. Druga pa je Ljudska zveza ter Mladinska liga, ki se borita proti strahotam v deželi doma in skušata organizirati delavske množice, jih razgibati in z njimi izbojevati neodvisnost od vsakogar.

Američani so si ustvarili zelo močne pozicije v deželi. Člani ameriške vojaške misije so instruktorji taktičnih bataljonov haitiske vojske in vojaških organizacij, ki so pod neposrednim vodstvom Duvaliera. Seveda pa ne manjka niti »camarilla militaire«, ki je po tradiciji latinskoameriških držav, takoj pripravljena napraviti, po uka-

zu Washingtona, državni udar. Ameriško časopisje prikazuje svetu krvave zločine Duvaliera in nemoč njegove skorumpirane vojske in sugerira, češ da je skrajni čas, da bi kdo drug napravil red v deželi ter konec krvavi tiraniji. Kdo od zunaj. Kdo drug potem kot ZDA, saj je v njenih rokah že tako vsa kontrola.

Zakaj pa potem puščajo Duvalieru slobodne roke, da se umori širijo kot kuga, saj je Duvalier v njihovih rokah samo lutka? Na sestanku v Punta del Este je haitaska delegacija prodala svoj glas proti Kubi za 12 milijonov dolarjev. In takih podkupovanj je vedno več, zato mora Duvalier izpolniti vsak ukaz.

Ljudska zveza si vedno bolj prizadeva pridobiti čimveč pristašev, čeprav je to pridobivanje zelo težavno, ker je ljudstvo na smrt prestrašeno in v glavnem — 87 odstotkov — nepismeno. Pa vendar bi ga stranka rada čimbolj usposobila za boj, ki stoji pred njim.

BIBLIOGRAFIJA KNJIG

DICKENS, Charles: Nicholas Nickleby. Roman. Prevedla: Mira Mihelič. Ilustriral: Halbot Knight Brown — »Phiz«. Mladinska knjiga. Ljubljana 1966. 758 str. + 31 listov slik.

FISCHER, Ernst: Problemi mlade generacije. Prevedel: Primož Simoniti. Oprema: Josip Korošec. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1966. 230 + (II) str.

HAMSUN, Knut: Skrivnosti. Prevedla: Rapa Suklje. Svetovni roman. Urednik Lojze Krakar. Oprema: Savo Sovre. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1966. 309 + (II) str.

MAILER, Norman: Ameriški sen. Prevedla Mira Mihelič. Opremil: Stefan Planinc. Žepna knjiga Zenit 24. Mladinska knjiga. Ljubljana 1966. 347 + (I) str.

REMARQUE, Erich Maria: Črni obelisk. Roman. Prevedel: Franc Šrmpf. Nemška trilogija 2. Založba Obzorja. Maribor 1966. 440 + (II) str.

REMARQUE, Erich Maria: Ljubi svojega bližnjega. Roman. Prevedel: Bruno Hartman. Nemška trilogija 3. Založba Obzorja. Maribor 1966. 365 + (I) str.

REMARQUE, Erich Maria: Na Zahodu nič novega. Roman. Prevedel: Janko Moder. Nemška trilogija 1. Založba Obzorja. Maribor 1966. 200 + (II) str.

ZGODOVINA

DJURIĆ, Ljubodrag: Ratni dnevnik. Iz ratne prošlosti naših narodov 74. Odgovorni urednik: Svetislav Savković. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1966. 535 + (I) str.

FERMI, Laura: Mussolini. Prevedel: Vladimir Naglič. Opremil: Grega Košak. Zbirka Bios 66. Urednik: Peter Levec. Cankarjeva založba. Ljubljana 1966. 422 + (II) str. + 24. str. slik.

GESTRIN, Ferdo-Vasilij MELIK: Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918. Kultura in zgodovina. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1966. 358 + (VI) str. + 32 str. slik.

MARIBOR 1941—1945. Spomini na NOB. Krajevno združenje borcev NOV Koroška vrata. Maribor 1966. 24 str. s slikami.

REVOLUCIJA in umetnost. Izbor slovenske partizanske grafike in risbe. Izbrali in uredili: Aleksander Bassin, Vladimir Lakovič, Vera Visočnik. Knjižnica NOB pri republiškem odboru ZZB NOV Slovenije. Oprema: Vladimir Lakovič. ČZP »Soča«. Nova Gorica 1966.

ZEVART, Milan in Stane TERČAK: Od vstaje do zmage. Narodnoosvobodilna vojna v Saleški dolini in Smartnem ob Paki. Založba Obzorja. Maribor 1966. 294 + (VII) str. s slikami.